

JABBOROVA O.
TOSHPOLATOVA D.

114.17.
J-13.

ART TEXNOLOGIYA
VA KREATIVLIK

114.17.201.
J-13.

O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI

OLIV TA'LIM, FAN VA INNOVATSIYALAR VAZIRLIGI

Jabborova O., Toshpo'latova D.

ART TEKNOLOGIYA VA KREATIVLIK

(oliy pedagogik ta'lim muassasalari boshlang'ich ta'lim yo'nalishi talabalari
uchun o'quv qo'llama)

-14041/51-

O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI OLIV TA'LIM,
FAN VA INNOVATSIYALAR VAZIRLIGI
CHIRCHIQ DAVLAT PEDAGOGIKA UNIVERSITETI
AXBOROT RESURS MARKAZI

Chirchiq – 2023
«Yangi chirchiq book» nashriyoti

O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI OLIV TA'LIM,
FAN VA INNOVATSIYALAR VAZIRLIGI
CHIRCHIQ DAVLAT PEDAGOGIKA UNIVERSITETI
AXBOROT RESURS MARKAZI
1-FILIALI

Jabborova O., Toshpo'latova D. / ART texnologiya va kreativlik. /
O'quv qo'llanma. - Chirchiq: «Yangi chirchiq book», 2023. – 136 bet.

Mazkur o'quv qo'llanma oliy pedagogik ta'lim muassasalari 60110500-Boshlang'ich ta'lim yo'nalishi talabalariga mo'ljallangan bo'lib, unda yangi o'quv fani "ART texnologiya va kreativlik"ning nazariy xususiyatlari, didaktik asoslari va amaliy metodikasi masalalari tahlil etilgan. ART inglizcha atama bo'lib, so'z san'ati, musiqa san'ati, tasviriy san'at va texnologik yondashuvlarning uyg'unligiga asoslangan san'at tushunchasini anglatadi. Shu sababli davlat ta'lim standartlari va malaka talblariga binoan mazkur o'quv qo'llanmada ARTtexnologiya va kreativlikning so'z, musiqa va tasviriy san'at turlari tahlil qilingan. O'quvqo'llamani tayyorlashda o'qitishning kredit-modul tizimi talblariga asoslanilgan.

MAS'UL MUHARRIR:

Mardonov Shukurullo Qo'ldoshevich, pedagogika fanlari doktori, professor

TAQRIZCHILAR:

Kuchlinov Abdumalik Yo'ldoshevich, pedagogika fanlari bo'yicha falsafa
doktori (PhD), dotsent v.b.

Tilyakova Mavjuda Ashurovna, pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori
(PhD), dotsent

O'quv qo'llanma O'zbekiston Respublikasi Oliy ta'lim, fan va innovatsiyalar
vazirligining 2023 yil 27 martdagi 68-sonli buyrug'i asosida nashrga tavsiya
etilgan.

ISBN 978-9943-9513-8-9

© Jabborova O. boshq., 2023
© «Yangi chirchiq book», 2023

Mundarija

1-MODUL: "So'z san'ati-ART texnologiya va kreativlikning asosi"	4
1-mavzu: so'z san'ati asoslari	4
2-mavzu: Ona tili – boshlang'ich sinflarda so'z san'atining asosi	15
3-mavzu: O'qish – boshlang'ich sinflarda so'z san'atining omili	24
2-MODUL: "Musiqa san'ati – ART texnologiya va kreativlikning omili"	33
4-mavzu: Musiqa san'ati asoslari	33
5-mavzu: Musiqa madaniyati – boshlang'ich sinflarda musiqa san'atining omili	43
6-mavzu: Boshlang'ich sinf o'quvchilarining ijrochilik ko'nikmasini shakllantirish	55
3-MODUL: «Tasviriyvaamaliysan'at – ART texnologiya va kreativlikning negizi»	62
7-mavzu: Tasviriy san'at asoslari	62
8-mavzu: Tasviriy san'at boshlang'ich sinf o'quvchilarining ART – kreativlik ko'nikmasini shakllantirish asosi	68
9-mavzu: Tasviriy san'at bo'yicha boshlang'ich sinf o'quvchilarining ijrochiy layoqatini shakllantirish	76
10-mavzu: Amaliy san'at boshlang'ich sinf o'quvchilarining ART – kreativlik ko'nikmasini shakllantirish omili	83
11-mavzu: Boshlang'ich sinflarda ART texnologiya va kreativlikning metodlari	89
12-mavzu: ART texnologiyasivakreativlikdamaliyto'garaklar	98
13-mavzu: Boshlang'ich sinf o'quvchilarining kreativlik layoqatini shakllantirish	107
14-mavzu: ART texnologiyasi va kreativlik bo'yicha o'quvchilarining individual mashg'ulotlari	114
15-mavzu: Boshlang'ich sinflarda ART texnologiya va kreativlikni o'zlashtirganlik darajasini baholash	121
Mustaqil ta'lim uchun mavzular va topshiriqlar	127
Tavliya etiladigan adabiyotlar	129
Glossariy	130

1-MODUL: "SO'Z SAN'ATLARI TEXNOLOGIYA VA KREATIVLIKNING ASOSI"

1-MAVZU: SO'Z SAN'ATI ASOSLARI

REJA:

1. So'z san'ati omillari
2. "Ona tili" so'z san'atining asosi sifatida
3. "O'qish" so'z san'atining amaliy omili sifatida
4. So'z san'atini o'rganishning ahamiyati

Kalit so'zlar: san'at, so'z, asos, til, nutq, o'quvchi, badiiylik, ong, bilim, ko'nikma.

So'z san'ati omillari. O'zbekiston umumiy o'rta ta'lim maktablarida gumanitar, tabiiy va aniq fanlarni uyg'un o'qitish konsepsiyasiga asoslaniladi. Shu jihatdan gumanitar fanlarning keng ko'lamligi, uning inson ongi va ahloqiga pedagogik ta'sir ko'rsatishi nuqtai nazaridan muhim ahamiyatga ega. Mazkur masalada asrlar davomida ta'lim oluvchilarga gumanitar fanlarning asosiy negizlari bo'yicha bilim, ko'nikma va malaka berishga amal qilib kelinmoqda. Shu ma'noda gumanitar fanlarning muhim negizlaridan biri *so'z san'atidir*.

So'z san'ati – bu so'z vositasida fikrni badiiy ifodalash bo'lib, unda inson va jamiyat hayoti obrazlar vositasida tasvirlanadi.¹ So'z san'ati til va adabiyotning uyg'unlashgan shakli bo'lib, unda badiiyat qonuniyatlariga asoslaniladi. Uning asosiy ob'yekti inson ruhi, ongi, ahloqi va hayoti hisoblanadi. Mazkur san'at vositasida insonning ideal orzu-lari, baxliga intilish xarakatlari va hayotining mazmuni ifodalanadi. Shu sababli so'z san'atining inson hayotidagi o'rni beqiyos

¹Karant. Adabietshunoslik lugati. – Toshkent, 2005

bo'lib, uning vositasida insonning odamiylik madaniyati rivojlantiriladi. Pedagog o'qituvchining fikrga kelishicha, so'z san'ati inson hayotida umrbod hamrohlik qiladi.² Haqiqatan ham inson yoshiig'idanoq so'z san'atining devochasi bo'lgan alla (inglab) voyaga yetadi. Aynan allada musiqiylik, ohang, mazmun va obrazlilik muajassam bo'lgan. Shu sababli alla so'z san'atining ilk ko'rinishi sifatida (insonning ruhiyatiga ijobiy ta'sir ko'rsatadi).

So'z san'atining muhim omillari mavjud. Bunday omillarning asosiy-lari quyidagilardan iborat:

- 1) tili imkoniyatlaridan foydalanishi;
- 2) obrazlilik;
- 3) ma'naviy ta'sir.

Mazkur omillardan asosiy si *tildir*. Unga ko'ra, har bir xalq o'z ona tilisining imkoniyatlari vositasida fikrini, orzu-umidlari va ideal maqsadlarini ifodalaydi. Bu borada misol uchun, ona tilimiz o'zbek tilining imkoniyatlari kengligini alohida ta'kidlash lozim. Masalan, "yig'lash" so'zining 30 dan ortiq turlari mavjud. "ingirmoq", "yig'lamoq", "nola qilmoq", "ko'z yoshi to'kmoq" kabilar shular jumlasidandir. So'zlarning keng ma'noga ega bo'lishi so'z vositasida insonga ijobiy ta'sir ko'rsatishning imkoniyatlari keng hisoblanadi. Bunday imkoniyatlar har bir tilga xos bo'lib, u tilda ham ohang, musiqiylik, ruhiy ta'sir omillari kabilar keng bo'ladi. Shu sababli pedagog olimlar ona tili vositasida insonni tarbiyalash masalasiga alohida e'tibor berishadi. Misol uchun, dunyoda 2000dan ortiq tili mavjud bo'lsa, ularning har biri o'ziga xosligi bilan ajralib turadi va har bir xalqda ularning mavjudligini ta'kidlash lozim.

So'z san'atining muhim omillaridan yana biri *obrazlilikdir*. Unga ko'ra, fikr haror natijaga qiyoslanib ifodalanadi. Misol uchun, O'zbekning "O'zbekiston" shu rtdagi quyidagi satrlarga e'tibor bering:

²Григорьев Л. Е. Искусство слова и младший школьник. // Искусство в жизни детей. Сборник. – М.: "Просвещение". 1991. – С. 102-125

Bir o'lkani tuprog'ida oltin gullaydi.

Bir o'lkani sal ko'rmasa Quyosh sog'inar.

E'tibor berilsa, bu o'rinda "oltin gullaydi" iborasi bilan Yurtimizning go'zalligi va maftunkorligi ifodalangan, "sal ko'rmasa Quyosh sog'inar" iborasi bilan esa ona Vatanimizning serquyosh o'lka ekanligi ta'kidlangan. Mana shu satrlar insonning ruhiyatiga ijobiy ta'sir ko'rsatadi va kishida Vatan bilan g'ururlanish hissinu uyg'otadi. Shu sababli so'z san'atida obrazlilik eng muhim omillardan biri hisoblanadi. Masalan, onalar Makkaga, otalar qiblagga, opalar bahorga, singillar chamanzorlarga qiyoslanadi. Buning natijasida inson ruhiyatiga o'ziga xos ko'tarinkilik, hurmat, ehtirom va izzat-iktrom tuyg'ulari paydo bo'ladi.

So'z san'atining navbatdagi omillardan biri *mazmundir*. Unga ko'ra, til vositasida obrazli shaklda ifodalanayotgan fikr chinakam mazmunga ega bo'lishi kerak. Shu jihatdan mazmunsiz fikr insonning ongi va ruhiyatiga ta'sir qilmaydi. Masalan, "shamol esdi" iborasi "shamol g'ir-g'ir esdi" deb ifodalansa mazmun kuchayadi. Mazkur o'rinda ta'kidlash lozimki, mazmun chiqur va haqoniy bo'lsa, uning shakli ham nafis bo'ladi. Ko'p hollarda nasriy asarlarda ham mazmun va shaklning uyg'unligiga e'tibor beriladi. Misol uchun, Abdulla Qodiriyning "O'tgan kunlar" romanidan olingan quyidagi lavhaga e'tibor bering:

Homid Otabekdan Hasanaliqga ishora qilib so'radi:

- *Bu kim?*

Otabek Hasanaliqning uzog'lashib ketishini kutib turdi-da, sekin dedi:

- *Qulimiz.*

E'tibor berilsa bu o'rinda, quyidagi mazmun berilgan: birinchidan, Homidning salbiy xarakteri ifodalangan, chunki u Hasanaliqning oldida uning kim ekanligini so'raydi; ikkinchidan, Otabekning odobi va madaniyatli ekanligi ifodalangan, negaki u Hasanaliqning uzog'lashib ketishini kutib turib javob berdi, agar u Hasanaliqning oldida qulimiz deb javob berganida odobsiz hisoblanar edi;

uchinchidan, yozuvchi odam qul bo'lsa ham hurmatga sazovor ekanligini ifodalagan. Mana shunday mazmun vositasida so'z san'ati insonni tarbiya qiladi va ideal qahramonlar vositasida ularni yaxshilikka undaydi.

E'tibor berilsa, so'z san'atining til, obrazlilik va mazmunlilik omillari insonni tarbiyalashning muhim asoslari ekanligi ma'lum bo'ladi. Shu sababli milliy va jahon pedagog olimlari so'z san'atining mazkur imkoniyatlari vositasida ta'lim olovchilarni tarbiyalash masalasiga asosiy e'tiborni qaratishadi.

Ona tili so'z san'atining asosi sifatida. Har bir xalqning so'z san'atida Ona tili asosiy negiz hisoblanadi. Chunki ona tilining inson ruhiyati va ongiga ta'siri ilmiy isbotlangan bo'lib, unga ko'ra, inson aynan ona tili vositasida ma'naviy shakllanadi. Uning natijasida ijtimoiy hayot va jamiyatda faollik ko'rsatadi. Bu borada so'z san'ati o'zining asoslariga ega bo'lib, ikki jihatdan muhim imkoniyatlarni beradi: birinchidan, ona tilining keng imkoniyatlarini namoyon qiladi va uning targ'ibotini amalga oshiradi; ikkinchidan, ona tilining lug'at boyligini kuchaytiradi. Shu jihatdan Ona tilining so'z boyligi shevalar va boshqa tillardan o'zlashtgan so'zlarni vositasida ko'payib boradi, bunda so'z san'ati muhim vazifani bajaradi.

Ona tili so'z san'atining asosi sifatida quyidagi vazifalarni bajaradi:

1) so'z boyligini (lug'atni) taqdim qiladi;

2) tasvirlash vositalarini beradi;

3) fikrni ikkinchi shaxsga yetkazadi.

So'z san'atining ona tili so'z boyliklaridan foydalanishida muhim qonuniyatlar mavjud. Unga ko'ra, tasvirlanayotgan fikr adabiy tilda bo'lishi va boshqaga bir xil tushunarli bo'lishi kerak. Shu jihatdan adabiy til ona tilining me'yoriylashtirilgan shaklidir. Masalan, "ona" so'zi adabiy til so'z boyligi hisoblanadi, uning shevalarda aya, oyi, ena kabi shakllari mavjud. Ba'zida ijodkorlar fikrining ta'birchanligini oshirish maqsadida shevalardagi bu kabi shakllardan ham foydalaniladi, biroq ularni ifodalashda adabiy til me'yoriylariga amal qiladi. Har bir xalqning ona tili keng so'z boyligiga ega va bunday so'zlarning bir necha

ma'noda shakllari mavjudligini eslatib o'tish joiz. So'z san'atida ana shu shakllar imkoniyatlaridan muntazam foydalanib boriladi va natijada asarning mazmun va obrazligi ortadi. Ba'zida shunday hol kuzatiladi, o'zga xalqlar ona tilisida yozilgan asarlar boshqa xalqlar vakiliga jiboyi ta'sir ko'rsatadi. Buning sababi asarning asl adabiy tilda yozilganligidir. Shu sababli mamlakatimizda istiqomat qilayotgan 132 dan ortiq millat va elat vakillari bir nechta ona tilda uyg'un foydalanib kelmoqda. Yurtimizda o'zbek tilidan tashqari rus, qozoq, qirg'iz, ukrain, belorus tillarida ham asarlar bitilayotganligini eslatib o'tish joiz. Bu hol mamlakatimiz so'z san'atining muhim boyligi hisoblanadi va insonni tarbiyalashning eng muhim ma'naviy poydevori sifatida qaratiladi.

So'z san'atining asoslaridan birini *tasvirlash*dir. Unga ko'ra, mazmunni ifodalashda o'quvchi uchun qulay, oson, tushunarli va hayajonli shakllarga taylanishi kerak. Bunda Ona tilining keng imkoniyatlaridan foydalaniladi. Shu sababli so'z san'atida qiyoslash, o'xshatish, namuna qilib ko'rsatish kabi tasvir vositalaridan foydalanishga asosiy e'tibor beriladi. Biror narsaga qiyos qilinganida fikr ishonchli chiqishi kerak, masalan, Quyoshni Alisher Navoiy nonvoyning tandiriga qiyoslaydi va bunda Quyoshning issiqligiga etiborni qaratadi. Chunki o'quvchi uchun tandirning issiqdigi tanish hodisa. Shuningdek, o'xshatishda ham mantiqli fikrga asoslaniladi, masalan, qabog'i uyulgan kishi bulutli kunga o'xshatiladi, bunda bulutning Quyoshni to'sib qo'yishiga ishora qilinadi va insonning ochiq yuz bo'lishi charog'onligni, uning tund bilan berishi qorong'u'ligni ifodalaydi. So'z san'atida namuna vositasidan ham oqilona foydalaniladi va unda yaxshi-yomon farqlab ko'rsatiladi. Shu sababli jiboyi qahramonlardan inson iborat oladi va salbiy qahramonlarga o'xshamasalikka intiladi, bu hol namunaning muhim ko'rinishidir. Diqqat qilinsa, so'z san'atida ona tilining bunday tasvir vositalaridan oqilona foydalanish bilan insonning ruhiyati va ahloqiga ta'sir ko'rsatadi. Bu borada ayniqsa, she'rriy asarlarning imkoniyatlari keng ekanligini ta'kidlash lozim. Shu jihatdan Abdulla Oripovning "O'zbekiston" she'ridan olingan quyidagi parchaga e'tibor bering:

Besh asrkim nazmi saroyini,
Tirratadi zanjirband bir sher.
Temur tig'i yetmagan joyini,
Qalam bilan oldi Alisher.

Bu o'rinda shoir she'rriyat olamini saroyga, ulug' bobomiz Alisher Navoiyni ilohga o'xshatgan va qiyoslagan. Buning natijasida fikr ta'sirli chiqib, o'quvchining ongiga tez o'rinishib qoladi.

So'z san'atining muhim vositalaridan biri *fikrni yetkazish*dir. Unga ko'ra, ifodalangan fikr ikkinchi shaxsga nafis shaklda yetkaziladi. Bu borada so'z san'atining muhim shakllaridan biri maqollar juda keng imkoniyatlarni beradi. Maqollarda fikr quyima, obrazli va mazmunli shaklda ifodalanaadi, natijada insonning xotirasida uzoq saqlanadi. Misol uchun, Ish ishlaha ochar-Dangasa labdan qochar, Sho'x bola – Yaxshi bola, O'qib o'rgangan olim – o'qimagan o'ziga zolim va h.k. Mazkur maqollarda fikrlar obrazli, ohangli va oddiy shakllarda ifodalangan, lekin ularda mazmun juda chuqur hisoblanadi. Shu sababli so'z san'atidagi asosiy vosita fikrni uzg'atish muhim omillardan biridir.

E'tibor berilsa, so'z san'atining bunday imkoniyatlari shaxs tarbiyasida muhim ahamiyatga ega va ular ko'p hollarda ona tiliga asoslanadi. Shu sababli mamlakatimiz ta'lim tizimida boshlang'ich sinflardan boshlab "Ona tili" o'quv fan o'qitiladi.

"O'qish" so'z san'atining *amaliy omili sifatida*. So'z san'atining muhim qonuniyatlaridan biri o'qish va uqishdir. Unga ko'ra, she'r, qissa, roman, hikoya, doston, maqol, matl kabi janrlarda bitilgan badiiy asarlar mustaqil o'qilishi va ularning mazmunini uqib olinishi lozim. Shu sababli boshlang'ich sinflardan boshlab o'quvchilarning o'qish ko'nikmasi va madaniyatini shakllantirishga, ularni fikrchanlikka ko'niktirishda asosiy e'tibor qaratiladi.

So'z san'atida o'qishning o'ziga xos qonuniyatlari mavjud. Bunday qonuniyatlarning asosiy qonuniyatlari quyidagilar tashkil etadi:

- 1) yosh, jinsmoniy va ruhiy xususiyatlari mos asarlarni tanlash;

2) mutolaa jarayoni uchun vaqt va joy tanlash;

3) o'qishning estetik va gigiyenik talablari roya qilish.

So'z san'atining asosiy qonuniyatlaridan hisoblangan o'qish madaniyatida insonning yosh, jismoniy va ruhiy xususiyatlariga mos asarlarni tanlash muhim o'rin tutadi. Unga ko'ra, o'qish uchun tanlanayotgan asarning inson imkoniyatlariga mos bo'lishi kerak. Misol uchun, boshlang'ich sinf o'quvchilari uchun tanlangan badiiy asarlar qisqa hajmli, til jihatidan ravon, ifoda jihatidan obrazli va mazmun jihatidan quyima xususiyatlarga ega bo'lishi taqozo etiladi. Aslida mazkur masala asrlar davomida pedagoglar va katta yoshlilarning diqqat markazida bo'lib kelmogda. Masalan, Alisher Navoiy "Lison ut-tayr" (Qush tili) asarida eslab yozadi: "Esimda, 7-8 yoshlarda edim. Menga Faruiddin Attorning "Mantiq ut-tayr" (Qush nutqi) asari yoqib qoldi. Natijada meni o'rtoqlarimga qo'shligim ham kelmay qoldi va hamma narsadan ko'nglim sovidi. Buni sezib qolgan ota-onam asarni tortib olib, yashirib qo'yishdi. Lekin men asarni yodlab olgan edim va ichimda takrorlab yurardim". Chunki bu asarda inson ruhiyatining ichki kechinmalari tasvirlangan bo'lib, u yosh Alisherga salbiy ta'sir ko'rsatadi. Shu sababli ota-onasi uning yoshligini hisobga olib, bu asarni o'qishini ta'qiqlaydi. Demak, o'qish uchun tanlanadigan asar va uni to'g'ri tanlash masalasi asrlar davomida pedagogikaning eng muhim vazifalaridan biri bo'lib kelmogda. Negaki insonning yosh, jismoniy va ruhiy xususiyatlariga mos ravishda tanlangan asarlar uning so'z san'ati asoslaridan to'g'ri bahramand bo'lishiga olib keladi. Shu sababli boshlang'ich sinf o'quvchilariga kitob tanlashda yordam ko'rsatish bugungi kundagi eng muhim pedagogik vazifalardan biri bo'lib, uning vositasida o'quvchilar so'z san'ati olamiga olib kiriladi.

So'z san'atining muhim qonuniyatlaridan biri mutolaa uchun vaqt va joy tanlashdir. Kuzatishlar shuni ko'rsatadiki, ko'p hollarda inson bo'sh vaqtlarida kitob mutolaa qiladi. Biroq pedagog olimlar o'quvchilarni mutolaa uchun vaqt va joy tanlash ko'nikmasini shakllantirish lozimligini ta'kidlashadi. Masalan, tong payti mutolaa uchun eng qulay vaqtdir va bunda tabiatning sokin bo'lishi, inson

niyasining yorqin ishlashi hamda mutolaa xalqni beruvchi omillarning bo'linmasligi muhim o'rin tutadi. Yoki, mutolaa uchun shinam, bahavo va yorqin omurga ega joyning tanlanishi tavsiya etiladi. Aksincha, nimqorong'u xonada mutolaa qilish insonga jismoniy va ruhiy jihatdan salbiy ta'sir ko'rsatadi. Shu sababli boshlang'ich sinf o'quvchilarining mutolaa asoslari bo'yicha ko'nikmasini shakllantirish taqozo etiladi.

So'z san'atining yana bir muhim qonuniyatlaridan biri o'qishning estetik va gigiyenik talblariga roya etishidir. Unga ko'ra, nashr mahsulotlari o'quvchiga jismoniy va ruhiy ta'sir o'tkazmaydigan shaklda tayyorlanishi, kitobxonlarning gigiyenik talblarga javob beradigan kitoblarni tanlashi taqozo etiladi. Chunki bunday talblar mutolaa jarayonining sifati, mazmuni va salmog'i bilan bog'liq bo'ladi. Shu sababli keyingi paytlarda kitob dizayni tarkib topdi, mazkur yondashuvga ko'ra, kitoblarning estetik va gigiyenik talblar asosida nashr etilishdan tortib, kitobxonning mutolaa jarayoniga bo'lgan shartlarni ham o'rganadi. Buning natijasida so'z zavqlanish, matn mazmunidan chiqur ma'nolarni o'qish va o'qish vositasida aqlning rivojlanishi kabi imkoniyatlarga ega bo'linadi. Shu sababli so'z san'atining mutolaa qiluvchilar toifalari asosida targ'ibot qilish ta'kid topgan. Masalan, O'zbekiston Respublikasi o'quv adabiyotlariga qo'yiladigan Qoidalariga binoan boshlang'ich sinf o'quvchilari uchun mo'ljallangan o'quv adabiyotlari, ilmiy va metodik ishlanmalar estetik va gigiyenik talblarga javob berishi shart. Buning natijasida o'quvchilarning so'z san'ati bilan kutilgan darajada tanishtirishga erishiladi.

E'tibor berilsa, boshlang'ich sinflarda so'z san'ati asoslari bilan o'quvchilarni tanishtirish ART texnologiya va kreativlik muhim asoslaridan hisoblanadi. Mazkur san'atning muhim neyjaridan biri sifatida "Ona tili va o'qish savodxonligi" o'quv fanlari o'qiladi. Ushbu o'quv fani o'quvchilarni so'z san'ati olamiga olib kirishning afzalliklari hisoblanadi.

So'z san'atini o'rganishning ahamiyati. Ta'lim tizimi vositasida so'z san'atini o'rganish muhim yo'nalishlardan biri hisoblanadi. Shu jihatdan

boshlang'ich sinflarda "Ona tili va o'qish savodxonligi" o'quv fani vositasida so'z san'atining ilk asoslari bilan tanishiladi.

Boshlang'ich sinflarda so'z san'atini o'rganishning ahamiyati quyidagilar bilan belgilanadi:

- 1) o'quvchilarning his-tuyg'ularini shakllantirish;
- 2) o'quvchilarning estetik ongini tarkib topirish;
- 3) o'quvchilarning kitobxonlik madaniyatini rivojlantirish.

Boshlang'ich sinflarda so'z san'ati o'quvchilarning *his-tuyg'ularini* shakllantirish omili hisoblanadi. Chunki aynan hissiyot, tuyg'u va ruhiy kechinmalar o'quvchilarning ahloqi, aqli va ongining shakllanishi uchun asos hisoblanadi. Mazkur masala hozirgi zamon texnologik rivojlanish jarayonida yanada dolzarb ahamiyat kasb etmoqda. Chunki boshlang'ich sinf o'quvchilari kompyuter, mobil aloqa vositasi kabi texnik imkoniyatlardan keng foydalalanmoqda va ulardagi pedagogik ishlov berilmagan ma'lumotlarni to'g'ridan-to'g'ri qabul qilmogda. Buning natijasida o'quvchilarning his-tuyg'ularida nisbatan qotish yuzaga kela boshlagan. Sharq pedagog mutafakkirlari insonning his-tuyg'ulari qotib qolsa, ularning ongida yomonlik va yovuzlik ilatlari paydo bo'ladi deb hisoblaydi.³ Shu sababli ta'lim va tarbiya jarayonida shaxsning his-tuyg'ularini rivojlantirishga alohida e'tibor beriladi va bunda so'z san'ati muhim vazifani bajaradi. Masalan, bolalar adabiyotining she'riyatini kuzatsak, o'quvchilarning his-tuyg'ularini rivojlantirishga qaratilgan juda ko'p g'oyalar, obrazlar va tavsifatlar o'z ifodasini topgan. Misol uchun, Oybekning "Qutlug' qon" asarida keltirilgan bolalarning qo'shig'idan olingan quyidagi parchaga e'tibor bering:

*Oymonjon pilla,
Qanotlari tilla.*

Oymonjonning pillaga o'xshatilishi to'g'ri, ayni paytda uning qanotlari yo'qligi ma'lum. Shu o'rinda o'quvchi mazkur masalaning yechimini topishga harakat qiladi va o'quvchi yordamida Oynning "taralayotgan nurlari" uning qanotlari ekanligini anglaydi va 15 kunlik to'lin oynning nurlari tilla-zar rangida bo'ladi. Boshlang'ich sinf o'quvchilari bunday o'xshatishlardan zavqlanadi, chunki ularning his-tuyg'ulari beg'uborligi bilan ajralib turadi. Shu jihatdan Quyoni bobo, Yerni ona, Tabiatni makon kabi sifatlash boshlang'ich sinf o'quvchilarning his-tuyg'ularini rivojlantiruvchi omillar hisoblanadi. E'tibor berilsa, so'z san'atining bunday imkoniyatlari hali rivojlanishda bo'lgan boshlang'ich sinf o'quvchilarning beg'ubor his-tuyg'ularini o'ziga xos o'xshatishlar va mazmunlar vositasida boyitib boradi.

So'z san'atini o'rganishdagi yana bir amaliy jihat bu o'quvchilarning *estetik ongini* shakllantirishdir. Unga ko'ra, o'quvchilarda go'zallikni his qilish va uni boylash, inson va tabiatning go'zal ekanligini anglash, nafosat insoniylikning muhim omillaridan biri ekanligi to'g'risidagi ko'nikmalarni shakllantirish tushuniladi. Shu ma'nada boshlang'ich sinf o'quvchilari butun olamga nisbatan zavq va shavq bilan munosabarda bo'ladi, ular uchun xunuk narsaning o'zi yo'q. E'tibor berilsa, o'quvchilar uchun uy hayvonlarining barchasi do'st hisoblanadi. Bunday munosabat o'quvchilarda estetik ongning shakllana boshlaganidan dalolat beradi. Yoki kuzatishlar shuni ko'rsatadiki, o'quvchilar toifasi orasida boshlang'ich sinf o'quvchilari gullarni eng yaxshi ko'ruvchi shaxslar hisoblanadi. Shu sababli pedagoglar aynan mana shu ko'nikmani shakllantirish bilan o'quvchilarda estetik ongini shakllantirish mumkin, degan hulosaga kelishgan. Shuningdek, estetik ongi shakllangan o'quvchida ruhiy ko'tarinkilik, intiluvchanlik, qiziquvchanlik ko'nikmalari paydo bo'ladi va aksincha, estetik ongi shakllanish jarayonida bo'lgan o'quvchilarda ikkilanish, o'ziga ishonmaslik, lanjlik kabi xususiyatlar uchraydi. Bularning barchasi so'z san'ati vositasida o'quvchilarning estetik ongini shakllantirish zaruriyatini ko'rsatadi.

³Карапет: Юсупф Хос Хожиб, Кыргыз Билим - Тошкент, 2005

Soʻz sanʼatini oʻrganishning ahamiyatlaridan biri oʻquvchilarning *kitobxonlik madaniyatini* shakllantirish bilan belgilanadi. Unga koʻra, oʻquvchilarning kitobxonlik madaniyati ular maʼnaviy olamining shakllanish asosi hisoblanadi. Keyingi paytlarda boshlangʻich sinf oʻquvchilarida “Kitobim-oʻfobim”, “Kitobim-qadrdon doʻstim”, “Kitobim-hamkorim” kabi gʻoyalarning tarkib topganligi muhim hisoblanadi. Ayni paytda, keyingi paytlarda boshlangʻich sinf oʻquvchilari oʻrtasida oʻziga xos kitobxonlik paydo boʻlganligini eslatib oʻtish joiz. Bu borada oʻquvchilar, mutaxassislar, ota-onalar va katta yoshlilarning oʻquvchilarga kitob tanlash masalasida amaliy yordam berishiga ehtiyoj yuqori ekanligini eslatib oʻtish joiz. Shuni taʼkidlash lozimki, xalqimiz genofondida kitobga boʻlgan muhabbat azaliy hisoblanadi. Ilgari mutafakkirlarimiz minglab kitoblarni mutolaa qilishgan va buning natijasida ularning fikr doirasi kengaygan. Shu jihatdan kitobxonlik madaniyati boshlangʻich sinf oʻquvchilarining fikrlash koʻnikmasini shakllantirish, ularning oʻz fikrlarini mustaqil ifodalashi va oʻqigan kitoblarning mazmunini tushunishi bilan bogʻliq hodisa hisoblanadi. Bularning barchasi soʻz sanʼatini oʻrganishning kitobxonlik madaniyatidagi ahamiyatini belgilaydi.

Shunday qilib soʻz sanʼati asoslari ART texnologiya va kreativlikning eng muhim omillaridan biridir. Mazkur masalani idrok etish va uni boshlangʻich sinflarda amaliyotga joriy etish asoslarini egallash zaruriyat hisoblanadi.

Mustahkamlash uchun savollar:

1. Soʻz sanʼati omillari nimalardan iborat?
2. “Ona tili” soʻz sanʼatining asosi sifatida qanday oʻrin tutadi?
3. “Oʻqish” soʻz sanʼatining amaliy omili sifatida qanday imkoniyatlarni beradi?
4. Soʻz sanʼatini oʻrganishning ahamiyati nimalar bilan belgilanadi?

Mustaqil taʼlim uchun topshiriq:

Soʻz sanʼati omillarini konspekt qiling va oʻzlashtiring.

2-MAVZU: ONA TILI – BOSHLANGʻICH SINFLARDA SOʻZ SANʼATINING ASOSI

REJA:

1. Boshlangʻich sinf oʻquvchilarini Ona tili vositasida milliy tilga hurmat ruhida tarbiyalash.
2. Boshlangʻich sinf oʻquvchilarining nutq madaniyatini shakllantirish.
3. Boshlangʻich sinf oʻquvchilarining ogʻzaki nutq koʻnikmasini tarkib topitirish.
4. Ona tili – boshlangʻich sinf oʻquvchilarining soʻz sanʼati boʻyicha tayyovatini shakllantirish omili sifatida.

Tayanch soʻzlar: soʻz sanʼati, ona tili, oʻquvchi, boshlangʻich, milliylik, nutq, koʻnikma, bilim.

Boshlangʻich sinf oʻquvchilarini Ona tili vositasida milliy tilga hurmat ruhida tarbiyalash. Soʻz sanʼatining eng muhim negizi bu *milliy til*dir. Milliy til insoniyat haqiqiy asrlar davomida rivojlanib kelgan, ilmiy va badiiy yozuvda foydalaniladigan tilning shaklidir. Inson milliy tili vositasida milliy ong, milliy tuygʻu va milliy xarakterga ega boʻladi. Shu sababli soʻz sanʼati milliy tili vositasida insonni tarbiyalashga alohida eʼtibor beradi. Kezi kelganda taʼkidlash lozimki, har bir haqiqiy oʻziga xos milliy tili mavjud. Mazkur masalani idrok etish taʼlim tizimi vositasida oʻquvchilarni milliy tilga hurmat ruhida toʻgʻri tarbiyalash imkonini beradi.

Milliy tilning asoslari quyidagilardan iborat:

- 1) shevalar;
- 2) soʻz boyligi (lugʻat);
- 3) adabiy til.

Milliy tilning *shevalari* o'zbek tilida keng ko'lamli bo'lib, ular til xazinamizning boyligi hisoblanadi. Keyingi paytlarda mamlakatimizda shevalarni o'rganish va ulardagi so'zlarni ilmiy muomalaga olib kirish jarayoni kuchaydi. Buning natijasida mamlakatimizda istiqomat qilayotgan va turli shevalarda so'zlaydigan halqimizning milliy birligi kuchayib bormoqda. Adabiy va badiiy asarlarda ba'zida shevalar nomlari ishlatilib, ular muomalaga olib kiritiladi. Misol uchun, Abdulla Qodiriyning "O'lgan kunlar" asarida Toshkent shevasining go'zal namunalari ishlatilgan yoki uning "Mehrobdan chayon" asarida esa Qo'qon shevasining o'ziga xos namunalarini badiiy ifodalangan. Buning natijasida asarni o'qiganlarning so'z boyligi rivojlanib boradi.

Milliy tilning eng muhim asoslaridan biri uning *so'z boyligi (lug'ati)*dir. So'z boyligi milliy tilning asosiy hazinasi hisoblanadi va uning asosida so'zlash, asarlar bitish hamda mulogotga kirishish imkoniyatlari kengayib boradi. Masalan, "O'zbek tilining izohli lug'ati"da milliy tilimizning 80 000dan ortiq so'z va so'z birkmalari izohlab berilgan. Bu lug'at boyligi tilimizning so'z boyligidan namuna xolos. Shuning o'zi milliy tilimizda so'z boyligining naqadar keng ekanligini ko'rsatadi. So'z san'atida so'z boyligining bir necha ma'nodoshlaridan oqilona foydalaniladi. Buning natijasida insonning ongida milliy tilga bo'lgan hurmat va muhabbat paydo bo'ladi.

Milliy tilning shevalari va so'z boyligi sayqallanib *adabiy til* shaklini oladi. Adabiy til barchaga tushunarli bo'lgan, so'zlash va yozish qonuniyatlari asoslangan til ko'rinishidir. Shu sababli inson qandan sheva so'zlashidan qat'iy nazar ilmiy va amaliy mulogotlarda adabiy tildan foydalanadi. Keyingi paytlarda mamlakatimizda adabiy tilning rivojlanishi shevalardan tashqari ehtidan o'zlashgan so'zlar hisobiga ham boyib bormoqda. Biroq, bu o'zlashgan so'zlar odamlarga tushunarli tarzda adabiy til qoidalariga binoan ifodalanishi kerak.

Boshlang'ich sinflarda "Ona tili" o'quv fani o'quvchilarda milliy tilga hurmat ko'nikmasini shakllantirishning eng muhim omili hisoblanadi. Buning uchun quyidagilarga e'tibor beriladi:

- 1) o'quvchilarni so'zlarni to'g'ri yozishga o'rgatish;
- 2) o'quvchilarning lug'at boyligini rivojlantirish;
- 3) o'quvchilarni adabiy tilda yozish ko'nikmasini tarkib topirish.

Mazkur fan vositasida o'quvchilar eng avvalo *so'zlarni to'g'ri yozishga* o'rgatiladi. Chunki so'zlarni to'g'ri yozish til savodxonligining muhim asosi hisoblanadi. Shuni ta'kidlash lozimki, boshlang'ich sinf o'quvchilari nafaqat milliy til, balki xorijiy til so'zlarini ham to'g'ri yozishga ko'niktiriladi. Buning natijasida o'quvchilarda milliy til vositasida o'ziga tilarni o'zlashtirish ko'nikmasi tarkib topadi. To'g'ri yozishga ko'nikkan o'quvchining ongi va ruhiviatida o'z ona tiliga bo'lgan tuyg'u shakllanadi. Bunday tuyg'uning mavjud bo'lishi o'quvchilarni to'g'ri tarbiyalash uchun asos bo'ladi.

"Ona tili" o'quv fani vositasida o'quvchilarning *lug'at boyligini* rivojlantirish ularni so'z san'ati olamiga olib kirishning eng muhim negizlaridan biri hisoblanadi. Shu sababli boshlang'ich sinf o'quvchilari uchun tez aytilishlar, topshiriqlar, maqollar kabilarini o'zlashtirish davlat ta'lim standartlari tomonidan belgilab qo'yilgan. Masalan, boshlang'ich sinf o'quvchilari tez aytilish vositasida nafaqat so'zlarning to'g'ri talaffuzini, balki ularning ma'nosini ham o'zlashtirib olinadi. Tez aytilishlar bolalar so'z boyligini rivojlantirishning muhim omillaridan biri sifatida qabul qilinganligini eslatib o'tish joiz.

Ushbu fan vositasida o'quvchilarning *adabiy tilda* yozish ko'nikmasi tarkib topiriladi. Buning natijasida boshlang'ich sinf o'quvchilarning adabiy til qoidalarini o'zlashtirishi va nashr mahsulotlaridan qiyinchiliksiz foydalanishi yuzaga keladi. Adabiy tilda yozish ko'nikmasi o'quvchilarning ongida ruhiy birlik ko'rinishini kutilgan darajada shakllantirish imkonini beradi. Masalan, kuzatiblar shuni ko'rsatadiki, boshlang'ich sinf o'quvchilarning nisbatan ko'p fanni adabiy tilda yozish ko'nikmasiga ega. Bu borada faqatgina fonetik savodxonlikni kuchaytirish taqozo etiladi. Misol uchun, boshlang'ich sinf o'quvchilarning "x" va "h" harflarini farqlay olishligi yoki "da" qo'shimchasi orqida "ga" qo'shimchasini ishlatishi kuzatiladi. Shu sababli boshlang'ich sinf

o'quvchilarining adabiy tilda yozish ko'nikmasini yanada kuchaytirish bilan ularning so'z san'ati olamidan bahramand bo'lishiga erishish mumkin.

"Ona tili" aynan mana shu jihatlardan boshlang'ich sinf o'quvchilarini milliy tilga hurmat ruhida tarbiyalash omili hisoblanadi.

Boshlang'ich sinf o'quvchilarining nutq madaniyatini shakllantirish. So'z san'atining eng muhim ehtiyojlaridan biri insonning *nutq madaniyatiga* ega bo'lishini ta'minlashdir. Unga ko'ra, nutq madaniyati – bu insonning so'z boyligi va uning go'zalligidan unumli foydalanishidir. Boshlang'ich sinf o'quvchilari aynan nutq madaniyati vositasida so'zni his qiladi, uning mazmunini anglaydi va aynan so'z vositasida kechimmalarini ifodalaydi. Shu jihatdan "Ona tili" o'quv fani vositasida o'quvchilarning nutq madaniyatini shakllantirish muhim hisoblanadi.

Boshlang'ich sinflarda o'quvchilarning nutq madaniyatini shakllantirishda mazkur fan muhim vosita hisoblanadi. Buning uchun quyidagilarga e'tibor berish kutilgan samarani beradi:

- 1) o'quvchilarni so'zlarni to'g'ri talaffuz qilishga o'rgatish;
- 2) o'quvchilarni gap tuzishga o'rgatish;
- 3) o'quvchilarni o'z fikrini ifodalashga o'rgatish.

Boshlang'ich sinf o'quvchilarining *so'zlarni to'g'ri talaffuz qilishga* o'rgatish ko'nikmasini shakllantirish zaruriyat hisoblanadi. Chunki o'quvchilar oilalardagi turli so'zlashuv va shevalar ta'sirida so'zlarni ko'p hollarda nog'ri talaffuz qilishga ko'nikkan bo'ladi. Masalan, bu borada boshlang'ich sinf o'quvchilari ko'p hollarda oilalardagi so'zlarni talaffuz qilishning rang-parang shakllarini o'zlashtiradi. Kuzatishlar shuni ko'rsatadiki, Toshkent shahrida "voti" qo'shimchasini, Toshkent viloyatida "yapti", mamlakatimizning janubiy viloyatlarida "j" harfini qo'shib ishlatish kabi holatlar ko'p uchraydi. Shu sababli boshlang'ich sinflarda o'quvchilarning so'zlarni to'g'ri talaffuz qilishi adabiy til qonuniyatlari asosida o'rgatiladi. Buning natijasida o'quvchilarning til madaniyati shakllanadi va so'zning ma'nosidan zavqlanish tarkib topadi. E'tibor berilsa, boshlang'ich sinf o'quvchilarida she'r yozishga qiziqish kabilar ko'p uchraydi va

qizig'i shundaki, o'quvchilarning o'z she'rlarida so'zlarni adabiy til asosida yozishi kuzatiladi. Demak, boshlang'ich sinflarda o'quvchilarning so'zlarni to'g'ri talaffuz qilish taqozo etiladi.

"Ona tili" o'quv fani vositasida boshlang'ich sinf o'quvchilarining *gap tuzish* ko'nikmasini shakllantirish ularni so'z san'ati olamiga olib kirishning muhim asoslaridan hisoblanadi. Bunda o'quvchilarning yozma va og'zaki gap tuzish ko'nikmasini shakllantirish muhim omillardan biridir. Kuzatishlar shuni ko'rsatadiki, boshlang'ich sinf o'quvchilarida yozma gap tuzish ko'nikmasi tez shakllanadi, chunki bunda o'quvchining ijodiy ta'siri mavjud va o'quv dasturi ana shu yo'nalishga yo'naltiriladi. Ayni paytda, boshlang'ich sinf o'quvchilarining og'zaki gap tuzish ko'nikmasida murakkabliklar uchraydi va bu hol ularning o'z fikrlarini etibon ifodalashga моне'lik qiladi. O'quvchilar ko'p hollarda o'zlarining so'z boyligidan foydalanishda qiyinaladi va ba'zida tortinchoqlik tufayli ularda shakllanish holati ham yuzaga keladi. Shu sababli boshlang'ich sinf o'quvchilarining yozma va og'zaki gap tuzish ko'nikmalarini uyg'un shakllantirish taqozo etiladi. Mazkur masalaga e'tibor berish dolzarb bo'lib turibdi va oliy darajadagi ta'lim jarayonida bo'lajak boshlang'ich sinf o'quvchilari aynan mana shunday masalalar bo'yicha kasbiy kompetensiyalarini egallashi muhimdir.

"Ona tili" o'quv fani vositasida boshlang'ich sinf o'quvchilarini o'z fikrlarini to'liq ifodalashga o'rgatish muhim masalalardan biridir. Buning uchun o'quvchilarda tortinchoqlik, bilmaganini so'ramasalik, uyatchanlik kabi holatlarni o'z vaqtida bartaraf etib borish taqozo etiladi. Boshlang'ich sinf o'quvchilari ayni ana shunday holatlar tufayli fikrlarini kutilgan darajada ifodalay olmaydi. Natijada bu holat ularda odat tusiga kirib qoladi. Bunda o'quvchining asosiy vazifasi individual yondashuvlar vositasida o'quvchilarni fikrlarini ifodalashga o'rgatishdan iborat bo'lishi kerak. Buning natijasida o'quvchilarning so'z san'ati muvaffaqiyatli o'zlashtirishi qulaylashadi.

Boshlang'ich sinf o'quvchilarining og'zaki nutq ko'nikmasini tarkib to'ldirish. So'z san'atining eng muhim negizlaridan biri insonning *og'zaki nutqqa*

ega bo'lishidir. Unga ko'ra, inson o'z ona tilisi yoki milliy tilining imkoniyatlaridan foydalangan holda go'zal og'zaki nutqqa ega bo'lishi kerak. Shu sababli boshlang'ich sinflarda o'quvchilarning og'zaki nutq ko'nikmasini shakllantirishga alohida e'tibor beriladi.

"Ona tili" o'quv fani vositasida boshlang'ich sinf o'quvchilarning og'zaki nutq ko'nikmasini kutilgan darajada shakllantirish uchun quyidagilarga e'tibor berish maqsadga muvofiq bo'ladi:

- 1) o'quvchilarni obrazli so'zlashga o'rgatish;
- 2) o'quvchilarning nutqidagi ijobiy tomonlarni rivojlantirish;
- 3) o'quvchilarning nutq ko'nikmasini shakllantirishda turli vositalardan foydalanish.

Boshlang'ich sinf o'quv fanlarida o'quvchilarni *obrazli so'zlashishga* o'rgatish birlamchi vazifalardan hisoblanadi. Bunda ko'p hollarda ular qiyoslash, o'xshash kabi tasviriy ifodalar vositasida so'zlashga ko'niktiriladi. Masalan, qorni oppoq qor, ko'kni ko'm-ko'k kabi kuchaytirish tasviriy vositalari bilan so'zlash nutqning ta'sirchanligini oshiradi. Kuzatishlar shuni ko'rsatadiki, boshlang'ich sinf o'quvchilari ko'p hollarda obrazli so'zlash ko'nikmasini katta yoshlardan, darsliklardan va multfilmlardan o'zlashtiradi. Shu jihatdan boshlang'ich sinf o'quvchilarning obrazli so'zlashish ko'nikmasini kuzatib borish va uni tartibga solish muhim hisoblanadi. Masalan, o'quvchilar sarig so'zini kuchaytirish maqsadida sapsariq deb ishlatishadi. Biroq aynan "sapsariq" so'zi ma'noga ega emas, uning o'miga "juda sarig" sifatini ishlatish to'g'ri hisoblanadi. Shu sababli boshlang'ich sinflarda o'quvchilarni to'g'ri so'zlashishga o'rgatish muhim hisoblanadi, aslida to'g'ri so'zlash ham san'atdir.

Boshlang'ich sinf o'quvchilarning *nutqi* rivojlanib borish jarayonida bo'lganligi ularda judo'a ko'p yangi holatlar va xususiyatlar uchraydi. Masalan, o'quvchi sintdoshining shevasini o'zlashtirishi yoki muayyan hududning so'zlashuv ko'nikmasiga qiziqishi kuzatiladi. Bunday holatlarda o'quvchi nutqidagi to'g'ri talaffuz, to'g'ri so'zlash, adabiy til qoidalariga amal qilish kabi

jihatlar rivojlantirishi va ularning nutqidagi shevada so'zlash, jargonda gapirish kabi hususiyatlar korrektsiya qilinishi taqozo etiladi. Buning natijasida boshlang'ich sinf o'quvchilarning nutq faoliyati to'g'ri rivojlantiriladi va fiziologlarning flacheu, nutqning to'g'ri rivojlanishi inson miyasining to'g'ri taraqqiy etishiga asoslardan biri hisoblanadi. Shu sababli boshlang'ich sinf o'quvchilarning yorqin nutqqa ega bo'lishi ularning so'z san'atidan zavqlanishi asoslaridan hisoblanadi.

Boshlang'ich sinf o'quvchilarning nutq ko'nikmasini *shakllantirishda* turli vositalardan foydalanish maqsadga muvofiq bo'ladi. Bunday vositalarning asosiy turlari sifatida quyidagilarni ta'kidlab o'tish lozim:

- o'quvchilarning so'zlashuv nutqini muntazam kuzatib borish;
 - o'quvchilarni so'zlayotganda gapini bo'lmashlik;
 - o'quvchilarning so'zlarni talaffuz qilishiga e'tibor berish;
 - o'quvchilarni imkon qadar adabiy tilda so'zlashishga ko'niktirish va h.k.
- Bunday yondashuv boshlang'ich sinf o'quvchilarning nutq ko'nikmasini kutilgan darajada shakllantirish imkonini beradi.

Ona tili – boshlang'ich sinf o'quvchilarning so'z san'ati bo'yicha layoqatini shakllantirish omili sifatida. So'z san'ati eng avvalo insonning ijodiy layoqatlariga tayanadi va ularni rivojlantirishning badiiy-estetik omili hisoblanadi. Shu jihatdan boshlang'ich sinflarda Ona tili o'quvchilarning so'z san'ati bo'yicha layoqatini rivojlantirishning eng muhim asosi hisoblanadi. Mazkur fan vositasida o'quvchilarning quyidagi layoqatlarini rivojlantirishga e'tibor beriladi:

- 1) o'quvchilarning badiiy ijod va san'atga bo'lgan qiziqishini shakllantirish;
- 2) o'quvchilarni dastlabki bosqichda badiiy ijod va san'at negizlari bilan tanishtirish;
- 3) o'quvchilarning so'z san'ati bo'yicha layoqatini yo'naltirish.

Ona tili o'quv fani o'quvchilarning *badiiy ijod* va san'atga bo'lgan qiziqishini shakllantirishda asosiy e'tiborni til asoslaridan zavqlanish, so'zlarning ma'nolarini anglash va ravon so'zlash ko'nikmalarini o'zlashtirish masalalariga qaratadi.

Buning natijasida boshlang'ich sinf o'quvchilarida badiiy asarlarning tili va mazmunini tushunish ko'nikmasi tarkib topadi. Shu sababli mazkur o'quv fani mashg'ulotlarida asosiy e'tibor bolalar adabiyoti namunalarini o'rganishga qaratiladi. Bu borada tez aytish, topishmoqlarning javobini topish, she'rlar yodlash kabi metodlardan foydalangan holda o'quvchilarning badiiy idroki va tasavvurini shakllantiradi. Ayni paytda, ushbu o'quv fanining kutilgan darajada o'qitilishini o'quvchilarning tabiatida mavjud bo'lgan ijodkorlik tuyg'ularini shakllantirishga ham hismat qilishini eslatib o'tish joiz.

Ona tili o'quv fani vositasida boshlang'ich sinf o'quvchilari badiiy ijodning eng muhim *me'gic'lari* bilan tanishtirilishi muhim amaliy ahamiyatga ega. Chunki mazkur masala keyinchalik ta'lim bosqichlarida chuqurlashtirilgan tarzda davom ettiriladi. Masalan, boshlang'ich sinf o'quvchilarning she'r yodlash ko'nikmasining shakllanishi ta'limning keyingi bosqichlarida ularning dostonlarni o'rganishga tayyorlaydi. O'zbek so'z san'atida dostonlarning nisbatan ko'pchiligi she'riy janrda yozilgan va bu hol o'quvchilarda estetik tuyg'ularni kutilgan darajada rivojlantirish imkonini beradi. Shu sababli keyingi paytlarda ushbu o'quv fani bo'yicha tayyorlanayotgan yangi avlod darsliklarida imkonqadar so'z san'atining turli janrlardan namunalar berish va shu namunalar asosida so'z turkumlariga ta'rif hosil qilish metodikasiga amal qilinmoqda. Buning natijasida o'quvchilarning amaliyotdan nazariyaga tamoyili asosida bilimlarni o'zlashtirish jarayoni tarkib topdi.

Kuzatishlar shuni ko'rsatadiki, o'quvchilarning 3-4-sinfidan boshlab mustaqil ijod qilishga qiziqishi yuzaga keladi. Dastlabki bosqichda bo'lsa-da o'quvchilar kichik hajmdagi she'r va hikoyalarni yozishga intiladi. Shu jihatdan Ona tili o'quv fani mashg'ulotlarida o'quvchilarning mazkur *layoqatlarini* rivojlantirish ularning so'z san'ati bo'yicha ko'nikmalarini tarkib topirishga asos bo'ladi. Misol uchun, boshlang'ich sinflarda yoziladigan bayon va insholarning o'quvchilar ijodiy layoqatini maqsadli rivojlantirish imkonini beradi. Chunki bayon yozishda o'quvchilar asosiy e'tiborini o'z fikrlarini ravon ifodalashga, insho yozishda esa

mazmunini to'liq tasvirlashga qaratadi. Buning natijasida o'quvchilarning ijodiy layoqatlari tadarijiy rivojlanib boradi hamda ayнан mana shu tajribalar vositasida ularning mustaqil badiiy ijod qilish ko'nikmasi tabiiy shakllanadi.

Shunday qilib Ona tili boshlang'ich sinflarda so'z san'atining asosi sifatida muhim o'rin tutadi. Mazkur o'quv fani o'quvchilarni dastlabki bosqichda amaliy, nazariy va uslubiy jihatdan so'z san'ati olamiga olib kiradi. Bularning barchasi boshlang'ich sinflarda mazkur o'quv fanini butunlay yangi yondashuvlar asosida o'qitish zaruriyatini ko'rsatadi.

Mustahkamlash uchun savollar:

1. Boshlang'ich sinf o'quvchilarini Ona tili vositasida milliy tilga hurmat ruhida tarbiyalash deganda nimalarni tushunasiz?
2. Boshlang'ich sinf o'quvchilarning nutq madaniyatini shakllantirish uchun nimalarga e'tibor berish kerak?
3. Boshlang'ich sinf o'quvchilarning og'zaki nutq ko'nikmasini tarkib topirish qanday yo'l tutilishi maqsadga muvofiq hisoblanadi?
4. Ona tili – boshlang'ich sinf o'quvchilarning so'z san'ati bo'yicha layoqatini shakllantirish omili sifatida nimalarni ko'rsatish mumkin?

Mustaqil ta'lim uchun topshiriq

Amaldagi 1.2.3.4-sinflar "Ona tili" darsligi bilan tanishib chiqing va undagi o'quvchilarning nutqini rivojlantirishga oid o'quv materiallarini o'zlashtiring.

3-MAVZU: O'QISH – BOSHLANG'ICH SINFLARDA SO'Z

SAN'ATNING OMILI

REJA:

1. O'qish – boshlang'ich sinf o'quvchilarining mustaqil fikrlash ko'nikmasini shakllantirish asosi sifatida.
2. O'qib tushunish – badiiy asarning mazmuni va badiyatini idrok etish omili.
3. Boshlang'ich sinf o'quvchilarining badiiy matni tushunish va tahlil qilish layoqatini shakllantirish.
4. O'qish vositasida boshlang'ich sinf o'quvchilarining badiiy ijodkorlik ko'nikmasini tarkib topirish.

Tayanch so'zlar: so'z san'ati, o'qish, boshlang'ich, o'quvchilar, sinf, omillar, janrlar, bilim, ko'nikma, amaliyot.

O'qish – boshlang'ich sinf o'quvchilarining mustaqil fikrlash ko'nikmasini shakllantirish asosi sifatida. Boshlang'ich sinflarda "ART texnologiya va kreativlik" fanining muhim tarkibiy qismi bo'lgan so'z san'ati negizlarini o'rganish muhim ahamiyatga ega. Chunki bu bilan o'quvchilarning his-tuyg'ulari, estetik ongi va orzu-maqсадlarini to'g'ri shakllantirish imkoniyatiga ega bo'linadi. Shu jihatdan boshlang'ich sinflarda o'qitilayotgan O'qish o'quv fanining mazkur masaladagi nazariy va amaliy ahamiyati muhim hisoblanadi. Oliy pedagogik ta'lim jarayonida bo'ljak boshlang'ich sinf o'qituvchilari ushbu o'quv fani vositasida boshlang'ich sinf o'quvchilarini so'z san'ati omillari bilan tanishtirish nazariyasi va metodikasini o'zlashtirishi taqozo etiladi.

O'qish o'quv fani eng avvalo o'quvchilarda so'z san'atining birlamchi unsurlaridan bo'lgan *mustaqil fikrlash* ko'nikmasini shakllantirishga asosiy e'tiborni qaratadi. Unga ko'ra, boshlang'ich sinf o'quvchilari o'qigan badiiy asarlar namunalari asosida o'zlarining mustaqil fikriga ega bo'lishi kerak. Bu

munada boshlang'ich ta'lim nazariyasi va metodikasida muhim o'rin tutadi. Chunki badiiy asar namunalari o'qishdan asosiy maqsad insonning o'z mustaqil fikriga ega bo'lishidir.

Boshlang'ich sinf o'quvchilarining mustaqil fikrlash ko'nikmasini shakllantirishda O'qish o'quv fani keng imkoniyatlarga ega. Buning uchun quyidagilarga e'tibor berish kutilgan samarani beradi:

- 1) mazkur o'quv fanida berilgan badiiy asar namunalarining mazmunini tushuntirish;
- 2) ushbu o'quv fanidagi eng muhim badiiy asar namunalari o'qitish;
- 3) bu o'quv fanidagi badiiy asar namunalari mazmunini so'zlab berishga o'rgatish.

Boshlang'ich sinflarda o'qitiladigan O'qish o'quv fanida badiiy asarlarning eng yaxshi namunalari taqdim etilgan va imkon qadar o'quvchilarning imkoniyatlariga mos mazmunga ega asarlarni tanlash amalga oshirilgan. Buning natijasida o'quvchilarning badiiy asar namunalari *mazmunini tushunishi* tabiiy ravishda tarkib topadi. Misol uchun, amaldagi 1-sinf o'qish kitobida o'ziga badiiy asar namunalari berilgan. Mazkur namunalarning ko'pchiligini she'riy shakldagi asarlar tashkil etadi. Buning natijasida o'quvchilarning badiiy estetik ongini kutilgan darajada shakllantirishga erishilmoqda. Shuningdek, mazkur vositasida badiiy asar namunalari eng yaxshilarini *o'qitish* masalasi ham muhim o'rin tutadi. Chunki aynan o'qitish vositasida boshlang'ich sinf o'quvchilari so'z san'ati olamiga olib kiritiladi. Ayni paytda, boshlang'ich sinf o'quvchilarining bu fan vositasida o'zlarini o'qigan badiiy asar namunalari mazmunini *so'zlab berishga* o'rgatish ham muhim ahamiyatga ega. Buning vositasida ularning xotirasi kutilgan darajada shakllantiriladi va o'quvchilar badiiy so'z san'atining ruhiyatiga ijobiy ta'sirdan bahramand bo'ladi. E'tibor berilsa, O'qish o'quv fani vositasida boshlang'ich sinf o'quvchilarining badiiy asar mazmunini tushunishi, ko'proq o'qib va o'qigan asarlarining mazmunini so'zlab berishga o'rgatish bilan ularning mustaqil fikrini kutilgan darajada shakllantirishga erishish mumkin.

Pedagogik tadqiqotlarda boshlang'ich sinf o'quvchilarining ilk sinflardayoq mustaqil fikrlashga bo'lgan layoqati mavjudligi alohida ta'kidlanadi. Misol uchun, bu borada mashhur pedagog olimlardan Konstantin Chukovskiyning quyidagi fikri ko'pchilik tomonidan e'tirof etilgan: "Har bir boshlang'ich sinf o'quvchisi – buyuk tishunos, ulug' aql kishisi va shoiridir".⁴ Buning ma'nosi shuki, boshlang'ich sinf o'quvchilari so'zning ma'no mazmuni va shakllarini tushunish imkoniyatiga ega, ular badiiy so'z ustida ishlay oladi hamda o'z imkoniyatlari darajasida ijod qiladi. Shu sababli boshlang'ich sinf o'quvchilarini O'qish kabi o'quv fanlari vositasida so'z san'ati olamiga olib kirish va mazkur san'atning negizi bo'lgan mustaqil fikrlashga o'rgatish imkoniyatlari mavjud. Butun dunyo xalqlari boshlang'ich ta'lim jarayonida aynan ana shunday yondashuv asosida boshlang'ich sinf o'quvchilarining mustaqil fikrni shakllantirishga e'tibor berib kelmogda.

O'qib tushunish – badiiy asarning mazmuni va badiyatini idrok etish omili. Boshlang'ich sinf o'quvchilarining so'z san'ati asoslaridan bahramand bo'lishi eng avvalo ularning *o'qib tushunish* ko'nikmasini kutilgan darajada shakllantirishga bog'liq. Unga ko'ra, boshlang'ich sinf o'quvchisi o'qigan matnlarining ma'no-mazmunini to'g'ri tushunishi kerak va uning tushunchalari asarning mazmuniga mos bo'lishi lozim. Bu masakla bo'yicha keyingi yillarda jahon pedagogikasida baxs-munozaralar olib borilmoqda. Chunki Internet global takrmog'i orqali uzatilayotgan badiiy matnlar qisqaligi va obrazlardan xoliligi bilan tushunarsiz mazmunga ega bo'lib qolmoqda. Buning natijasida boshlang'ich sinf o'quvchilarida matni o'qib tushunmaslik holatlari tarkib topmoqda. Shu sababli TIMSS kabi halqaro ta'lim dasturlarida o'quvchilarning matematik savodxonligi bilan bir qatorda o'qib tushunish ko'nikmasini shakllantirish masalasi asosiy talablardan biri sifatida aks etgan. Chunki insonning o'zi o'qigan matnning mazmunini tushunmasligi uning fikrsizligiga olib keladi va bu o'rinda unda mustaqil fikrning shakllanishi murakkab kechishini ta'kidlash lozim. Shu jihatdan O'qish o'quv fani vositasida boshlang'ich sinf o'quvchilarining o'qib tushunish

ko'nikmasini shakllantirishda quyidagilarga e'tibor berish kutilgan samarani beradi:

- 1) o'quvchilarni tez o'qishga ko'niktirish;
- 2) o'quvchilarni ifodali o'qishga o'rgatish;
- 3) o'quvchilarni mazmunli o'qish ko'nikmasini tarkib topdirish.

Hazning yondashuvimizga ko'ra, aynan mana shunday ko'nikmalarni boshlang'ich sinf o'quvchilarida shakllantirish bilan ularni asar mazmunini o'qib tushunishga tayyorlash mumkin. Boshlang'ich sinf o'quvchilarining *tez o'qish* ko'nikmasini shakllantirish muhim metodik masalalardan biri bo'lib, uning vositasida o'quvchilar vaqt tejankorligiga o'rgatiladi. Tez o'qish ko'nikmasi aynan boshlang'ich sinflarda shakllantiriladi, mazkur ko'nikmaning ahamiyati shundaki, o'quvchilar tez o'qish ko'nikmasi vositasida asar bilan kutilgan darajada taniblash imkoniyatiga ega bo'ladi va tez o'qish o'quvchilarning fikrlash turg'ularini tezlashtiradi. Tez o'qish jarayonida aynan inson miya faoliyatining faollashuvi ilm-fanda isbotlangan.⁵

Boshlang'ich sinf o'quvchilarini *ifodali o'qishga* o'rgatish ularni o'qigan matnlarini tushunib olishiga asos bo'ladi. Ifodali o'qish – bu so'zlarni to'g'ri talaffuz qilish, belgilarni o'z joyiga qo'yib o'qish va matnning obrazlariga urg'u berib o'qishdan iborat. Misol uchun, boshlang'ich sinf o'quvchilari Vatan, Ona, Tabiat kabi mavzulardagi she'rlarni yoki hikoyalarni o'qishda o'z his-hayajonlarini namoyon qiladi. Shu jihatdan boshlang'ich sinflarda O'qish vositasida o'quvchilarning barcha badiiy matnlarni ifodali o'qishga o'rgatish maqsadga muvofiq bo'ladi. Chunki ta'limning keyingi bosqichlarida aynan ifodali o'qish o'quvchilarning so'z san'ati bo'yicha ko'nikmakga ega bo'lganligini belgilashdagi asosiy mezonlardan biri sifatida qabul qilingan.

Boshlang'ich sinf o'quvchilarining *mazmunli o'qish* ko'nikmasini shakllantirish ham muhim ahamiyatga ega. Unga ko'ra, o'quvchilar o'qiyotgan matnlarni kerakli ohang, zavq va qiziqish bilan o'qishi kerak bo'ladi, shunda

⁴ Искусство в жизни детей. – Москва, 1991. – С.102

⁵ Чарниш Елена Е. Исследования Моск. – Санкт-Петербург, 2016

ularning matn mazmunini tez tushunishi uchun imkoniyatlar yuzaga keladi. Mazmunli o'qish masalasi Sharq pedagogikasi tarixida alohida tahlil qilib o'tilgan. Misol uchun, Zahiriddin Muhammad Bobur "Boburnoma" asarida yozishicha, o'g'li Komron Mirzoning mazmunli o'qishi uchun uning o'zi alohida shug'ullangan. Chunki Komron Mirzo valiahd sifatida Ustozining ko'rsamalariga erkin qaragan va shu sababli Bobur o'g'lining mazmunli o'qish ko'nikmasini shakllantirish bilan alohida shug'ullangan, natijada keyinchalik Komron Mirzo ham hukmdor, ham shoir bo'lib voyaga yetgan.⁶ Demak, boshlang'ich sinf o'quvchilarini matn mazmunli o'qishga o'rgatish bilan ularni so'z san'atining sifati olamiga olib kirish mumkin.

E'tibor berilsa, tez o'qish, ifodalari o'qish va mazmunli o'qish ko'nikmalari boshlang'ich sinf o'quvchilarining badiiy idrokini shakllantirishdagi asosiy tayanchlardan biridir. Shu sababli darsliklardagi matnlarni va qo'shimcha o'qiladigan matnlarni o'qish jarayonida bu ko'nikmalarni o'quvchilarda shakllantirish taqozo etiladi.

Boshlang'ich sinf o'quvchilarining badiiy matn tushunish va tahlil qilish tayyorgarligini shakllantirish. Boshlang'ich sinf o'quvchilari natijat badiiy matnning mazmunini tushunishi, balki ularni o'z imkoniyatlari darajasida *tahlil* qila olishi kerak. Bu borada pedagog olimlar yakdill fikrga ega ekanliklarini ta'kidlash lozim.⁷ Unga ko'ra, boshlang'ich sinf o'quvchisi matn mazmunini tahlil vositasida tushuntirib bera olishi kerak. Boshlang'ich sinf o'quvchilarining badiiy matn tahlil qilish ko'nikmasini shakllantirishda quyidagilarga e'tibor berish kutilgan samarani beradi:

- 1) o'quvchilarni so'zlar ma'nosini his qilishga o'rgatish;
- 2) o'quvchilarni matnning tuzilishini tushunishga o'rgatish;
- 3) o'quvchilarni o'z tahlillarini so'zlab berishga o'rgatish.

Boshlang'ich sinf o'quvchilarini so'zlar ma'nosini *his qilishga* o'rgatish muhim amaliy masalalardan biridir. Unga ko'ra, o'quvchilar badiiy matndagi har bir so'zga e'tibor bilan munosabatlarda bo'lishi kerak va shunda ular so'zlarning mazmunini his qilishga o'rganadi. Masalan, agar o'quvchi "go'zallik" so'zini bepavvo va shunchaki o'qisa u mazkur so'zning ma'nosini his qilmaydi, aksincha, u shu so'zni his-hayajon bilan va e'tibor bergan holatda o'qisa, shu so'z matndagi ma'noni to'liq his qiladi hamda bundan zavqlanadi. Yoki, "bahor" so'zini ko'pchilik o'quvchilar zavq bilan o'qiydi va talaffuz qiladi, bunga sabab ularning bahorni tasavvur qilishidir.

So'z san'atining eng muhim asoslaridan biri *matn tuzilishini* tushunishdir. Unga ko'ra, boshlang'ich sinf o'quvchisi o'zi o'qiyotgan matnning tuzilishini, ya'ni matndagi kirish, eng muhim va asosiy qism hamda hulosalarni ajrata bilishi kerak. Matnning kirish qismida beriladigan axborotning mazmuni ifodalanadi, asosiy qismida esa aytiladigan eng muhim fikr tasvirlanadi va hulosa qismida matndan chiqariladigan yo'nalishlar belgilanadi. Shu jihatdan boshlang'ich sinf o'quvchilari she'riy asarlarda tuzilish ixcham bo'lishi, hikoyalarda tuzilish o'rtacha ko'lamda bo'lishi va yirik asarlarda esa matnning tuzilishi keng ko'lamli bo'lishini anglashi kerak. Kuzatishlar shuni ko'rsatadiki, boshlang'ich sinf o'quvchilarining nisbatan ko'pchiligi o'zi o'qigan matnning tuzilishini tez anglaydi.

Boshlang'ich sinf o'quvchilarini o'zlari o'qigan va tahlil qilgan matni *so'zlab berishga* o'rgatish muhim masalalardan hisoblanadi. Pedagogik tajribadan ma'lumki, o'g'li bolalarga nisbatan qiz bolalar o'qigan badiiy matn mazmunini ravon va tushunarli so'zlab berishadi. Chunki qiz bolalar matni qiziqish va e'tibor bilan o'qishi kuzatilgan, aksincha, ko'p hollarda o'g'li bolalarda tezroq matni o'qib tugatish hissi mavjud bo'ladi. Shu sababli boshlang'ich sinf o'quvchisining asosiy vazifalaridan biri o'quvchilarni matn to'g'ri, ishonarli va ravon so'zlab berishga o'rgatishdan iborat. Bu ko'nikma keyinchalik o'quvchining butun ilmiyoti davomida tayanch vazifasini bajaradi. Shu sababli mutalakkir Abu Nasr

⁶Карам: Комрон Мирзо. Девон. – Тошкент, 2003

⁷Средичова Л. Искусство слова и младший школьник // Искусство в жизни детей. – С. 106

Farobiy "Fozillar shahri" asarida o'quvchilarni ko'proq so'zlab berishga o'rgatish, bunda o'qituvchining "qatig'go'llik qilmasligi va me'yorsiz yumshoq bo'lmashligi"ni tavsiya etgan.⁸ Demak, o'qituvchi o'quvchini so'zlab berish ko'nikmasini shakllantirishda o'z ra'yi ni tutishi lozim, unga ko'ra, kezi kelganda qat'iyatlik va kezi kelganda yumshoqlik qilishi taqozo etiladi.

Bularning barchasi boshlang'ich sinf o'quvchilarining badiiy ma'nini tushunish va tahlil qilish layoqatini shakllantirishda muhim asoslar hisoblanadi.

O'qish vositasida boshlang'ich sinf o'quvchilarining badiiy ijodkorlik ko'nikmasini tarkib topirish. So'z san'atining negizlaridan biri badiiy idrok masalasi hisoblanadi. Unga ko'ra, inson badiiy asarning mazmunini, obrazlari va undan olinadigan taassurotlarni tasavvur qilishi kerak. Shu jihatdan badiiy idrok inson shaxsini so'z san'ati, umuman, san'at vositasida tarbiyalashning muhim omillaridan biri hisoblanadi.⁹ Badiiy idrok boshlang'ich sinf o'quvchilarini so'z san'ati se'iri bilan tanishtirishning muhim vositalaridandir. O'quvchilarda badiiy idroknii shakllantirishda O'qish muhim o'rin tutadi va buning uchun quyidagilarga e'tibor berish maqsadga muvofiq bo'ladi:

- 1) o'quvchilarning tasavvurini shakllantirish;
- 2) o'quvchilarning taassurotlarini tarkib topirish;
- 3) o'quvchilarni idrok qilishga o'rgatish.

Boshlang'ich sinf o'quvchilarining *tasavvurini* shakllantirish ularni so'z san'ati asoslari bilan tanishtirishning eng muhim vositalaridan biri hisoblanadi. Unga ko'ra, o'quvchi o'qiyotgan matnning mazmunini va uning tuzilishini aniq tasavvur qilishi kerak. Misol uchun, 4-sinf O'qish kitobi darsligida juda ko'p badiiy matnlar berilgan. Ularda tabiat hodisalaridan tortib, ona Vatan madhiga doir matnlar mavjud. Shu jihatdan o'quvchi tabiat to'g'risida matn o'qiyotganida atrofdagi olamni tasavvur qilishga o'rganishi kerak yoki Vatan haqida she'r o'qiyotganida inson uchun vatandorlik muhim fazilat ekanligini his etishi lozim.

Shu sababli boshlang'ich sinflarda o'quvchilarning tasavvurini to'g'ri shakllantirish, bu hol ularning keyingi faoliyatida ko'nikma darajasiga ko'tariladi.

So'z san'atining muhim asoslaridan biri matndan *taassurot* olishdir. Pedagogik tajriba shuni ko'rsatadiki, boshlang'ich sinf o'quvchilari har qanday matndan yaxshi⁹ va estetik taassurot oladi. Ayni payda ular matndagi yomonlik va yomonlikka undovchi obrazlarni tez sezadi. Shu sababli o'quvchilar badiiy asardan yaxshi taassurot olish va undagi salbiy jihatlarni farqlash ko'nikmasiga ega bo'lishi taqozo etiladi. Bu borada ayniqsa, e'traklar vositasida boshlang'ich sinf o'quvchilarining taassurot ko'nikmasini kutilgan darajada shakllantirish mumkin. Misol uchun, mashhur "Ur to'qmoq" e'tragidan boshlang'ich sinf o'quvchilarining to'g'ri taassurot olishi kuzatildi. Bunga sabab o'quvchilarning e'trak matnini o'qiganligi va u asosda ishlangan multfilming ko'rganligidir. Shu jihatdan boshlang'ich sinf o'qituvchisi o'quvchilarning badiiy asardan to'g'ri taassurot olishi ko'nikmasini shakllantirishi taqozo etiladi.

Boshlang'ich sinf o'quvchilarining *idrok* etish ko'nikmasini shakllantirish ham so'z san'ati nuqtai nazaridan muhim masala hisoblanadi. Unga ko'ra, o'quvchilar o'z'lari o'qigan badiiy asarning voqeilik jarayonini va undan olinadigan hudoarai idrok etishga o'rganishi kerak. Ko'p hollarda boshlang'ich sinf o'quvchilarining asar voqeiligini yetarli darajada idrok etmasligi sababli ular o'qilgan matnlarini tez unutishadi. Shu sababli dars mashg'ulotlari jarayonida o'quvchilarning idrok ko'nikmasini shakllantirish muhim masalalardan biridir. Chunki bu masala asar voqeiligini xotirada uzoq saqlash bilan bog'liq hisoblanadi.

E'tibor berilsa, boshlang'ich sinf o'quvchilarining tasavvur, taassurot va badiiy idrok ko'nikmalarini to'g'ri shakllantirish vositasida ularni so'z san'atining asoslaridan bahramand bo'lishga tayyorlash mumkin.

So'z san'ati o'quvchilarni tarbiyalashning eng muhim manbalaridan biri va u "AKT" texnologiya va kreativlik"ning asoslaridan hisoblanadi. Shu sababli so'z inson atining dastlabki asoslari boshlang'ich sinflarda "Ona tili va o'qish

⁸Фаробий А.Н. Философские трактаты. – Дима-Ата, 1970. – С. 13

⁹Капрант: Жабборов О.И. Бунамак ўқитувчилар бадийи идрокини шакллантириш. – Тошкент, 2019

savodxonligi", "Tarbiya" kabi o'quv fanlari mashg'ulotlarida hamda qo'shimcha o'qishlar vositalari asosida o'quvchilarda tarkib topiriladi. Bundan maqsad boshlang'ich sinf o'quvchilarining estetik ongini shakllantirish, ularning yaxshilik va yomonlikni farqlash ko'nikmasini tarkib topirish hamda so'z sehididan zavqlanish tuyg'ularini rivojlantirishdir. Mazkur masalalar oliy pedagogik ta'lim jarayonida bo'lajak boshlang'ich sinf o'quvchilari tomonidan nazariy va metodik jihatdan chuqur o'zlashtirilishi taqozo etiladi.

Mustahkamlash uchun savollar:

1. O'qish – boshlang'ich sinf o'quvchilarining mustaqil fikrlash ko'nikmasini shakllantirish asosi sifatida qanday vazifani bajaradi?
2. O'qib tushunish – badiiy asarning mazmuni va badiyatini idrok etish omilining asoslarini nimalar tashkil etadi?
3. Boshlang'ich sinf o'quvchilarining badiiy matnini tushunish va tahlil qilish layoqatini shakllantirish deganda nimalarni tashunasi?
4. O'qish vositasida boshlang'ich sinf o'quvchilarining badiiy ijodkorlik ko'nikmasini tarkib topirish qanday bo'ladi?

Mustaqil ta'lim uchun topshiriq:

Amaldagi 1,2,3,4-sinf O'qish darsligining materiallari bilan tanishib chiqing va ular asosida o'quvchilarni so'z san'ati asoslari bilan tanishtirish bo'yicha konspekt tayyorlang.

Modul bo'yicha tavsiya etiladigan adabiyotlar:

1. Adabiyotshunoslik atamalari lug'ati. Mualliflar jamoasi. – Toshkent, 2001
2. Jabborova O. Bo'lajak o'qituvchilar badiiy idrokini shakllantirish. – Toshkent, 2019
3. Strclsova L. Iskussivo slova i mladshix shkolnik. // Iskussivo v jizni deley. Sbornik. – Moskva, 1991. – S. 102-125

2-MODUL. "MUSIQA SAN'ATI – ART TEXNOLOGIYA VA KREATIVLIKNING OMILI"

4-Mavzu: Musiqa san'ati asoslari

Reja:

1. Musiqa, qo'shiq va raqs – musiqa san'atining asosi sifatida.
2. Musiqaning o'ziga xos xususiyatlari va turlari.
3. Qo'shiq turlari va uning xususiyatlari.
4. Raqs va uning xususiyatlari.

Tayanch so'zlar: musiqa, san'at, qo'shiq, raqs, o'quvchi, o'qituvchi, ko'nikma, cholg'u, ijrochilik, malaka.

Musiqa, qo'shiq va raqs – musiqa san'atining asosi sifatida. Inson tabiatida musiqa san'ati muhim o'rin tutadigan hodisalardan biridir. ¹⁰Mazkur san'at "ART" texnologiya va kreativlik¹¹ning muhim omillaridan hisoblanadi. Shu muhim asrlar davomida musiqa san'ati vositasida insonni tarbiyalashga alohida e'tibor berib kelingan. Misol uchun, Abu Nasr Farobiy "Musiqa to'g'risida katta kitob" asarida insonning ijtimoiylashuvi, uning ahloqiy yetuklashuvi va hatto, ertibiy sog'lom bo'lishida musiqa san'atining alohida o'rni borligini ta'kidlab ko'rsatadi. Shu sababli keyinchalik XX asrning boshlarida jadid pedagoglari tomonidan "Musiqa" yangi tipdagi maktablarning asosiy o'quv fanlaridan biri sifatida amaliyotga kiritilgan. Bunga qadar mamlakatimiz Pedagogika fani tarixida musiqa san'ati individual tarzda Ustozlar tomonidan shogirdlariga o'rgatib kelingan. Misol uchun, Alisher Navoiy "Majolis un-nafoyis" (Nafis majlislar) asarida musiqa san'atini Yusuf Andijoniydan o'rganganligini yozadi va bundan hulosasi qilish mumkin, o'sha davrda ham mamlakatimizda, jumladan, Andijonda musiqa san'ati bo'yicha muhim bilim va ko'nikmalarga ega ustozlar faoliyat ko'rsatgan. Shu sababli boshlang'ich sinf o'quvchilarini musiqa san'atining

¹⁰Фигуров А. Н. Педагогический трактаты. -Алма-Ата, 1970

asoslari bilan dastlabki bosqichda tanishtirish va uning vositasida o'quvchilarni ma'naviy, ruhiy hamda estetik tarbiyalash muhim hisoblanadi.¹¹

Musiqada madaniyatining asosini musiqaga, qo'shiq (ashula) va raqs tashkil etadi.¹² Musiqaga – bu cho'lg'ularda ijro etiladigan muayyan ohang, ritm va mazmuniga ega bo'lgan asardir, *qo'shiq* – bu she'riy man asosida ohang va kuyga solib ijro etiladigan asar (ashula – keng hajmli, qo'shiqqa nisbatan avj nuqtalari ko'p bo'lgan asar hisoblanadi), *raqs* – bu muayyan ritm va usullar asosidagi xarakat bilan amalga oshiriladigan asar.

Kezi kelganda ta'kidlash lozimki, musiqaga, qo'shiq va raqsning bolalarbop turlari mavjud. Shu sababli "bolalar musiqaga san'ati" atamasi qo'llaniladi va bo'lajak boshlang'ich sinf o'quvchilarining mazkur san'at yo'nalishini chuqur o'zlashtirishi taqozo etiladi.

Bolalar musiqaga san'atining *musiqaga* asarlarida ohanglar yengil, mazmuni va kishini harakatlarga boshlovchi ritmlar boy bo'ladi. Butun dunyo kompozitorlari bolalar musiqaga asarlarini yaratishga muhim e'tibor beradi va o'zlarining iste'dodlarini aynan ana shunday asarlar bilan baholashga xarakat qilishadi. Mamlakatimizda bolalar musiqasining ikki turi mavjud:

- 1) xalq musiqaga og'zaki ijodi namunalari;
- 2) kompozitorlarimiz tomonidan yaratilgan bolalar musiqaga asarlari.

Boshlang'ich sinflarda o'qitiladigan "Musiqaga madaniyati" o'quv fani darsliklarida mazkur jamlardagi eng yorqin va serxarakatga boy musiqalar kiritilgan. Bunday musiqalar o'quvchilarning tinglashi, ijro etishi va ular asosida raqslarga tushishiga mo'ljallangan. Misol uchun, 2-sinfda "Andijon polkasi" musiqasi berilgan bo'lib, u tinglash va raqs tushish uchun belgilangan. Kezi kelganda ta'kidlash lozimki, bu o'rindagi "polka" so'zi polyakcha bo'lib, tez va mazmunli xarakat ma'nosini anglatadi hamda bu asar XX asrning 60-yillarida andijonlik xalq bastakori Yusufbek Shakarjonov tomonidan tuzimlashtirilganligi

¹¹ Музыка маданияти. 1,2,3,4-синфлар дарсликлари. – Тошкент, 2018
¹² Аюбов И. Музыка дугати. – Тошкент, 1997

o'ltirib etiladi.¹³ Shu jihatdan boshlang'ich sinflarda bunday musiqaga asarlarini o'qitish vositasida o'quvchilarning ma'naviy va estetik ruhiy yetuklashtiriladi. Chunki o'quvchilar bunday asarlarni tinglash vositasida ruhiy-ma'naviy oziq oladilar. Boshlang'ich sinf o'quvchilari o'quvchilarga musiqaga asarlarini o'qitishda quyidagilarga e'tibor berishi kerak:

- 1) musiqaning tuzilishi haqida tushuncha berish;
- 2) musiqaning mazmunini tushuntirish;
- 3) musiqaga tinglash ko'nikmasini shakllantirish.

Musiqaning tuzilishida kirish, avj va yakuniy qismlar mavjud bo'ladi. Musiqaga asarining mazmunida turli ma'nolar – ruhlanirish, xarakatga da'vat qilish, mavqlantirish kabi xususiyatlar ifodalanadi. Musiqaga tinglash ko'nikmasida o'quvchilarning o'z yosh, ruhiy va estetik xususiyatlariga mos asarlarni tinglashga o'rganishi muhim o'rin tutadi. Shu jihatdan bo'lajak boshlang'ich sinf o'quvchilari oliy pedagogik ta'lim jarayonida eng avvalo o'quvchilarning musiqaga tinglash ko'nikmasini shakllantirish metodikasini o'zlashtirishlari taqozo etiladi. Chunki bugungi kunda axborot-kommunikasion vositalari asosida turli musiqaga asarlari targ'ibiy qilimoqda va ularning ko'pchiligi boshlang'ich sinf o'quvchilarning imkoniyatlariga to'g'ri kelmaydi. Shu jihatdan boshlang'ich sinf o'quvchisi o'quvchilarning musiqaga tinglashini to'g'ri shakllantirish uchun ularni musiqaga tanlashga o'rgatishi kerak bo'ladi. Bizning yondashuvimizga ko'ra, boshlang'ich sinf o'quvchilariga milliy musiqamiz namunalari va jaxon xalqlarining eng yaxshi bolalar musiqasi asarlari tinglash uchun taqdim etilishi maqsudga muvofiq bo'ladi. Bu bilan o'quvchilarning milliy va jaxon xalqlari musiqaga san'atidan baxramand bo'lishi tarkib topadi. Kuzatishlar shuni ko'rsatadiki, shahar joylarida istiqomat qilayotgan ko'p oilalarda jaxon xalqlarining G'arb yo'nalishidagi musiqasini tinglashga rag'bat kuchli va o'quvchi ham bunga ko'nikib bormoqda. Shu sababli boshlang'ich sinf o'quvchisi bunday

¹³ Айболов И. Ўзбек халқ музикаси // Ўзбек халқ музикаси. 1-том. – Тошкент, 1970

musiqalarning eng yaxshilarini tanlab o'quvchilarga tinglash uchun tavsiya etishi maqsadga muvofiq bo'ladi.

Bugungi kunda o'quvchilarning *cholg'u ijrochiligi* ko'nikmasini shakllantirish davlat ta'lim standartlarining asosiy talablaridan biri hisoblanadi. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022 yildagi 134-sonli "Madaniyat va san'at sohasini yanada rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi Qarorida umumiy o'rta ta'lim maktablarining bitiruvchilari kamida ikkita milliy cholg'uda kuy ijro eta olishi va uning Shahodatnomada yozilishi belgilab qo'yilgan, mazkur Qaror asosida umumiy o'rta ta'lim maktablarida "Musiq madaniyati" o'quv fani soatlari doirasida kuchaytirilgan "Amaliy to'garaklar" tashkil etish va ularning mashg'ulolariga mashhur san'atkorlarni jalb etish vazifasi qo'yilgan. Shuningdek, Qarorda 2022-2023 o'quv yili pedagogik ta'lim yo'nalishi bitiruvchilarining kamida uchta milliy cholg'uda kuy ijro eta olish ko'nikmasiga ega bo'lishi belgilab qo'yilgan. Buning uchun bugungi kunda umumiy o'rta ta'lim maktablari milliy cholg'ular – Doira, Dutor, Tanbur, Rubob, G'ijjak, Nay va Do'mbra bilan ta'minlanmogda hamda mazkur masala umumiy o'rta ta'lim maktablarini Davlat hisobidan darsliklar va o'quv adabiyotlari bilan ta'minlash toifasiga kiritilgan. Shu jihatdan bo'lajak boshlang'ich sinf o'quvchilari oliy pedagogik ta'lim jarayonida mazkur milliy cholg'ular bo'yicha o'quvchilarning kuy ijro etish ko'nikmasini shakllantirishni o'zlashtirishi taqozo etiladi.

Musiq san'atida *bolalar qo'shiqlari* keng ko'lamli va muhim turlardan hisoblanadi. Bolalar qo'shiqlariga ohangdorlik, yengil vaznlik, qisqalik, obrazlilik va o'ziga xos mazmundorlik xosdir. Shu sababli boshlang'ich sinflar "Musiq madaniyati" darsliklarida o'ziga xos bolalar qo'shiqlarini o'rganish tavsiya etilgan. Bunday qo'shiqlar tinglash, ijro etish va bolalar tomonidan ommalashtirishga mo'ljallangan. Ayni paytda, boshlang'ich sinf o'quvchilarning qo'shiq ijrochiligini ikki shaklda tarkib topirishga asosiy e'tibor qaratiladi:

- 1) yakkaxon tartibda ijro etish;
- 2) ansambl tartibida ijro etish.

Boshlang'ich sinf o'quvchilarida yakkaxon tartibda qo'shiq ijro etishga bo'lgan qiziqish va intilish yuqori bo'ladi. Ularning ansambl tartibida ijro etishga o'rgatish milliy qo'shiqlar va Xor qo'shiqlari vositasida amalga oshiriladi. Bundan maqsad o'quvchilarning yakkaxon tartibda va ansambl tartibida qo'shiq kuylash bilan ma'naviy va estetik zavq olishini tarkib topirishdan iborat. Boshlang'ich sinf o'quvchilari o'quvchilarning qo'shiq kuylash ko'nikmasini shakllantirish uchun quyidagilarga e'tibor berishi tavsiya etiladi:

- 1) bolalarbop qo'shiqlarni tanlash;
- 2) qo'shiq kuylovchi bolalarning ovozi tarbiyalash;
- 3) qo'shiq kuylashga iste'dodi bor bolalarning layoqatini rivojlantirish.

Bolalarbop qo'shiq tanlashda eng avvalo "Musiq madaniyati" darsliklarida berilgan asarlarga tayaniladi va ayni paytda, o'quvchi tomonidan o'ziga xos qo'shimcha qo'shiqlarni tanlash va ijro etishga o'rgatish ham mumkin. Bunda tanlanayotgan qo'shimcha bolalar qo'shiqlari boshlang'ich sinf o'quvchilarning xususiyatlariga va pedagogik talablarga mos bo'lishi kerak. Boshlang'ich sinf o'quvchilarning kuylash ovozi tarbiyalash ham muhim ahamiyatga ega. Bunda ularning ovozi zo'rqiqligiga, o'rinsiz shovqinli tovush chiqarishiga va kattalarga talld qilib kuylashiga yo'l qo'ymaslik muhim hisoblanadi. Shuningdek, layoqati bor o'quvchilarni tarbiyalash ham muhim o'rinni tutadi. Chunki ko'p san'atkorlar ayman 8-9 yoshlaridan boshlab kuylash ko'nikmasini egallay boshlashgan.

Boshlang'ich sinf o'quvchilarini bolalar qo'shiqlari bilan tanishtirish va ularni kuylashga o'rgatishda pedagogik qonuniyatlarga qat'iy amal qilish tavsiya etiladi. Misol uchun, boshlang'ich sinflarda maqom yo'llaridagi ashulalarni kuylash (avval) etilmaydi. Chunki bunday ashulalar bolalarning ovoz paychalarini zo'rqiqladi, ularning akustik xususiyatlarini buzadi va natijada bolalarning ovozi (ilal)lar paydo bo'ladi. Negaki maqom yo'llaridagi ashulalarda musiq yo'li og'ir, matnlarida aylar keng ko'lamli va kuylovchidan katta diapozonni talab qiladi.

Boshlang'ich sinf o'quvchilarini *raqs san'ati* asoslari bilan tanishtirish ham o'ziga xos xususiyatlarga ega. Bolalar raqsi – bu yengil xarakatli, zavq beruvchi

mimiklarga boy va ohangdorligi bilan ajralib turadi. Kuzatishlar shuni ko'rsatadiki, boshlang'ich sinf o'quvchilari raqs tushish ko'nikmasini tez o'zlashtiradilar. Shu sababli bu borada boshlang'ich sinf o'quvchilari quyidagilarga e'tibor berishi kerak:

- 1) o'quvchilarning kuyga mos yengil va to'g'ri xarakat qilishi;
- 2) raqs xarakatlari vositasida o'quvchilarning jismoniy rivojlanishini ta'minlash;
- 3) o'quvchilarning raqs tushishdan estetik zavq olishiga erishish.

E'tibor berilsa, raqs san'atining boshlang'ich sinf o'quvchilari tarbiyasida muhim jismoniy va ma'naviy ahamiyati mavjud. Ayni paytda, raqs tushishga layoqatli bo'lgan o'quvchilarni alohida tarbiyalash taqozo etiladi. Shuni ta'kidlash lozimki, o'quvchilar aynan boshlang'ich sinflarda o'zlashtirgan raqs xarakatlarini ta'limning keyingi bosqichlarida rivojlantirib boradi.

Diqqat qilinsa, musiqa san'atining bolalar musiqasi, qo'shiqlari va raqslari o'ziga xos asoslarga ega bo'lib, ular boshlang'ich sinf o'quvchilarning ma'naviy, estetik va jismoniy tarbiyasida muhim omillardan hisoblanadi.

Musiqa o'ziga xos xususiyatlari va turlari. Musiqa o'zida musiqiy tilga asoslangan badiiy asar va san'at hisoblanadi. Eng qadimgi zamonlardan boshlab musiqaning xususiyatlari va turlarining inson kamolotida tutgan o'rni idrok qilib kelingan. Shu jihatdan musiqaga quyidagi *xususiyatlar* xos:

- 1) ohang va ritm vositasida kuyning sadolanishi;
- 2) cholg'ularning davr talablari asosida rivojlanib borishi;
- 3) musiqa ijrochiligining o'ziga xos uslublarining shakllanganligi.

Musiqa mazmunini oxang va ritm tashkil etadi, unga ko'ra, cholg'udan sadolanayotgan kuylar oxangga boy bo'lishi hamda muayyan o'lovlar (ritm) bilan tarqishi kerak. Shunda musiqiy asarda sur'at, jadalilik yoki suslilik xususiyatlari paydo bo'ladi hamda ularning birligi sifatida insonga kuy shaklida eshitiladi. Aynan musiqaga xos bo'lgan ohang, ritm va sur'at inson ruhiyatiga ta'sir qilish kuchlariga ega, buning natijasida inson musiqani tinglaydi va idrok

etadi. Shu jihatdan har bir davrda musiqa ijrochiligining tayanchi bo'lgan cholg'ular rivojlanib kelgan. Xalqimizning musiqa madaniyati tarixida 30 ga yaqin musiqa cholg'ulari amalda bo'lganligi qayd etiladi. Bunday cholg'ular musiqa ijrochiligining asosi sifatida inson, halq va jamiyat hayotida muhim o'rinni tutib kelmoqda. O'zbek halqi musiqa cholg'ulari orasida uma – zarbli (Doira, Nog'ora kabi) va torli – chertma (Tanbur, Dutor, Rubob kabi) cholg'ular turlari muhim o'rinni tutadi. Bu hol milliy musiqa san'atimizning jarangdorlik, ohangdorlik va badiiylikka asoslanishini ko'rsatadi. Musiqa ijrochiligining o'ziga xos usulablari asrlar davomida shakllanib kelmoqda. Bunda musiqiy asarni cholg'ular vositasida yuksak darajada ijro etish, ijro jarayonida turli bezaklar vositasida kuy larni (inglovchiga yetkazish va musiqiy asarning avj o'rinarini yuksak darajada sadolantirishga asosiy e'tibor qaratiladi. Shu sababli o'zbek musiqa ijrochilik usulablari jahon xalqlari va musiqa san'ati vakillari tomonidan e'tirof etilgan.

Musiqa asarining xalqimixga xos bo'lgan eng muhim xususiyatlaridan va turlaridan biri bu usullardir (Doira asarlari). Doira, Nog'ora kabi uma zarbli cholg'ular vositasida ijro etiladigan asarlar usullar deb ataladi.¹⁴ Kezi kelganda ta'kidlash lozimki, dunyo halqlari ichida usul shaklidagi musiqa asarlari o'zbek xalqida va Lotin Amerikasining tubjoy xalqlarida uchraydi xolos. Shu jihatdan Doira yoki Nog'orada ijro etiladigan bunday asarlar o'zbek musiqa san'atining asosiy usullari hisoblanadi.

Musiqa san'atimizda musiqa asarlarining turli ta'sirlari idrok etiladi. Bunda musiqaning insonni ruhiy tekislashtirish, zavqlantirish, ilhomlantirish, yomonlikdan qaytarish va uning sog'lig'iga ijobiy ta'sir qilish xususiyatlariga asosiy e'tibor qaratiladi. Misol uchun, Abu Ali Ibn Sino "Tib qonunlari" qomusiy asarining "Musiqa ilmi" bo'limida musiqaning inson salomatligiga ijobiy ta'siri to'g'risida keng ma'lumotlar bergan va beshikdagi bolaning uxlashi uchun mayin musiqa qo'yib qo'yilishini tavsiya qilgan. Ibn Sinoning bu yondashuvi XX asrda Yevropa ma'makatlari olimlari tomonidan e'tirof etilgan va bugungi kunda ham

¹⁴Ахлиддон И. Мусиқа асарлари. – Тошкент, 1997

ruhiy bemor insonlarni davolash tashhisida musiqadan foydalanish amaliyoti yashovchan bo'lib kelmoqda. Shu jihatdan musiqa asarining inson uchun ¹⁵jismoniy, ruhiy va estetik ozuqa ekanligi idrok etiladi.

Qo'shiq turlari va uning xususiyatlari. Musiqa san'atining asosiy turlaridan birini qo'shiqlar tashkil etadi. Abu Nasr Farobiydan boshlab to bugungi kunga qadar musiqa san'ati mutaxassislari dastlab qo'shiq paydo bo'lganligi va keyinchalik uning asosida kuy yuzaga kelganligini ta'kidlashadi. Bunga sabab dastlab inson tomonidan hirgoyi kashf etilgan va aynan ana shu hirgoyi ohang vositasida muayyan matni keltirib chiqargan. Shu jihatdan qo'shiqni she'riy matn va musiqiy tuzilmaning uyg'unlashgan shakli sifatida qabul qilish mutaxassislar tomonidan e'tirof etilgan.

Bugungi kunda o'zbek musiqa san'atida qo'shiqning quyidagi turlari mavjud:

- 1) bolalar qo'shiqlari;
- 2) xalq hayoti va turmush tarzini ifodalovchi qo'shiqlar;
- 3) mutaxassislar tomonidan maxsus yaratilgan turli mavzulardagi professional qo'shiqlar.

Bolalar qo'shiqlariga she'riy matning yengilligi, ohangdorligi va talaffuzning osonligi xos (masalan, O'zbekning "Bolalar" qo'shiqi). Xalq hayoti va turmush tarzini aks ettiradigan qo'shiqlarga esa ilhom beruvchi, insoniy kechinmalarni ifodalovchi va orzu-umidlarni bildiruvchi xususiyatlar xos (masalan, "Yor-yor", turli laparlar va duet shaklida aytiladigan hazil qo'shiqlar va h.k.). Mutaxassislar tomonidan maxsus yaratilgan turli mavzulardagi professional qo'shiqlar she'riy matn va musiqiy obrazlarning uyg'unlashgan ko'rinishida bo'lib, ular professional qo'shiqlar deb ataladi (masalan, Vatan haqidagi qo'shiqlar "O'zbekiston", "Seni hech kimga bermaymiz O'zbekiston va h.k."). Ummuman bo'lgan boshlang'ich sinf o'quvchilari qo'shiqlarning bu turlari bo'yicha zarur darajadagi tushuncha va ko'nikmalarga ega bo'lishi taqozo etiladi.

Musiqa san'atimizdagi qo'shiqlarda o'ziga xos xususiyatlar mavjud bo'lib, ularning asosiylarini quyidagilar tashkil etadi:

- 1) ohangdorlik;
- 2) kuychanlik;
- 3) jo'shqinlik.

Talaffuzning qo'shiqlariga xos bo'lgan bu xususiyatlar o'ziga xos yondashuvni talab etadi. Unga ko'ra, masalan, bolalar qo'shiqlari musiqiy ohanglariga juda boy bo'lishi, ularda kuychanlikning, ya'ni musiqa tuzilmalarining ravon bo'lishi va albatta, qo'shiqlar g'oyasida jo'shqinlik mavjud bo'lishi taqozo etiladi. Shu sababli jahon musiqa san'ati mutaxassislari o'zbek qo'shiqchilik san'atlarining uslublari, ijrochiligi va ta'sirchanligini yuksak baholaydi.

Rags va uning xususiyatlari. Musiqa san'atining asosiy turlaridan biri – bu ragsdir. Rags – inson vujudida zolarning ma'noli xatti-xarakatlari va insonning qo'chirilishi mimikalari asosida ijro etiladigan musiqiy asardir. Bunda asosiy e'tibor inson vujudida zolarning ma'noli xatti-xarakat qilishiga qaratiladi. Shu jihatdan bolalar rags san'ati bu san'at turining eng muhim turlaridan biri bo'lib, unga quyidagi xususiyatlar xosdir:

- 1) bolalar vujudining a'zolari plastik xarakat qilishi;
- 2) amalga oshirilayotgan xatti-xarakatlarda muayyan ma'noning bo'lishi;
- 3) ijro jarayonining qulayligi.

Bolalarning bosh, qo'l va oyoqlarining ma'noli xatti-xarakati natijasida rags yuzaga keladi. Masalan, XIV asr mutafakkiri Qutbiddin She'roziy "Musiqqa ilmi" risolasida rags xatti-xarakatlarining ma'nolarini quyidagicha shartlab o'tadi: ikki qo'lning xarakati orzu-umidlarni majmuini, oyoqlarning xarakati inson umrining muammolari va boshning xarakatlari insonning fikrlarini ifodalaydi. Shuningdek, ragsga tushuvchi tomonidan amalga oshiriladigan turli mimikalar ham ma'nolarga ega. Masalan, qoshni o'ynatish taklifi, kulimsirash qanoatini, qo'zdan yosh chiqishi dardchanlikni, lablarning xatti xarakatlari do'stlikni va yuzning yuqoriga ko'tarilib tushishi xaqiqatni anglatadi. Shu jihatdan rags san'ati boshlang'ich sinf

¹⁵ Marteyevov O. Ўзбек классик мусиқаси. Иккинчи том. – Тошкент, 2015

o'quvchilarini nafqakt jismoniy jihatdan, balki ma'naviy va ruhiy jihatdan tarbiyalash omili ham hisoblanadi. Rags san'atining bu xususiyatlarini hisobga olingan holda uning gimnastika turi asrlar davomida ta'lim jarayonida amalda bo'lib kelmogda.

Bolalar rags san'atida poklik, o'kramlik, hushchaqchqlik, irodalik va do'stlik tuyg'ularini takrib toptiruvchi xususiyatlar ustuvor hisoblanadi. Shu sababli boshlang'ich sinflarda rags san'ati bo'yicha maxsus mashg'ulotlar qo'yilganligini ta'kidlab o'tish joiz. Bizning yondashuvimizga ko'ra, oliy pedagogik ta'lim jarayonida bo'lajak boshlang'ich sinf o'quvchilari bolalar rags san'atining turli asarlarini chuqur o'rganishi maqsadga muvofiq bo'ladi. Masalan, "Andijon polkasi", "Lazgi", "Oq kerakmi, ko'k terak", "Kichik tanavvor" kabi bolalar ragslari jozibadorligi, yengilligi bolalarni o'ziga jalb etuvchanligi va qiziqarli ekanligi bilan e'tiborni tortadi. Umuman boshlang'ich sinf o'quvchilari bolalar ragslarining asoslaridan zaruriyati darajada ko'nikmaga ega bo'lishi taqozo etiladi.

Shunday qilib musiqa san'ati "ART" texnologiya va kreativlik"ning muhim turi sifatida o'zida musiqa, qo'shiq va rags turlarini mujassam etadi. Mazkur san'at boshlang'ich sinf o'quvchilarini ruhiy, jismoniy, ma'naviy va estetik tarbiyalashning muhim omillaridan hisoblanadi. Kezi kelganda ta'kidlash lozimki, boshlang'ich sinf o'quvchilariga musiqa san'ati bo'yicha ta'lim berish mamlakatimiz ta'lim tarixida yuz yillik davrga ega va bu yo'nalish o'z davrida jadid pedagoglari tomonidan boshlab berilganligini eslatib o'tish joiz.

Mustahkamlash uchun savollar:

1. Musiqa, qo'shiq va rags – musiqa san'atining qanday asosini tashkil etadi?
2. Musiqaning o'ziga xos xususiyatlari va turlari haqida nimalarni bilasiz?
3. Qo'shiq turlari va uning xususiyatlarida qanday jihatlar ustuvor hisoblanadi?
4. Rags va uning xususiyatlari nimalardan iborat?

Mustaqil ta'lim uchun topshiriq:

Musiqa san'atining asosiy turlari xususiyatlarini konspekt qiling va o'rnatilting.

5-muvzu: "Musiqa madaniyati" – boshlang'ich sinflarda musiqa san'atining asosi

Reja:

1. "Musiqa madaniyati" – boshlang'ich ta'limning asosiy o'quv fanlaridan biri sifatida
2. Boshlang'ich sinf o'quvchilariga musiqa san'ati asoslarini o'rgatish xususiyatlari
3. Boshlang'ich sinf o'quvchilarining musiqiy – estetik layoqatini rivojlantirish
4. "Musiqa madaniyati" fanining boshlang'ich sinf o'quvchilari estetik omilni shakllantirishdagi ahamiyati

Tayanch tushunchalar: musiqa, madaniyat, bolalar, san'at, o'rganish, o'rgatish, bilim, ko'nikma.

"Musiqa madaniyati" – boshlang'ich ta'limning asosiy o'quv fanlaridan biri sifatida. Mamlakatimiz boshlang'ich ta'limida "Musiqa madaniyati" o'quv fani asosiy va tayanch fanlardan biri hisoblanadi. Mazkur o'quv fanining davlat ta'lim standartlari va makla talablariga ko'ra, boshlang'ich sinf o'quvchilari musiqa fanining musiq, qo'shiq va rags turlari bilan tanishtirilishi hamda ular yondashida o'quvchilarning tarbiyasi kuchaytirilishi lozim. Bundan tashqari, o'quv fani o'quvchilardagi musiqiy layoqatni dastlabki bosqichda rivojlantirishga ham asosiy e'tiborni qaratadi.

"Musiqa madaniyati" o'quv fani rejas, dasturi va darsliklari quyidagi yondashuvlar asosida tuzilgan:

- 1) xalqimizning musiqa san'ati ijodi namunalari bilan tanishtirish;
- 2) jahon halqlarining musiqa san'atidagi eng yaxshi asarlar to'g'risida ma'lumot berish;

3) o'quvchilarni musiqiy asarlarni ijro etishga o'rgatish.

Halqimizning musiqa san'ati ijodi *namunalari* bilan boshlang'ich sinf o'quvchilarini tanishtirish muhim ahamiyatga ega. Chunki bunday namunalarda xalqimizga xos bo'lgan o'ziga xos mintalitet o'z ifodasini topgan. Masalan, 2-sinf "Musiq" darsligida xalqimizning "Andijon polkasi" asarini o'rganish berilgan. Bu o'rinda ta'kidlash lozimki, darslikda mazkur asarning nota yozuvini berish bilan va tasvir vositasida uning ijro namunasini ko'rsatish bilan cheklanilgan. Biroq, asarning musiqiy tahlili to'g'risida tafsilot berilgan emas. Shu sababli ko'pgina boshlang'ich sinf o'quvchilari mazkur asarning ijrosini o'rgatish bilan cheklanadi xolos. Lekin oliy pedagogik ta'lim ja'ayonida bo'lajak boshlang'ich sinf o'quvchilarining ushbu asar musiqiy tahlili to'g'risida ko'nikmaga ega bo'lishi maqsadga muvofiq bo'ladi. Shu jihatdan bu asarga quyidagi xususiyatlar xos ekanligini ta'kidlab o'tish joiz:

- a) asar musiqiasi yengil, kuychan va raqshop usullarga boy;
- b) asarni ijro etish qulaylikka ega va shu sababli o'quvchilarning har biri mazkur asarni ijro eta oladi;
- v) asarda jo'shqinlik, mardlik, chaqonlik va o'ktamlik g'oyalari mujassam bo'lgan;
- g) asarni ijro etish xalqimizga xos bo'lgan milliy cholg'ular – Doira, Rubob, G'ijjak va imkon bo'lganida Pianino jo'rtligida ijro etiladi (eslatib o'tish joizki, xalqimiz musiqa san'ati va ta'lim tizimiga Pianino cholg'usi o'tgan asrning 20-yillarida kirib kelgan, mazkur cholg'uning mayin sadolanishi musiqa asarning jozibadorligini kuchaytiradi va bunga qadar xalqimiz musiqa san'atida Ud cholg'usi ana shunday vazifani bajargan);
- d) asar ijrosida bolalarning sho'h va shodon, jozibali hamda hushchaqchaq xarakatlari tabiiy ravishda yuzaga keladi;

yo) boshlang'ich sinf o'quvchilari tomonidan bu asarni o'zlashtirish oson va yengil kechadi.

E'tibor berilsa, boshlang'ich sinflarda musiqa asari namunalarni ana shunday tahlil asosida o'zlashtirish maqsadga muvofiq bo'ladi va bu boshlang'ich sinf o'quvchisining kasbiy ko'nikmasi tarkibiga kiradi.

Ushbu o'quv fanida jahon xalqlarining eng yaxshi musiqa manbalarini o'rganish ham nazarda tutilgan. Misol uchun, bugungi kunda dunyo halqlari musiqa san'atida keng amalda bo'lib kelayotgan Nota yozuvini o'rganish 2-sinfda yiq boshlanadi. 2-sinf "Musiq" darsligida bu borada shunday tushuncha berilgan: "Musiq tovushlari nota bilan yoziladi, notalar yoziladigan 5 ta chiziqqa nota yo'lli deyiladi". Biroq, bu o'rinda "Nota" tushunchasiga izoh berilmagan, shu jihatdan mazkur atama olmonchadan olingan bo'lib, "kuylar tuzilmalarini yozuvda ifodalayman" degan ma'noni anglatadi. Ayni paytda bu o'rinda musiqiy asarning kaitli hisoblangan Sol kaliti va nota chiziqlari tasviri taqdim etilgan. Lekin ularning ham izohlari berilgan emas. Shu sababli oliy pedagogik ta'lim jarayonida bo'lajak boshlang'ich sinf o'quvchilari boshlang'ich sinf "Musiq" darsliklarining mazmunlarini chuqur o'zlashtirishi va ular bilan nazariy-metodik jihatdan ishlay olish ko'nikmasini egallashi taqozo etiladi. Bu borada talabalar uchun Ilyos Akbarovning "Musiq lug'at" kitobini (Toshkent, 1997) tavsiya etish maqsadga muvofiq bo'ladi. Bunday asarlar vositasida boshlang'ich sinf o'quvchilariga musiqa san'atini o'rgatish bo'yicha muhim metodologiyaga ega bo'lish keng imkoniyatlarni berishni eslatib o'tish joiz.

Bo'lajak boshlang'ich sinf o'quvchilari o'quvchilarning musiqa asarlari namunalarni *ijro etish* ko'nikmasini shakllantirishi muhim masalalardan hisoblanadi. Bunda quyidagilarga e'tibor berish kutilgan samarani beradi:

- a) o'quvchilarning musiqa, qo'shiq yoki raqs ijro etishga bo'lgan qiziqishlarini aniqlab olish;
- b) o'quvchilarni mazkur turli bo'yicha guruhlanga bo'lish;
- v) o'quvchilarda umumiy ijrochilik ko'nikmasini shakllantirish.

Bunday yondashuv boshlang'ich sinf o'quvchilarida musiqa asarlari namunalarini ijro etish ko'nikmasini shakllantirishda muhim imkoniyatlarni beradi. Eslatib o'tish joizki, o'quvchilar mpusiga san'atining qaysi turiga bo'lgan qiziqishlariga ega bo'ladi. Shuningdek, ularni mazkur turlar bo'yicha guruhlariga bo'lish, masalan, cholg'u ijrochilari guruhi, kuylovchilar guruhi yoki raqs tushuvchilar guruhi kabilar bu boradagi imkoniyatlarni kengaytiradi. Ayni paytda, boshlang'ich sinf o'quvchisi o'quvchilarning umumiy musiqiy ijrochilik ko'nikmasini shakllantirishi taqozo etiladi. Chunki turli tadbirlar jarayonida sinf o'quvchilarning guruh bo'lib ijro etishi mazkur o'quv fani malaka talablarida belgilab qo'yilgan.

Boshlang'ich sinf o'quvchilariga musiqa san'ati asoslarini o'rgatish xususiyatlari. Boshlang'ich sinf o'quvchilarning jismoniy, ruhiy, ma'naviy va estetik jihatdan rivojlanish jarayonida bo'lganligi uchun ularga musiqa san'ati asoslarini o'rgatish o'ziga xos pedagogik va psixologik qonuniyatlarga asoslanadi. Shu jihatdan bu borada quyidagi metodikaga tayanish kutilgan samarani beradi:

A. Musiqi ijrochiligini o'rgatish bo'yicha:

- 1) dastlabki bosqichda musiqiy bilim berish;
- 2) musiqa ijrochiligiga o'rgatish;
- 3) musiqa tinglashni o'rgatish.

Boshlang'ich sinf o'quvchilarini dastlabki bosqichda *musiqiy bilim* bilan tanishtirish o'ziga xos xususiyatlarga ega bo'lib, u "musiqi" tushunchasining mazmuni bilan tanishtirish, xalq musiqasi to'g'risida ma'lumot berish, bolalar musiqasi haqida tushunchalar berish, dastlabki bosqichda nota belgilari bilan tanishtirishga asoslanadi. Masalan, "musiqi" tushunchasi yunoncha bo'lib, san'at ma'budi Muza nomidan olingan va o'zbek tilida u tarona deyiladi. Shu sababli bo'lajak boshlang'ich sinf o'quvchilari mazkur masala bo'yicha nazariy bilimlarga ega bo'lishi taqozo etiladi. Ushbu o'quvchilarga musiqa *ijrochiligini* o'rgatish ham muayyan xususiyatlarga ega. Unda o'quvchilar cholg'ular bilan tanishtiriladi, cholg'ularning xususiyatlarini o'rganadi va ijrochilik asoslarini

o'zlashtiradi. Masalan, milliy cholg'ularimiz bo'lgan Dutor, Rubob, Tor kabi ehtiroma-tori cholg'ular ijrochiligini tez o'zlashtirish mumkin va ayni paytda o'quvchilar ko'proq qiziqadigan Nay, Surnay, Bulomon kabi puflama cholg'ular ijrochiligini o'zlashtirish nisbatan murakkab hisoblanadi. Shu sababli boshlang'ich sinflarda imkon qadar urna-zarbli va cherta-tori cholg'ular ijrochiligini o'rgatish asosiy hisoblanadi. Shuningdek, boshlang'ich sinf o'quvchilari musiqa *tinglashiga* ham o'rgatilishi mazkur fanining eng asosiy vazifalaridan hisoblanadi. Bunday ko'nikma yosh xususiyatlariga mos musiqalarni tanlay olish, ularni tinglash vaqlarini belgilash, tinglaganda musiqa ohanglariga e'tibor berish, musiqani diqqat bilan tinglash va musiqa ohanglaridan zavqlanish kabilarini o'zlashtirish natijasida tarkib topadi. Shu sababli boshlang'ich sinflar "Musiqi" o'quv fanida nisbatan vaqt musiqa tinglashga ajratilgan. Bunda o'quvchi o'quv fanida ko'rsatilgan musiqalardan tashqari bolalar musiqalarini tanlashi va ularni tinglashga o'rgatishi taqozo etiladi.

B. Qo'shiq ijrochiligini o'rgatish bo'yicha:

- 1) qo'shiq haqida tushuncha berish;
- 2) qo'shiq kuylashni o'rgatish;
- 3) qo'shiq tinglashga ko'niktirish.

Boshlang'ich sinf o'quvchilariga *qo'shiq* haqida tushuncha berishda ularning yorqin va ohangli she'rlarni tanlashi, bolalar qo'shiqlari bo'yicha tushuncha berish hamda bolalar qo'shiqlari ijodkorlari to'g'risida axborot berish kabilariga e'tibor qaratish kutilgan samarani beradi. Masalan, "qo'shiq" tushunchasining ma'nosi qo'shilib kuylayman demakdir, bunda musiqaga jo'r bo'lib kuylash nazarda tutiladi. Boshlang'ich sinf o'quvchilarini *kuylashga* o'rgatishda to'g'ri nafas olish va chiqarishga ko'niktirish, tabiiy ovoz bilan va ohangli talaffuz qilish, so'z-qimmaslik va tomog'ni har xil salbiy ta'sirlardan asrash, jo'r bo'lib kuylaganda ovozni o'z sherigi bilan to'g'ri yo'naltirish kabilariga asoslaniladi. Hozirgi amaldagi o'quv dasturida asosiy e'tibor bolalarni xor bo'lib kuylash ko'nikmasini shakllantirishga qaratilgan, shu sababli bunda jamoa bo'lib kuylash ko'nikmasini

shakllantirishga urg'u beriladi. Jamoa bo'lib kuylashda bolalarda uchraydigan muayyan ovoz kamchiliklari bilinmaydi. Shuningdek, boshlang'ich sinf o'quvchilarini qo'shiq tinglashga o'rgatish ham muhim ahamiyatga ega. Chunki aynan qo'shiq tinglash bilan o'quvchilarning musiqiy estetik didi kutilgan darajada shakllanadi va qo'shiq tinglashda uning mazmuni, ohanglari, musiqasining jozibadorligi hamda qo'shiq matnidan zavqlanish kabllarga asoslaniladi. Boshlang'ich sinf o'qituvchisi o'quvchilar uchun qo'shimcha qo'shiqlar tanlashi va tinglashga tavsiya etishi mumkin. Masalan, Oybek she'ri va xalq kuyi bilan ifro etiladigan quyidagi qo'shiqqa e'tibor bering:

Qiyosh nuring sochiner mo'l-mo'l,

Bahor ketma bizni boshlardan.

Yurtimizda qolmasin dast-cho'l,

Chechak unsin hatto toshlardan.

Mazkur qo'shiq chuqur mazmun, yuksak ohang va bolalarning talaffuzi uchun qulay so'z-obrazlardan iborat. Shu sababli u o'quvchilar ongida va qalbida uzoq saqlanib qolish xususiyatiga ega. Bunday qo'shimcha jozibali qo'shiqlarni kuylash va tinglashga o'rgatish metodik jihatdan muhim ahamiyatga ega ekanligini eslatib o'tish joiz.

V. Raqs o'rgatish bo'yicha

1) raqs haqida tushuncha berish;

2) raqs ijrochiligini o'rgatish;

3) raqs bo'yicha iste'dodi bor o'quvchilarni individual tarbiyalash.

Boshlang'ich sinf o'quvchilariga *raqs* haqida tushuncha berishda mazkur atamaning mazmuni, raqsning inson rivojidagi o'rni, xalqimizda raqs san'atining turlari ko'pligi va raqsni o'rganishning estetik ahamiyati kabi masalalar to'g'risida ko'nikma beriladi. Masalan, "raqs" tushunchasi arabcha bo'lib, ma'nosi xarakat qilaman demakdir va bunda raqslarning insonning ma'noli xatti xarakatlari nazarda tutiladi. O'quvchilarga raqs *ijrochiligini* o'rgatishda bosh, qo'l, oyog' kabi a'zolarining to'g'ri harakatlanishi va musiqaga mos bo'lishiga diqqat qilinadi.

Kuzatishlar shuni ko'rsatadiki, boshlang'ich sinf o'quvchilarining deyarli barchasi raqs tusha oladi va unga qiziqadi. Bu borada ayniqsa, maktabgacha ta'lim muassasalarida ta'lim olganlar muayyan ko'nikmalarga ega bo'lishini ta'kidlab o'tish joiz. Shuningdek, raqs bo'yicha *iste'dodi* bor o'quvchilar bilan individual ishlar amalga oshirilishi kerak. Bunda boshlang'ich sinf o'qituvchisi bolalar musiqqa va san'at maktablari o'qituvchilarining yordamida yoki raqs bo'yicha muassasalar ko'magidan foydalanishi kutilgan samarani beradi. Chunki boshlang'ich sinf o'quvchilarida raqs san'ati bo'yicha iste'dodining mavjudligi kuzatiladi va shu sababli musiqqa san'atida raqqoslarni juda yoshlikdan tanlab tarbiyalash amaliyotiga e'tibor beriladi. Negaki, 6-7-sinfdan boshlab bolalarning organizmida elastiklik qobiliyati yo'qola boshlaydi. Bolalar raqslari ijrosida ohangli musiqalarga asoslanish metodik jihatdan to'g'ri hisoblanadi.

E'tibor berilsa, boshlang'ich sinf o'quvchilariga musiqqa san'ati asoslarini o'rgatish o'ziga xos metodikaga tayanadi. Shu sababli mazkur metodikani oliy pedagogik ta'lim jarayonida o'zlashtirish maqsadga muvofiq bo'ladi.

Boshlang'ich sinf o'quvchilarining musiqiy – estetik layoqatini rivojlantirish. Boshlang'ich sinf o'quvchilarining musiqiy-estetik layoqatini shakllantirish "musiqqa" o'quv fanining asosiy vazifalaridan biri hisoblanadi. Chunki aynan musiqqa vositasida o'quvchilarning qalbida beg'ubor tuyg'ularini ifodalash, ularni yovuz ilatlardan saqlash va qalbining qotib qolishini oldini olish imkoniyatlariga ega bo'linadi. Mazkur sabablarga ko'ra, ushbu fan vositasida boshlang'ich sinf o'quvchilarining musiqiy-estetik didini rivojlantirish masalasi eng muhim metodik yondashuvlardan biri sifatida tanlangan. Keyingi paytlarda o'quvchilarning mobil aloqa vositasi, kompyuter kabi texnik-o'quv vositalardan keng foydalanayotganligi ularning musiqiy-estetik didini shakllantirishda maxsus yondashishni taqozo etmoqda. Chunki texnik vositalar inson qalbida texnokratik (biyologlama) his qilish ko'nikmasini tarkib toptiradi.

Boshlang'ich sinf o'quvchilarining musiqiy-estetik layoqatini rivojlantirishda quyidagilarga e'tibor berish kutilgan samarani beradi:

- 1) o'quvchilarning estetik tashabbuskorligini qo'llab-quvvatlash;
- 2) o'quvchilarning musiqaga bo'lgan qiziqishini rivojlantirish;
- 3) o'quvchilarning musiqaga bo'yicha tabiiy layoqatini maxsus yo'naltirish.

Boshlang'ich sinf o'quvchisi o'quvchilarning *estetik tashabbuskorligini*, ya'ni ularning didi, his-tuyg'ulari va kechimmalarini to'g'ri shakllantirishi kerak. Chunki boshlang'ich sinf o'quvchilarida insoniy ichki kechimmalar tezkor rivojlanadi va u jo'shib turadi. Shu sababli ko'p hollarda o'quvchilar serxarakat va qiziquvchan bo'lishadi. Boshlang'ich sinflarda o'quvchilarning estetik tashabbuskorligini qo'llab-quvvatlash ularning musiqaga san'atiga bo'lgan ko'nikmasini tabiiy shakllantirish imkoniyatini beradi. Shuningdek, boshlang'ich sinf o'quvchilarning musiqaga bo'lgan *qiziqishlarini* mivojlantirish alohida masala hisoblanadi. Avvalo ta'kidlash lozimki, o'quvchilarda musiqaga bo'lgan qiziqish tabiiy bo'lib, ular maxsus tarbiya qilishga ehtiyoj sezadi. Mashhur rus bolalar musiqasi bastakori Rimsko-Korsakov uzoq yillar davomida yaratgan bolalar musiqasi asarlarini aynan o'quvchilarning qiziqishlaridan kelib chiqib yozganligini ta'kidlab o'tadi. Bugungi kunda boshlang'ich sinf o'quvchilari musiqaning milliy, jahon halarlari musiqaga san'atida uchraydigan janrlariga qiziqadi. Masalan, rep-band janrida musiqaga inson ovozi ni rehitativ qo'shish an'anasi mavjud va boshlang'ich sinf o'quvchilari mazkur janrdagi musiqaning jarangdorligiga mahiyo bo'lib, uni tinglashga qiziqishadi. Shu sababli boshlang'ich sinf o'quvchisi bunday qiziqishlarni to'g'ri rivojlantirishga e'tibor berishi maqsadga muvofiq bo'ladi. Kuzatishlar shuni ko'rsatadiki, aynan boshlang'ich sinf o'quvchilarning ko'pchiligida musiqaga bo'yicha *layoqat* mavjud bo'ladi. Masalan, ular ko'p hollarda cho'lg'u jirosiga, qo'shiq kuylashga yoki raqs tushishga qiziqish bilan qarashadi. Bunda boshlang'ich sinf o'quvchisining asosiy vazifasi o'quvchining qiziqishlariga binoan musiqiy layoqatini shakllantirishdan iborat. Buning natijasida boshlang'ich sinf o'quvchisida o'ziga musiqiy-estetik did va ahloqiylik tarkib topadi. Shu sababli boshlang'ich ta'limda o'quvchilarning

musiqiy layoqatini shakllantirish va rivojlantirish muhim metodik masalalardan hisoblanadi.

E'tiborn berilsa, boshlang'ich sinf o'quvchilarning musiqiy-estetik layoqatini rivojlantirishda o'ziga xos individual yondashish metodikasiga tayanish taqozo etiladi. Tajribali boshlang'ich sinf o'quvchilari bu borada musiqaga san'ati mutaxassislarining imkoniyatlaridan oqilona foydalanadi, ya'ni o'quvchilarni qiziqishi bo'yicha mutaxassislariga yo'naltiradi. Bugungi kunda mamlakatimizning barcha hududlarida zamonaviy talablariga javob beradigan va qo'shimcha ta'limni amalga oshiradigan bolalar musiqaga san'at maktablari faoliyat yuritmoqda. Mazkur ta'lim muassasalarining pedagog mutaxassislari imkoniyatlaridan amaliy foydalanish maqsadga muvofiq bo'ladi. Yoki O'zbekiston Respublikasi Prezidentining tashabbusi bilan har bir mahallada Madaniyatlar klublar tashkil etilgan va bunday tuzilmaning mutaxassislaridan foydalanish samarali hisoblanadi. Bunda asosiy maqsad boshlang'ich sinf o'quvchilarning musiqiy-estetik layoqatini kutilgan darajada rivojlantirishdan iborat.

"Musiqaga madaniyat" fanining boshlang'ich sinf o'quvchilari estetik ongini shakllantirishdagi ahamiyati. Estetik ong – bu insonning ichki kechimmalari va his-tuyg'ularining to'g'ri shakllanganligidir, estetik ongga ega inson ongi va qalbida go'zallikka muhabbat, yaxshilikka rag'bat hamda yomonliklardan tiyilish ko'nikmalari mavjud bo'ladi. Shu sababli "Musiqaga" o'quv fani vositasida boshlang'ich sinf o'quvchilarning estetik ongini shakllantirish mazkur mashg'ulotlarning muhim vazifalaridan biri hisoblanadi.

Boshlang'ich sinf o'quvchilarning estetik ongini shakllantirishda musiqaga binoan foydalanish quyidagi metodikaga asoslanishini eslatib o'tish joiz:

- 1) o'quvchilarning estetik ongi darajasini aniqlab olish;
- 2) o'quvchilar bilan individual ishlash;
- 3) o'quvchilarning estetik ongi rivojlanishini kuzatib borish.

Boshlang'ich sinf o'quvchilarning *estetik ongi* darajasini aniqlashda ularning musiqaga, qo'shiq yoki raqsga bo'lgan qiziqishlari aniqlanadi. Aniqlangan

ma'lumotlarga asosan o'quvchilar bilan tarbiyaviy tadbirlar amalga oshiriladi. Bunday tadbirlarning negizini o'quvchilarning o'z qiziqishlari bo'yicha musiqa, qo'shiq yoki raqs ijro etishi tashkil etadi. Ayni paytda, bunda boshlang'ich sinf o'quvchilarining jismoniy va estetik imkoniyatlari birlamchi darajada e'tiborga olinishi kerak. Chunki o'quvchilar o'z imkoniyatlaridan tashqari bo'lgan ijrochilikka juda qiziqishadi, yoki mashhur san'atkorlarga havas bilan qarab, ularga taqdim qilishga intiladi. Shu sababli boshlang'ich sinf o'quvchisi bunday holatlarda ularning estetik ongini to'g'ri yo'naltirishni bilishi kerak. Boshlang'ich sinf o'quvchilarini estetik ongini shakllantirishda ular bilan imkon qadar *individual* ishlash samarali hisoblanadi. Bunda asosiy e'tibor o'quvchilarning musiqiy layoqati va qiziqishlariga qarab ularni to'garaklarga jalb etish maqsadga muvofiq bo'ladi. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022 yil 2 fevraldagi "Madaniyat va san'at sohasini yanada rivojlantirishga doir qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida"gi Qaroriga asosan har bir maktabda maxsus musiqa to'garaklari tashkil etilgan va ularda tanqidiy san'atkorlarning faoliyat yuritishi yo'lga qo'yilgan. Shu jihatdan bunday to'garaklarning imkoniyatlaridan foydalangan holda boshlang'ich sinf o'quvchilari bilan individual ishlash kutilgan va samarali beradi va uning vositasida o'quvchilarning estetik ongini maqsadli shakllantirishga erishiladi. Boshlang'ich sinf o'quvchilarining estetik ongi rivojlanib borishini *kuzatish* muhim vazifalardan biridir. Bunda o'quvchilarning o'z qiziqishlarini namoyon qilishi, ularning musiqiy tadbirlardagi faolligi va tarbiyaviy tadbirlardagi tashabbuskorligiga e'tibor berish muhim hisoblanadi. Chunki estetik ongi rivojlanish jarayonida bo'lgan o'quvchilar ko'p hollarda o'z layoqatlari va qiziqishlarini omma oldida namoyon qilishga intiladi. Shuningdek, ba'zi o'quvchilarda tortinchoqlik odati kuzatiladi va bunday hollarda boshlang'ich sinf o'quvchisi ularni faollashtirishi kerak. Chunki estetik ongi kutilgan darajada shakllangan o'quvchining ahloqiy va o'quv faoliyatida ijobiy o'zgarishlarning ustuvor bo'lishi kuzatiladi.

Shunday qilib "Musiqqa madaniyati" boshlang'ich sinflarda musiqa san'atini o'rganishning eng muhim asosi hisoblanadi. Mazkur o'quv fanining boshlang'ich sinflardagi shakli o'quvchilarning ma'naviy, estetik, jismoniy va ruhiy xususiyatlarga asoslanishi bilan o'ziga xos xususiyatlarga ega bo'ladi. Oliy pedagogik ta'lim jarayonida bo'lajak boshlang'ich sinf o'quvchilari mazkur masalalar bo'yicha nazariy va metodik ko'nikmalarni o'zlashtirishi taqozo etiladi.

Mustahkamlash uchun savollar:

1. "Musiqqa madaniyati" – boshlang'ich ta'limning asosiy o'quv fanlaridan biri sifatida o'quvchilarga qanday asoslar bo'yicha ta'lim va tarbiya beradi?
2. Boshlang'ich sinf o'quvchilariga musiqa san'ati asoslarini o'rgatish xususiyatlari nimalardan iborat?
3. Boshlang'ich sinf o'quvchilarining musiqiy – estetik layoqatini rivojlantirish bo'yicha nimalarni bilasiz?
4. "Musiqqa madaniyati" fanining boshlang'ich sinf o'quvchilari estetik ongini shakllantirishdagi ahamiyati nimalardan iborat?

Mustaqil ta'lim uchun topshiriq:

"Musiqqa madaniyati" o'quv fani vositasida boshlang'ich sinf o'quvchilarining musiqa san'ati asoslari bilan tanishtirish xususiyatlarini o'rganing.

6-mavzu: Boshlang'ich sinf o'quvchilarining ijrochilik ko'nikmasini shakllantirish

Reja:

1. Bolalar musiqasi, qo'shiqlari va raqslari xususiyatlari.
2. Boshlang'ich sinf o'quvchilarining musiqa tinglash va ijro etish ko'nikmasini shakllantirish.
3. Boshlang'ich sinf o'quvchilarining qo'shiq ijrochiligi ko'nikmasini shakllantirish.

4. Boshlang'ich sinf o'quvchilarining raqs san'ati bo'yicha ko'nikmalarini tarkib toptirish.

Tayanch so'zlar: boshlang'ich, musiqa, ijrochiilik, ko'nikma, shakllantirish, o'rgatish, ko'niktirish, odalantirish.

Bolalar musiqasi, qo'shiqlari va raqslari xususiyatlari. Boshlang'ich sinf o'quvchilarining ijrochiilik ko'nikmasini shakllantirishda musiqa o'ld nazariy va amaliy tushunchalar berish samarali hisoblanadi. Musiqa – ohangli tovushlardan tuzilgan bo'lib, yuqori, past va bir tekis balandlikda bo'ladi. *Bolalar musiqasidagi* yuqori balandlikdagi ohanglardan foydalanish cheklanadi, lekin yuqori tovush ohangli bo'lsa-da, bolalarning eshitish qobiliyati va miya faoliyatiga salbiy ta'sir ko'rsatadi. Shu jihatdan bolalar musiqasining quyidagi xususiyatlariga e'tibor berish lozim:

- a) ohanglarga boy bo'lishi;
- b) past tovushga ega bo'lishi;
- v) ohanglarning bir tekis sadoalanishi.

Mazkur xususiyatlarga e'tibor berish nafaqat boshlang'ich sinf o'quvchisining kasbiy ko'nikmasiga, balki o'quvchilarni to'g'ri tarbiyalash ishiga xizmat qiladi. Chunki bolalar musiqasi o'quvchilarni ruhlantirishi va ularning miya faoliyatida motivatsiyalar paydo qilishi bilan muhim ahamiyatga ega.

Bolalar qo'shiqlarida o'ziga xos xususiyatlar mavjud bo'lib, ularda ham ohang, mazmun va ravonlik muhim o'rin tutadi. Bolalar qo'shiqlarini yaratishda eng ohangli va undoshlarga boy so'zlar tanlanadi, unli tovushlarni faqat cho'ziq tovush yoki qo'shiqlarning avj pardalarini ijro etish uchun ishlatiladi. Shu sababli mamlakatimizda eng iste'dodli shoirilarning she'rlari bolalarning qo'shiqlari sifatida tanlanadi va bastakorlar ularga kuy bastalaydi. Ayniqsa, bu borada xalq qo'shiqlariga ustuvor darajada ahamiyat beriladi. Chunki xalq qo'shiqlari ohanglar va qochirimlarga boyligi bilan ajralib turadi. Shu jihatdan bolalar qo'shiqlarini

tanlashda quyidagi xususiyatlarga e'tibor berish metodik jihatdan to'g'ri hisoblanadi:

- a) jarangdor va qisqa talaffuzli so'zlarga boy so'zlarni tanlash;
- b) qo'shiqlarning mazmunga boy bo'lishiga e'tibor berish;
- v) qo'shiq matnining o'zida musiqiylikning mavjud bo'lishi.

Mazkur xususiyatlar bolalar qo'shiqlarining o'ziga xos janr sifatida shakllanishiga asos bo'lgan. O'tgan asrning 50-yillaridan boshlab bolalar shoirilari va kompozitorlari professional kishilar sifatida mazkur janrni jahon xalqlari bolalar qo'shiqlari darajasida takomillashtirib kelmog'da. Ta'kidlash lozimki, xalq she'rlarini bolalar qo'shiqlari sifatida tanlanib, ularga musiqa yozuvchilarni bastakorlar va shoirilarning she'rlariga musiqa yozuvchilarni esa kompozitorlar deb ataladi. Shu sababli musiqa san'atining muhim muassasalaridan biri O'zbekiston bastakorlar va kompozitorlar uyushmasi deb ataladi. Avaz Mansurov, Oydin Abdullayeva kabilar kompozitor, Nodim Norxo'jayev, Mahmud Tojiboyev kabilar esa bastakorlar hisoblanadi.

Bolalar raqslari ham o'ziga xos bo'lib kattalar raqsidan butunlay farq qiladi. Kattalar raqsida pa (yurish), sa (xarakat) kabi atamalar ishlatilsa, bolalar raqslarida esa o'yin, xarakat, serxarakat, tezlanish, suslanish kabi atamalar ishlatiladi. Shu jihatdan bolalar raqslariga quyidagi mezonlar asosida yondashish pedagogik talablarga rioya qilish hisoblanadi:

- a) raqsga tushayotgan bolalarning muskullari, paylari va asab tolalari cho'zilmassligi;
- b) boshni aylantiradigan va ko'zni tindiradigan xarakatlarning kam bo'lishi;
- v) bolalarda hayajon, zavq va shijoat uyg'otuvchi mazmunning ustuvor bo'lishi.

Bo'lajak boshlang'ich sinf o'quvchilari mazkur masalalarni chuqur o'zlashtirishi taqozo etiladi.

Kezi kelganda ta'kidlash lozimki, bugungi kunda mamlakatimizning barcha umumiy o'rta ta'lim maktablarida musiqa o'quvchilari va mashhur san'atkorlar

faoliyat yuritmoqda. Shu jihatdan boshlang'ich sinf o'quvchilari mazkur mutaxassislarining yordamidan foydalangan holda boshlang'ich sinf o'quvchilarining musiqi, qo'shiq va raqs xususiyatlarini amaliy o'zlashtirib olishi yoki amaliy faoliyatda ularning yordamiga tayanishi kutilgan samarani beradi. Bundan tashqari, bo'lajak boshlang'ich sinf o'quvchilari bolalar musiqi va san'at maktablarining pedagoglari bilan ham hamkorlik qilishi bolalar musiqasi, qo'shiqlari hamda raqslarining xususiyatlarini o'zlashtirib olishida qo'l keladi.

Boshlang'ich sinf o'quvchilarining musiqi tinglash va ijro etish ko'nikmasini shakllantirish. Boshlang'ich sinf o'quvchilarining musiqi tinglash va ijro etish ko'nikmalarini shakllantirish "Musiqi" o'quv fanining asosiy masalalaridan biri hisoblanadi. Chunki musiqani to'g'ri tinglash bola ma'naviyati va aqliy imkoniyatlarining kengayishiga xizmat qiladi, shuningdek, musiqi ijro etish ularning qobiliyatlarini rivojlantiruvchi omillardan biridir. Shu sababli O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022 yil 2 fevraldagi "Madaniyat va san'at sohalarini yanada rivojlantirishga doir qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida"gi Qarori bilan har bir umumiy o'rta ta'lim maktablarida "Amaliy musiqi to'g'araklari" faoliyat yuritishi va ularda atqoli san'atkorlarning mahorat daralarini o'zlashtirib bo'yatish. Bundan maqsad bolalarning musiqi tinglash va ijro etish ko'nikmasini shakllantirish bilan ularning ma'naviy va estetik olamini yanada boyitishdan iborat.

Boshlang'ich sinf o'quvchilarining musiqi tinglash va ijro etish ko'nikmasini shakllantirishda quyidagilarga e'tibor berish kutilgan samarani beradi:

a) o'quvchilarni ularga mos cholg'ular bilan tanishtirish va musiqaning nota kabi eng asosiy tushunchalari bo'yicha ko'nikma berish (masalan, "Musiqi" darsliklarida musiqaning asosiy belgisi bo'lgan sol (skripka) kaliti bilan tanishtirishga diqqat qaratilgan);

b) o'quvchilarni musiqi tanlashga o'rgatish va ularni tinglashda kamida qoidaga ko'ra bir yarim qarich naridan turib eshitishga odatlanish (masalan,

bugungi kunda quloqchin (naushnik) kabi qurilmalar bola miyasiga salbiy ta'sir ko'rsatishi, xatto ularni karlik alomatlarini paydo qilishi ma'lum);

v) o'quvchilarni musiqi ijrosiga ko'niktirishda ularning qiziqqan cholg'ularini tanlash va cholg'ularning bolalarga mos tarzda ishlab chiqilganligiga e'tibor berish, cholg'u ijrosida bolalarga jismoniy va ma'naviy zarur yelkazmaydigan xarakatlarga o'rgatish (masalan, keyingi paytlarda ko'p o'quvchilarning katta yoshlilarga mos ishlab chiqarilgan cholg'ulardan foydalanishi kuzatilmog'da, mashhur cholg'umiz Doiraning ham bolalarboq ishlab chiqilganligi mavjud).

Bularga amal qilish boshlang'ich sinf o'quvchilarining musiqi tinglash va ijro etish ko'nikmalarini to'g'ri shakllantirishga asos bo'ladi. Unutmashlik lozimki, aynan musiqi san'ati bolalarni ijtimoiy tarmoqlardagi salbiy ma'lumotlardan himoya qiluvchi eng muhim vositalardan hisoblanadi.

Boshlang'ich sinf o'quvchilarining qo'shiq ijrochiligi ko'nikmasini shakllantirish. Mutafakkir boboniz Abu Nasr Farobiy "Katta musiqi kitobi" asarida bolalarni qo'shiq ijrosiga o'rgatish ularning ishtiyoqini rivojlantirishdagi muhim qadamlardan biridir, deb ta'kidlagan edi va buning misoli sifatida qadimgi Yunonistonda Musiqi fani aynan boshlang'ich sinflarda muhim fanlardan biri sifatida o'qitilganligini ko'rsatib o'tgan. Shu jihatdan boshlang'ich sinf o'quvchilarini qo'shiq ijrosiga o'rgatish ularda shijoat, ruhiy ko'tirinkilik va ma'dallik tuyg'ularini shakllantirishda muhim ahamiyatga ega. Misol uchun, boshlang'ich sinf o'quvchilari ko'pincha Madhiya so'zini ishlamaydi, aksincha, "Bugun Serquyoshni kuyladik" deb so'zlaydi. Haqiqatan ham madhiyamiz Serquyosh hur o'ltan kabi eng jarangli va ohangli so'zlar bilan boshlanadi.

Boshlang'ich sinf o'quvchilarini qo'shiq ijrosiga ko'niktirishda quyidagilarga e'tibor berish kutilgan samarani beradi:

a) imkonqadar o'quvchilarning o'zlarini tanlagan qo'shiqlarni kuylashga o'rgatish;

b) o'quvchilarning jismoniy, yosh va ma'naviy xususiyatlariga mos qo'shiqlarni kuylashga ko'niktirish;

v) o'quvchilarning ovozi va tovush paychalarga zarar keltirmaydigan qo'shiqlarni kuylashga yo'naltirish.

Bularga amal qilish boshlang'ich sinf o'quvchisining dars mashg'ulotlari samaradorligiga olib keladi. Kezi kelganda ta'kidlash lozimki, turli konkurslar va tanlovlarda o'quvchilarning imkoniyatlariga mos kelmaydigan og'ir vaznli Katta ashula, Maqomlar kabilarni kuyiladi. Bunday ashulalar yuqori avjlariga egaligi bilan o'quvchilarning imkoniyatlariga mos kelmasligini eslatib o'tish joiz. Shu sababli oliy pedagogik ta'lim jarayonida bo'lajak boshlang'ich sinf o'quvchilarning bunday kasbiy ko'nikmalarni chuqur o'zlashtirishi tavsiya etiladi.

Bolalar san'at tanlovlari keyingi paytlarda keng o'tkazilmoqda. Bunday tanlovlarning imkoniyatlaridan foydalanish bolalarning qo'shiq ijrochiligiga bo'lgan qiziqishlarini kuchaytiradi va ularning kuyilash ko'nikmasini sayqallashiradi. Shu jihatdan mashg'ulotlarda eng mashhur bolalar ansambllarining kuyilash ko'nikmalarni namuna yoki misol sifatida ko'rsatish samarali hisoblanadi. Misol uchun, keyingi paytlarda "Tomosha" bolalar ansambli o'zining ijrochilik ko'nikmasi bilan nafaqat mamlakatimizda, balki jahon haliqlari orasida ham mashhurdir. Chunki ansambli aynan bolalar qo'shiqlarini kuyilash tajribasiga egaligi bilan mutaxassislarining e'tirofiga sazovor bo'lgan. Yoki "Boychechak" bolalar ansambli musiq va raqs ijrochiligida o'ziga xos tajribalarga ega. Shu jihatdan bunday ansambllarining ijrochilik ko'nikmalaridan amaliy foydalanib, mashg'ulotlarni o'tish o'quvchilarni qiziqitiradi va ularning qo'shiq ijrochilik ko'nikmasining to'g'ri shakllanishiga asos bo'ladi.

Keyingi paytlarda milliy televideniyamizning "Navo" hamda "Madaniyat va ma'rifat" telekanallarida bolalar qo'shiq ijrochiligi bo'yicha o'ziga xos ko'rsatuvlar e'tirga uzatilmogda. Bunday amaliy materiallardan ham dars mashg'ulotlarida foydalanish kutilgan samarani beradi. Chunki kuzatishlar shuni

ko'rsatadiki, ba'zi boshlang'ich sinf o'quvchilari nazariy jihatdan muhim tajribalarga ega, shu sababli ular bu borada amaliyot namunalaridan foydalanishi maqsadga muvofiq bo'ladi.

Boshlang'ich sinf o'quvchilarning raqs san'ati bo'yicha ko'nikmalarini

tarkib topitirish. Raqs jismoniy, ma'naviy va estetik jihatdan muhim san'at turidir. Shu sababli XV asrda temuriylar davrida boshlang'ich ta'limda mashhur raqqoslar ta'lim oluvchilarni raqsga o'rgatishi an'ana tusini olgan. Shuningdek, jadid mutafakkirlari aynan yangi tashkil etilgan maktablarda bolalarni raqsga o'rgatish bo'yicha maxsus yondashuvlarni amalga oshirgan. Misol uchun, buxorolik mashhur raqqos Isoxor Oqilov (bu kishi Mukarrama Turg'unboyeva, Ma'mura Ergasheva, Rushana Sultonova kabi mashhur raqqosalarining ustozlari bo'lgan) Buxoro jadid maktablarida boshlang'ich sinf o'quvchilarga raqs ijrochiligi bo'yicha saboqlar olib bergan. Aynan mana shu pedagogning usullari va uslublari keyinchalik mamlakatimiz umumiy o'rta ta'lim maktablarida "Musiq" darslarining raqs asoslari bo'yicha bo'limlarida asos sifatida olingan. Shu jihatdan bugungi kunda boshlang'ich sinf o'quvchilarning raqs san'ati bo'yicha ko'nikmalarini tarkib topitirish pedagogik, psixologik va estetik vazifalar to'lasiga kiritiladi.

Boshlang'ich sinf o'quvchilarning raqs san'ati bo'yicha ko'nikmalarini tarkib topitirishda quyidagilarga e'tibor berish maqsadga muvofiq bo'ladi:

a) raqslar mazmuni va xarakterlarining ma'nolarini tushuntirish;

b) raqs san'atining bolalar rivojlanishida tutgan o'rmini sharhlab berish;

v) butun dunyoda bolalar raqslari bo'yicha o'quvchilarning zaruriy bilim va ko'nikmaga ega bo'lishi madaniyatlikning belgilaridan biri sifatida qaralishini o'rgatish.

Bularga amal qilish boshlang'ich sinf o'quvchilarning raqs san'ati asoslari bo'yicha kerakli tushunchalarga ega bo'lishiga imkoniyatlar yaratadi. O'quvchilar ta'limning keyingi bosqichlarida aynan o'zlashtirgan bilim va ko'nikmalaridan

to'g'ri foydalanishadi. Shu sababli barcha fanlar qatorida boshlang'ich ta'limda "Musiq" o'quv fanini o'qitishga alohida e'tibor qaratiladi.

Kezi kelganda ta'kidlash lozimki, bo'lajak boshlang'ich sinf o'quvchilari o'g'li va qiz bolalar uchun mo'ljallangan raqslar mavjudligini o'zlashtirishi kerak. Shu jihatdan o'g'li bolalar uchun mo'ljallangan raqslarda tana xarakatlari ko'proq bo'ladi, qiz bolalarga mo'ljallangan raqslarda esa tana xarakatlaridan ko'ra yuz mimikalariga ko'proq e'tibor qaratiladi. Bular haqida tushunchaga ega bo'lish boshlang'ich sinf o'quvchilarini raqs san'atining chinakam asoslari bilan tanishtirishimkonini beradi.

Keyingi paytlarda raqos ustozlar va balemcilar tomonidan bolalarbop raqslar sahnalashtirilmogda. Bunday raqslarda ko'pincha jamoa bo'lib ijro etishga asosiy e'tibor qaratiladi. Masalan, "Tanavor" (Mukarrama Turg'unboyeva asari), "Doira raqsi" (Usta Olim Komilov asari), "Andijon polkasi" (xalq raqsi) kabilar shular jumlasidandir. Shuningdek, boshlang'ich sinf o'quvchilari jahon xalqlarining bolalar raqslaridan ham tushunchaga ega bo'lishlari kerak. Ballet, Tango, Lezginka, Vals kabi jahon halqlarining raqslari bo'yicha o'quvchilarning tushunchalarga ega bo'lishi dars mashg'ulotlarining asosiy vazifalaridan hisoblanadi. Chunki bugungi kunda mamlakatimiz jahon halqlari bilan integratsiyasi mavjud bo'lib, bu hol ularning madaniyati va san'atidan ham xabardor bo'lishni taqozo etadi.

"Musiq san'ati – ART texnologiya va kreativlikning omili" sifatida ijodkorlik, ijrochilik va iste'dodni namoyon qilish xususiyatlari bilan muhim ahamiyatga ega. Shu sababli oliy pedagogik ta'lim jarayonida musiq san'atining asoslari, bolalar musiq san'atining xususiyatlari va musiq san'atining ijrochilik asoslari bo'yicha nazariy bilim hamda metodik ko'nikmalarni egallash bo'lajak boshlang'ich sinf o'quvchilarining kasbiy kompetensiyasida muhim o'rin tutadi.

Mustahkamlash uchun savollar:

1. Bolalar musiqasi, qo'shiqlari va raqslari xususiyatlari deganda nimani tushunamiz?
2. Boshlang'ich sinf o'quvchilarining musiq tinglash va ijro etish ko'nikmasini shakllantirishda nimalarga e'tibor beriladi?
3. Boshlang'ich sinf o'quvchilarining qo'shiq ijrochiligi ko'nikmasini shakllantirish qanday asoslarga ega?
4. Boshlang'ich sinf o'quvchilarining raqs san'ati bo'yicha ko'nikmalarini takrib topirish uchun nimalarga ahamiyat berish lozim.

Mustaqil ta'lim uchun topshiriq:

Ilyos Akbarovning "Musiq lug'ati" kitobini o'qib chiqing va undagi bolalar musiqasi, qo'shiqlari hamda raqslariga oid bo'limlarini konspekt qiling.

Modul bo'yicha tavsiya etiladigan adabiyotlar:

1. Ilyos Akbarov. Musiq lug'ati. – T.: "O'qituvchi". 1997
2. 1,2,3,4-sinflar Musiq darsliklari. – T.: G'G'ulom nomidagi nashriyot matbaa ijodiy uyi. 2018
3. Iskustvo v jizni deley. Sbornik. Kniga dlya uchitel'ya. – M.: "Prosvestheniya". 1991

3-MODUL. «Tasviriy va amaliy sanʼat – ART texnologiya va kreativlikning negizi»

7-mavzu: Tasviriy sanʼat asoslari

Reja:

1. “Tasviriy sanʼat” – boshlangʻich taʼlimda ART texnologiyaning asosi sifatida.
2. Tasviriy sanʼatning xususiyatlari va uning amaliy hamda haykaltaroshlik sanʼatlari bilan bogʻliqligi.
3. Tasviriy sanʼatning sanʼat turlari boʻyicha koʻnikma berish asoslari.

Tayanch nushunchalar: tasviriy sanʼat, boshlangʻich taʼlim, ART texnologiya, xususiyatlar, sanʼat turlari.

“*Tasviriy sanʼat*” – *boshlangʻich taʼlimda ART texnologiyaning asosi sifatida*. Tasviriy sanʼat – bu boriqda mavjud boʻlgan mavjudot, narsa va hodisalarni tasvirovchi sanʼat turidir.¹⁶ Bu sanʼat turi boshlangʻich taʼlimda ART texnologiyaning Soʻz sanʼati va Musiqqa sanʼati bilan birgalikda asosini tashkil etadi. Xorijlik pedagoglar ART tushunchasida koʻp hollarda amaliy sanʼat turlarini tushunadi va shu jihatdan tasviriy sanʼat maʼnaviy hamda amaliy sanʼat asoslarini oʻzida mujassamlashtirgan. Oʻtgan asrning 50-yillaridan boshlab mamlakatimizning boshlangʻich taʼlim bosqichida tasviriy sanʼat asosiy oʻquv fanlaridan biri sifatida oʻqitila boshlangan va uning vositasida bolalarning badiiy idrokini shakllantirish estetik didini tarkib topirish va qobiliyatlarini roʻyobga chiqarishga asosiy eʼtibor qaratib kelimmoqda. Shu jihatdan boshlangʻich taʼlimda tasviriy sanʼatni oʻqitish, oʻrganish va oʻzlashtirish insonning ijodiy fikrlashi hamda layoqati bilan bogʻliq holda idrok etiladi. Mana shu jihatdan oʻzga sanʼat

turlariga nisbatan tasviriy sanʼat taʼlim oluvchilarda kreativlikni tarkib topirishning muhim omillaridan biri hisoblanadi.

Milliy taʼlim tizimimizda tasviriy sanʼat bir necha bosqichlar va yoʻnalishlar mosida rivojlanib kelgan. Uning tadrijiy bosqichlarini quyidagi davrlarga boʻlish mumkin:

- 1) eramizdan avvalgi davrdan VIII asr oxirigacha boʻlgan davr;
- 2) oʻrta asrlar davri (IX-XIX asrlar);
- 3) yangi davr (XX-XXI asrlar).

Birinchi davrga oid namunalar mamlakatimizning Navoiy viloyatidagi Zamatsoy, Surxondaryo viloyatidagi Ayritom va Fargʻona viloyatidagi Parkana adirlklarida iroigrlar, yaʼni qoya toshlar hamda temirlarga oʻyib ishlangan suratlar shaklida yetib kelgan. Bu manbalarda xalqimizning turmush-tarzi, oʻlimlik va hayvonot dunyosi tasvirlangan hamda bu tasviriy sanʼat namunalari bugungi kunda olimlar tomonidan oʻrganilmoqda. Mazkur manbalar YUNESKOning umuminsoniy milliy madaniy merosi roʻyxatiga kiritilgan. *Ikkinchi davrga* oid namunalar haykaltaroshlar va rassom musavirlarning asarlari vositasida yetib kelgan. Bu borada ayniqsa, Kamoliddin Behzodning (XVI asr) miniatyura, yaʼni inson tasviri va turmush-tarzining ifodasi boʻlgan asarlari orqali bizgacha yetib kelgan boʻlib, ular milliy merosimiz hisoblanadi. *Uchinchi davrga* professional rassomlarning voyaga yetishi va ularning tasviriy sanʼatning turli janrlarida asarlar yaratishi muhim xususiyat hisoblanadi.

Kezi kelganda taʼkidlash lozimki, mazkur davrlarda tasviriy sanʼatning bir necha yoʻnalishlari amalda boʻlgan. Ulardan eng muhimlari romantizm, yaʼni hayol va fikrning ustuvor tasvirlanishi, realizm, yaʼni boriqliqning aniq tasvirlanishi, naturalizm, yaʼni mavjud va boriqni tasavvur va fantaziya orqali tasvirlanishi hamda eksstualizm yaʼni, tasvirda inson kechinmalari va his-tuygʻularining psixologik ifodalanishi kabi yoʻnalishlar amalda boʻlib kelgan. Bugungi kunda milliy tasviriy sanʼatimizda bu yoʻnalishlarning barchasida ijod qilinayotganligini eʼtibor oʻlish joiz.

¹⁶Хасанов Р. Тасвирий санъат асослари. – Тошкент, 2009. 193-бет.

Oliy pedagogik ta'lim jarayonida bo'lajak boshlang'ich sinf o'quvchilari tasviriy san'atning asoslariga doir bunday nazariy ma'lumotlarni chuqur o'zlashtirishi taqozo etiladi. Chunki nazariy bilimga ega bo'lish boshlang'ich sinf o'quvchilariga tasviriy san'atni o'qitishda keng imkoniyatlardan biri bo'lib xizmat qiladi. Negaki, insonning tasviriy san'atga bo'lgan layoqati juda yoshlikdan boshlab namoyon bo'ladi va shu jihatdan boshlang'ich sinf o'quvchilarida tasviriy san'atga bo'lgan qiziqish hamda layoqatlarining yaqqol mavjud bo'lishi boshlang'ich sinf o'quvchisidan yetuk kasbiy tayyorgarlikni talab qiladi.

Pedagog olimlar tasviriy san'atning ijobiylik va insonni tarbiyalashning boy imkoniyatiga egaligiga ko'ra, uni ART texnologiyaning asoslaridan biri sifatida ko'rsatadi. Bunda ayniqsa mazkur san'at turini boshlang'ich sinflarda chuqurlashtirilgan holda o'qitishni tavsiya etishadi.

Tasviriy san'atning xususiyatlari va uning amaliy hamda haykaltaroshlik san'atlari bilan bog'liqligi. Tasviriy san'atning mashhur quyidagi uch turi mavjud:

- 1) Grafik (qalam tasvir);¹⁷
- 2) Ranglasvir;
- 3) Haykaltaroshlik;

Tasviriy san'atning *grafika* turi lotincha bo'lib, yozaman, chizaman ma'notlarini bildiradi va bu turda narsalar va buyumlar chizish orqali ifodalanadi. Masalan, metall, yog'och, linoleum, tosh kabi materiallarda ishlanib keyin undan qog'ozga ko'chiriladi. Boshlang'ich sinf o'quvchilari narsalar va buyumlarni avval yasab keyin ularning tasvirini chizishga o'rgatiladi. Grafika san'at asari katta o'Ichamda bo'lmashligi va bo'y oqlar sonining chegaralanganligi bilan o'ziga xos xususiyatlarga ega bo'ladi. Mazkur san'at turining yorqin misoli miniatyuralardir. Ummatlangandaninon his-tuyg'ularining oddiy qalam o'rnatilishidir. Bunda soya va yorug'liklar ham qalam o'rnatilishlarida belgilanadi.

¹⁷ Кадант, Ойдинов М. Рассом-укинучилар тайёрлаш муаммолари. – Тошкент, 1997. Хасанов Р. Тасвирий сан'ат асослари. – Тошкент, 2009 ва х.к.

Ranglasvir deb tekis yuzada turli rang va materiallar yordamida bajariladigan tasvirga aytiladi. Unda asosan moyli bo'y oq, akvarel, guash, tempera, shuningdek, rangli qalamlar kabildan foydalaniladi. Ranglasvirning quyidagi mashhur turlari mavjud: 1) dastgohli rang tasvir; 2) monumental ranglasvir; 3) miniatyura rang tasvir; 4) dekorativ rang tasvir; 5) teatr dekorativ rang tasviri. Boshlang'ich sinfda rang tasvirning mazkur turlaridan ko'proq dekorativ, ya'ni bezak ranglasviri keng ishlatiladi hamda o'quvchilarning jismoniy va ruhiy imkoniyatlariga mos ravishda zararsizlantirilgan bo'y oqlardan foydalaniladi. Misol uchun guash yoki akvarelning hidi nihiyada o'tkir, shu sababli boshlang'ich sinflarda imkon qadar rangli qalamlardan foydalanish metodik jihatdan to'g'ri hisoblanadi.

Haykaltaroshlik ham rang tasvir kabi hayotiy voqealik va hodisalarni turli uslub va tasvirlash texnikasi hamda materiallar yordamida ifodalaydi. Boshlang'ich sinf o'quvchilarida narsalardan buyumlar yasash, haykatchalar yaratish kabi layoqatlar yuqori bo'ladi. Shu sababli maxsus gil (loy), plastilin kabi materiallardan foydalangan holda o'quvchilarga haykaltaroshlik asoslari bo'yicha ko'nikmalar beriladi. Bunda asosiy e'tibor boshlang'ich sinf o'quvchilarning haykaltaroshlik namunalarining mazmunini bilishiga e'tibor qaratiladi. Agar o'quvchi o'zi yasayotgan buyumning ma'nosini anglasa u kutilgan darajada haykaltaroshlik namunalarini yaratadi. Shu jihatdan mashhur san'atshunos pedagog M. Chernyavskaya boshlang'ich sinf o'quvchilarning buyumlar va narsalar yasashiga xalqit bema'slik hamda ularni o'zlariga yasagan buyumlarining mazmunini so'zlab berishga o'rgatishni tavsiya etadi.¹⁸

E'tibor berilsa, san'atning bu turlari o'ziga xos xususiyatlarga ega va ayni paytda ular muayyan bog'liqlik bilan xarakterlanadi. Boshlang'ich sinflarda tasviriy san'atning mazkur turlari imkoniyatlaridan uye'un foydalangan holda o'qitiladi. Unda o'quvchilarning nazariy tushunchalarga ega bo'lishi, amaliy

¹⁸ Чернышкан Н.С. Изобразительное искусство и младший школьник. // Искусство в жизни детей. Сборник. – Москва, 1991. – С. 51

layoqatlarini namoyon qilishi va yangi ishlanmalar yaratishga asosiy e'tibor qaratiladi. Oliy pedagogik ta'lim jarayonida tasviriy san'atning mazkur turlari bo'yicha bo'lajak boshlang'ich sinf o'quvchilari chuqur bilim va ko'nikmalarni egallashi taqozo etiladi.

Tasviriy san'atning san'at turlari bo'yicha ko'nikma berish asoslari.

Boshlang'ich sinflarda tasviriy san'atni o'qitish va u orqali o'quvchilarning ko'nikmalarini shakllantirish muhim pedagogik vazifalardan hisoblanadi. Mazkur vazifalarning ijrosi jarayonida quyidagilarga e'tibor berish tavsiya etiladi:

- 1) o'quvchilarning tasviriy san'at turlari bo'yicha tushunchalarga ega bo'lishi;
- 2) o'quvchilarning tasviriy san'atga doir layoqatlarini rivojlantirish;
- 3) o'quvchilarning tasviriy san'at mazmunini so'zlab berish ko'nikmalarini shakllantirish.

Bunday yondashuv boshlang'ich sinflarda tasviriy san'at turlari vositasida tartibga solinishi kuchaytirishga erishiladi. Pedagog olimlarning fikricha, boshlang'ich sinf o'quvchilarini quyidagilarga o'rgatish ta'kidlangan vazifalarni amalga oshirishda asos bo'ladi:

- a) o'quvchilarni narsalarni oddiy va ijodiy yondashuv asosida yasashga ko'niktirish;
- b) o'quvchilarni narsa va hodisalarni kuzatishga o'rgatish;
- v) o'quvchilarning ijodiy layoqatini namoyon qilishga ko'niktirish.¹⁹

Haqiqatan ham boshlang'ich sinf o'quvchilarini narsalar va voqealarni oddiy tasvirlashga o'rgatish hamda ularni ijodiylikka ko'niktirish muhim metodika hisoblanadi. Bu bilan ular narsa va hodisalarni kuzatishga o'rganadi. Shuningdek, o'quvchilarning tasviriy san'at bo'yicha ijodiy layoqati tadrifiy rivojlanib boradi. Pedagogik tajribalar shuni ko'rsatadiki, boshlang'ich sinf o'quvchilarini narsa va hodisalarni kuzatishga o'rgatish ularning tasvirlash ko'nikmasini tez shakllantiradi.

¹⁹ Корант: Лебунская Г. В. Изобразительное творчество детей. – Москва, 1992. Левин С. Д. Ваш ребенок рисует. – Москва, 1999 ва х.к.

Masalan, o'quvchilarga bahor tasvirini chizinglar deb topshiriq berish bilan maqsadga erishib bo'lmaydi, aksincha, avval ularga bahor kuzatish topshirig'i berilib va keyin tasvirlash topshiritsa o'quvchilar bahor tasvirini kutilgan darajadan ham munosib tasvirlab berishadi. Shu sababli o'quvchilarga narsa va hodisalarni kuzatish, ularni o'rganish va keyin tasvirlash bo'yicha ko'nikmalar berish muhim ahamiyatga ega. Misol uchun, o'zingiz yaxshi ko'rgan narsaning haykalini yasang degandan ko'ra, haykalchalarni ko'rsatib ularni tasvirlash topshiritsa kutilgan natijaga erishiladi. Boshlang'ich sinf o'quvchilari ko'p hollarda o'z tajribalariga tayangan holda o'quvchilarga yaxshi tanish bo'lgan narsalar va buyumlarni yasash yo'li chizish topshirig'ini berishadi. Masalan, o'quvchilar Onalar tasvirini juda to'laqonli chizishadi va o'zlar yaxshi bilgan narsalarni to'g'ri yasay olishadi. Shu jihatdan har bir boshlang'ich sinf o'quvchisining tasviriy san'at bo'yicha individual metodikaga ega bo'lishi taqozo etiladi. Bizning yondashuvimizga ko'ra, boshlang'ich ta'limda Tasviriy san'atni o'qitish reallikka asoslanishi kerak.

Shunday qilib tasviriy san'at asoslari o'ziga xos xususiyatlarga ega bo'lib, u ART texnologiya va kreativlikning muhim negizlaridan hisoblanadi. Boshlang'ich ta'limda mazkur san'atning rangtasvir, haykaltaroshlik va grafik turlarining funkcionlaridan foydalangan holda uyg'un o'qitilishi kutilgan samarani beradi.

Mustahkamlash uchun savollar

1. "Tasviriy san'at" – boshlang'ich ta'limda ART texnologiyaning asosi sifatida qanday pedagogik vazifalarni bajaradi?
2. Tasviriy san'atning xususiyatlari va uning amaliy hamda haykaltaroshlik funksionlari bilan bog'liqligi deganda nimalarni tushunasiz?
3. Tasviriy san'atning san'at turlari bo'yicha ko'nikma berish asoslari bo'yicha ta'lim berishda nimalarga e'tibor beriladi?

Mustaqil ta'lim uchun topshiriq:

Tasviriy san'at turlarini konsept qiling va ularni nazariy-metodik jihatdan o'zlashtiring.

8-mavzu: Tasviriy san'at boshlang'ich sinf o'quvchilarining ART – kreativlik ko'nikmasini shakllantirish asosi

Reja:

1. Boshlang'ich sinf o'quvchilarining rasm chizish, loy va plastilin bilan ishlash ko'nikmalarini shakllantirish.
2. Tasviriy san'at vositasida boshlang'ich sinf o'quvchilarining badiiy idrokini tarkib toptirish.
3. Boshlang'ich sinf o'quvchilarining tasviriy san'at bo'yicha layoqatini rivojlantirish.
4. Tasviriy san'atning o'quvchilar estetik madaniyatini shakllantirishdagi ahamiyati.

Tayanch tushunchalar: tasviriy san'at, boshlang'ich sinf, o'quvchi, ART texnologiyasi, kreativlik ko'nikmasi, shakllantirish.

Boshlang'ich sinf o'quvchilarining rasm chizish, loy va plastilin bilan ishlash ko'nikmalarini shakllantirish. Boshlang'ich sinf o'quvchilarini oliy pedagogik ta'lim jarayonida ART va kreativlik ko'nikmalarini shakllantirish muhim hisoblanadi. Mazkur masalada quyidagilarga e'tibor berish kutilgan samarani beradi:

- 1) bo'lajak tasviriy san'at o'quvchilarini tasviriy san'at asoslari bo'yicha nazariy bilimlarini kuchaytirish;
- 2) mazkur toifa talabalarining rasm chizish, loy va plastilin bilan ishlash ko'nikmalarini tarkib toptirish;

- 3) talabalarining tasviriy san'at bo'yicha layoqatlarini rivojlantirish.

Bo'lajak tasviriy san'at o'quvchilarini tasviriy san'at asoslari bo'yicha nazariy bilimlarini kuchaytirishda bu san'atning turlari, xususiyatlari va o'quvchilarni tarbiyalashdagi ahamiyati masalalariga e'tibor berish kutilgan samarani beradi. Chunki tasviriy san'atning turlari keng ko'lami bo'lib, ular

bo'yicha tushunchalarga ega bo'lish boshlang'ich sinf o'quvchilarini uning asoslari bilan tanishtirishda qo'l keladi. Shuningdek, talabalarining rasm chizish, loy va plastilin bilan ishlar ko'nikmalarini shakllantirishda profilaktik asoslar, pedagogik yondashuvlar va individual ijodiylikni tarkib toptirishga e'tibor berish maqsadga muvofiq bo'ladi. Foydalaniladigan loy va plastilin tibbiy-ijimoiy qoidalariga mos bo'lishi talab etiladi, negaki bugungi kunda mazkur ashyolarni ishlab chiqish bo'yicha turli texnologiyalardan foydalaniladi. Shu sababli talabalar tasviriy san'at mashg'ulotlarida foydalaniladigan ashyolarning xususiyatlari bo'yicha tushunchaga ega bo'lishi maqsadga muvofiq bo'ladi. Bundan tashqari, bo'lajak tasviriy san'at o'quvchilarida rasm chizish bo'yicha muayyan ko'nikmalar shakllangan hisoblanadi. Ammo ular rasm chizishning nazariy asoslari bilan qurollantirishi davlat ta'lim standartlari va mamlakat talabalarining ijrosini ta'minlash bilan bog'liq hodisadir. Rasm chizishning zamonaviy texnologiyalari, usullari va uslublari bo'yicha keng nazariy bilimlarga ega bo'lish taqozo etiladi. Kezi kelganda ta'kidlash lozimki, ko'pchilik talabalar rasm chizishning umumiy jihatlardan xabardor va bu boradagi mashhur uslublarni o'rganishgan emas. Masalan, mashhur rassom Ro'zi Choriyev rasm chizishda avval oddiy qalamdan foydalanib, keyin unga rang bergan.²⁰ Bugungi kunda ko'pchilik iste'dodli talabalarining to'g'ridan-to'g'ri moybo'yoqlardan foydalanib rasm chizishi kuzatiladi. Shu jihatdan Ro'zi Choriyevning uslubining ahamiyati shundaki, ehtiyotkorlik bilan tavsifi oddiy qalam bilan takomillashtirish imkoniyatlari mavjud va moybo'yoq kabi vositalar bunga imkon bermaydi. Natijada chizilgan tasvirlar ko'pincha varianti taqdim etiladi.

Kezi kelganda ta'kidlash lozimki, boshlang'ich sinf o'quvchilarining rasm chizish, loy va plastilin bilan ishlash ko'nikmalarini shakllantirishda oddiydan murakkablikka tamoyilga asoslanish maqsadga muvofiq bo'ladi. Buning uchun boshlang'ich ta'limda sinflar kesimida ishlash kutilgan samarani beradi. Misol uchun, I-sinfda o'quvchilarining rasm chizish ko'nikmasini shakllantirish, 2-

sindan boshlab esa ularning loy va plastilin bilan ishlashga odatlantirish metodikasi muhim ahamiyatga ega. Tasviriy sanʼat boʻyicha mutaxassis-oʻqituvchilarning umumiy fikricha, bugungi kunda boshlangʻich sinf oʻquvchilarining rasm chizish, ularning loy va plastilin bilan ishlash koʻnikmasini shakllantirishda koʻp hollarda tajribiyali oʻqituvchilarning individual uslublariga tayanish amaliy natijani beradi. Chunki amaliy faoliyatdagi oʻqituvchilar oʻz tajribalari asosida oʻquvchilarning koʻnikmalarini shakllantirishda muayyan uslublarda tajriba-sinovdan oʻtkazgan hisoblanadi. Shu jihatdan oliy pedagogik taʼlim jarayonida boʻljak boshlangʻich sinf oʻqituvchilari haftalik pedagogik amaliyot davrida bunday uslublarni oʻzlashtirishga xarakat qilishi tavsiya etiladi.

Tasviriy sanʼat vositasida boshlangʻich sinf oʻquvchilarining badiiy idrokini tarkib topitish. Badiiy idrok — bu tasviriy sanʼat asarlarini tushunish, tahlil qilish va uning mazmunini tasavvur etish majmuidir.²¹ Shu jihatdan badiiy idrokning boshlangʻich sinf oʻquvchilarini aqliy, ruhiy va estetik jihatdan tarbiyalashda muhim oʻrni mavjudligini eslatib oʻtish joiz.

Boshlangʻich sinf oʻquvchilarining tasviriy sanʼat vositasida badiiy idrokini shakllantirish uchun quyidagilarga eʼtibor berish maqsadga muvofiq boʻladi:

- 1) oʻquvchilarni tasviriy sanʼat asarlari mazmunini tushunishga oʻrgatish;
- 2) oʻquvchilarni tasviriy sanʼat asarlari namunalari tahlil qila olishga koʻniktirish;
- 3) oʻquvchilarni tasviriy sanʼat asarlari boʻyicha oʻz tahlillarini soʻzlab berishga oʻrgatish.

Bugungi kunda boshlangʻich taʼlimda oʻziga xos tasviriy sanʼat asarlari namunalari oʻrganish va ular asosida oʻquvchilarning badiiy idrokini shakllantirishga eʼtibor berish kutilgan darajada yoʻlga qoʻyilgan. Ayniqsa, boshlangʻich taʼlimda tasviriy sanʼat asarlarining keng koʻlamli namunalari berilishi amaliy jihatdan muhim ahamiyatga ega. Shu sababli boshlangʻich sinf oʻquvchilarini tasviriy sanʼat asarlari mazmunini tushunishga oʻrgatish bu boradagi

taʼlim va tarbiya jarayonining negizlaridan birini tashkil etadi. Kuzatishlar shuni koʻrsatadiki, oʻquvchilar asarni ilk koʻrishidayoq u haqida tasavvurga ega boʻlishadi va oʻzlar tushungan mazmunni hikoya qilib berish imkoniyatiga ega. Buning uchun oʻqituvchi ularga tasviriy sanʼat asarlarining turlari, ranglari, ramzlari va obrazlari toʻgʻrisida tushuncha berishi maqsadga muvofiq boʻladi.

Boshlangʻich sinf oʻquvchilarini tasviriy sanʼat asarlari namunalari tahlil qilishga oʻrgatish ham katta ahamiyatga ega. Bunda tasviriy sanʼat asarlari namunalari mazmuni, chizilish texnikasi, ranglar tanlash asoslari va rassomning oʻziga xos uslubini tushuntirish hamda ular asosida asarlarni tahlil qilish oʻquvchilarning badiiy-estetik didini kuchaytiradi. Pedagogik tajribalar shuni koʻrsatadi, boshlangʻich sinf oʻquvchilarida tasviriy sanʼat asarlarga boʻlgan qiziqish judi yuqori boʻladi va bu omil ularni asarlar mazmunini tahlil qilishga oʻrgatish uchun tayanch hisoblanadi. Shuni taʼkidlash lozimki, boshlangʻich sinf oʻquvchisining tahlil boʻyicha fikri oʻqituvchi tomonidan toʻliq qabul qilinishi kerak, ayni paytda, bu fikrning toʻlaqonli boʻlishi uchun oʻziga xos yondashuv asosida korreksiyalanishi maqsadga muvofiq boʻladi. Chunki oʻquvchining fikri qabul qilinsa, uning fikrlashi va tasavvuri rivojlanib boradi.

Kezi kelganda taʼkidlash lozimki, boshlangʻich sinf oʻquvchilarining ogʻzaki va yozma nutqlari shakllanish jarayonida boʻlishi maʼlum. Shu jihatdan ular tasviriy sanʼat asarlari tahlili boʻyicha fikrlarini yozma va ogʻzaki bayon qilib bera olishi metodik jihatdan toʻgʻri hisoblanadi. Kuzatishlar shuni koʻrsatadiki, baʼzi oʻquvchilar tasviriy sanʼat asarlari tahlilini yozma ravishda juda toʻliq ifodalaydi va ayrimlari esa ogʻzaki nutq vositasida fikrlarini yorqin tushuntiradi. Shu jihatdan bu borada oʻquvchilarning yozma va ogʻzaki nutqini uygʻun shakllantirish maqsadga muvofiq boʻladi.

Eʼtibor berilsa, aynan asar mazmunini tushunish, uni tahlil qila olish va tahlillarni ifodalab berish badiiy idrokning muhim asoslaridan biridir. Bularning natijasida oʻquvchilarda tasviriy sanʼat asarlarini his etish, uning obrazlarini tasavvur qilish va oʻzlarining hulosalarini asar koʻrinishida ifodalash koʻnikmalari

²¹ Жабборов О. М. Бўлажак ўқитувчилар бадий идрокини шакллантириш. — Тошкент: 2019

hosil bo'ladi. Bu hol badiiy idrokning mazmunini ifodalaydi. Shu jihatdan oliy pedagogik ta'lim jarayonida bo'ljak boshlang'ich sinf o'quvchilari o'quvchilarning badiiy idrokini tasviriy san'at asarlari vositasida shakllantirish bo'yicha o'ziga xos nazariy bilim va metodlarni o'zlashtirishi maqsadga muvofiq bo'ladi. Takrorlash lozimki, bunda ham pedagogik amaliyot davrida amaliy faoliyatdagi o'quvchilar bilan hamkorlikda ishlash kutilgan samarani beradi.

Boshlang'ich sinf o'quvchilarining tasviriy san'at bo'yicha layoqatini rivojlantirish. Mamlakatimizning ko'p yillik boshlang'ich ta'lim pedagogikasi shuni ko'rsatadiki, boshlang'ich sinf o'quvchilarida o'ziga xos tasviriy san'at bo'yicha *layoqat* mavjud. Aslida Sharq pedagogikasida insonda layoqatning tug'ma bo'lishi e'tirof etilgan.²² Shu jihatdan boshlang'ich sinf o'quvchilarining tasviriy san'at bo'yicha tabiiy layoqatga ega ekanligini mazkur soha-pedagog mutaxassislari e'tirof etishadi.

Boshlang'ich sinf o'quvchilarining tasviriy san'at bo'yicha tabiiy layoqatini rivojlantirishda quyidagilarga e'tibor berish maqsadga muvofiq bo'ladi:

- 1) o'quvchilarning rasm chizish ko'nikmalarini kutilgan darajada shakllantirish;
- 2) o'quvchilarda ijodiylikni rivojlantirish;
- 3) o'quvchilarda badiiy idrokni tarkib toptirish.

Bunday yondashuv boshlang'ich sinf o'quvchilarining tabiiy layoqatini rivojlantirishda muhim metodik asoslarni beradi. Jumladan, ularni rasm chizishning barcha asoslari bilan tanishtirish layoqatlarini to'g'ri yo'naltirishga asos bo'ladi va bunda o'quvchilar bilan individual ishlash tasviga etiladi. Amaliy tajriba shuni ko'rsatadiki, layoqati mavjud boshlang'ich sinf o'quvchilari rasm chizishda juda ko'p xarakterlarni bajaradi va bu hol ba'zida o'quvchilarning chizgan rasmlarining sayoz mazmunga ega bo'lishiga omil bo'lib qoladi. Shu sababli o'quvchilarga kam xarakter bilan mazmunli rasm chizishni o'rgatish ularning layoqatini rivojlantirishdagi birinchi qadamdir.

Boshlang'ich sinf o'quvchilarining tasviriy san'at bo'yicha layoqatini rivojlantirishda ularning ijodiylikni tarkib toptirish muhim ahamiyatga ega. Ijodiylik aslida aniq va ko'rinib turgan voqeilikni individual yondashuv asosida tasvirlashdir. Buning dalili sifatida muayyan ashyolarni o'quvchilarning xilma-xil tasvirlashini ko'rsatish mumkin. Misol uchun, bahor fasli aks etgan tasvirga qarab o'quvchilarga uni chizish topshirig'i berilsa, har bir o'quvchi tasvirni individual tarzda ifodalaydi. Bunga sabab ularning o'z tushunchalariga ko'ra va estetik idlamlariga asosan ranglarni tanlashidir. Shu jihatdan boshlang'ich sinf o'quvchilarida ijodiylikni shakllantirish uchun yagona tipdagi metodikaga moslashtirish kutilgan samarani bermaydi. Buning uchun har bir o'quvchining layoqat darajasiga ko'ra ijodiylik ko'nikmasini shakllantirishga e'tibor berish kutilgan samarani beradi.

Boshlang'ich sinf o'quvchilarining tasviriy san'at bo'yicha layoqatini shakllantirishdagi eng muhim omillardan biri ularning badiiy idrokni kutilgan darajada shakllantirishidir. Yuqorida ta'kidlab o'tilganidek, o'quvchilarning badiiy idroki ularning g'oyaviy tasavvuri, estetik didi va estetik ongining o'ziga xos majmuidan iborat. Layoqatga ega o'quvchilarda bunday omillar rivojlanish jarayonida bo'ladi. Shu sababli bu borada eng asosiy vazifalardan biri boshlang'ich sinf o'quvchilarini asarlardagi badiiy obrazni idrok etishga o'rgatishdir. Misol uchun, ular tasviriy san'at asarlarida tasvirlangan manzara, o'simlik va hayvonot dunyosi voqeilik va hodisalardagi obrazlarni idrok eta olishi kerak. Shunda ularning layoqatini shakllantirishda muhim pedagogik kalitga ega bo'ladi.

Diqqat qilinsa, boshlang'ich sinf o'quvchilarining tasviriy san'at bo'yicha layoqatini rivojlantirish nazariyasi va metodikasi oliy pedagogik ta'lim jarayonida o'zlashtirilishi kerak.

Tasviriy san'atning o'quvchilar estetik madaniyatini shakllantirishdagi ahamiyati. Estetik madaniyat bu shaxsning munosib his-tuyg'u, did va estetik ong

²² Muhammad G'azoliniy, *Kutubxona*. – Toshkent, 2005

majmuidir.²³ Shu jihatdan boshlang'ich sinf o'quvchilarining *estetik madaniyatini* shakllantirishda quyidagilarga e'tibor berish maqsadga muvofiq bo'ladi:

- 1) o'quvchilarning estetik his-tuyg'usini rivojlantirish;
- 2) o'quvchilarning estetik didini rivojlantirish;
- 3) o'quvchilarning estetik ongini tarkib topirish.

O'quvchilarning estetik his-tuyg'usi bu tug'ma layoqatning tarkibiy qismi bo'lib, u bevosita voqeilik va xarakatlarni his qilishga bog'liq. Boshlang'ich sinf o'quvchilarining estetik his-tuyg'ulari poklik, ozodalik va haqqoniylik xususiyatlariga ega bo'ladi. Misol uchun, ular xunuk narsadan ham zavqlanishi mumkin, chunki bu hissiyotning rivojlanayotganligidan dalolat beradi. Shu sababli boshlang'ich sinf o'quvchilarining aynan mana shu xususiyatlaridan foydalangan holda, ularning estetik his-tuyg'usini to'g'ri rivojlantirishi kerak. Buning uchun o'quvchilarda hissiyotning tartibga solinishi, go'zallikdan zavqlanish va ularni ifodalay olish ko'nikmalarini to'g'ri tarkib topirish oqilona metodikalaridan hisoblanadi. Kuzatishlar shuni ko'rsatadiki, boshlang'ich sinf o'quvchilari bilan estetik his-tuyg'u masalasida individual ishlash kutilgan samarani beradi. Albatta buning uchun dars mashg'ulotlarining vaqti kamlik qiladi, shu sababli amaliy to'g'araklar imkoniyatlaridan foydalanish tavsiya etiladi.

Estetik did – bu go'zallikdan zavqlanish, go'zallik va xunuklikni farqlash ko'nikmasidir. Shu jihatdan boshlang'ich sinf o'quvchilarining estetik didi rivojlanish jarayonida bo'lishini hisobga olish lozim. Buning uchun o'quvchilarning go'shzallikni his qilishi, eng asosiysi ulardan zavqlanish tuyg'usini shakllantirish kutilgan samarani beradi. Pedagogik tajribalar shuni ko'rsatadiki, bulardan tashqari boshlang'ich sinf o'quvchilarini go'zallik va xunuklikni farqlashga o'rgatish ularning estetik didini oqilona shakllantirishdagi muhim omillardan biridir. Bunda asosiy e'tibor o'quvchilar imkon qadar amaliy ishlashga qaratilishi maqsadga muvofiq bo'ladi.

Estetik ong – bu shaxsning go'zallik va xunuklikni farqlashdagi hissiyotlari hamda didining majmui bo'lib, unda o'ziga xos fikr tarkib topadi. Boshlang'ich sinf o'quvchilarining estetik ongida tasviriy san'at asarlarini fikrlash vositasida qabul qilish, voqeilik va xarakatni go'zallik yondashuvlari asosida qabul qilish hissiyotlari mavjud bo'ladi. Shu sababli boshlang'ich sinf o'quvchilarining estetik ongini munosib shakllantirish bugungi kundagi muhim pedagogik vazifalardan biridir.

Diqqat qilinsa, boshlang'ich sinf o'quvchilarining estetik madaniyatini his-tuyg'u, did va estetik ong majmui tashkil etadi. Buning uchun oliy pedagogik ta'lim jarayonida bo'lajak boshlang'ich sinf o'quvchilari o'ziga xos metodologiya bilan qurollanishi maqsadga muvofiq bo'ladi.

Shunday qilib tasviriy san'at boshlang'ich sinf o'quvchilarining ART – kreativlik ko'nikmasini shakllantirishi muhim vositalardan biri hisoblanadi. Bu vositalarning imkoniyatlaridan foydalanish boshlang'ich sinf o'quvchilarini barkamol voyaga yetkazishda keng imkoniyatlarni beradi.

Mustahkamlash uchun savollar:

1. Boshlang'ich sinf o'quvchilarining rasm chizish, loy va plastilin bilan ishlash ko'nikmalarini shakllantirish deganda nimani tushunasiz?
2. Tasviriy san'at vositasida boshlang'ich sinf o'quvchilarining badiiy fikrini tarkib topirish asoslari nimalardan iborat?
3. Boshlang'ich sinf o'quvchilarining tasviriy san'at bo'yicha layoqatini rivojlantirish omillarini nimalar tashkil etadi?
4. Tasviriy san'atning o'quvchilar estetik madaniyatini shakllantirishdagi ahamiyati qanday?

Mustaqil ta'lim uchun topshiriq:

Boshlang'ich sinf o'quvchilarining tasviriy san'at vositasida estetik madaniyatini shakllantirish bo'yicha referat tayyorlang.

²³Керанг, Хасанбоев Ж. ва бошқ. Педагогика фанидан изоҳли лугат. – Тошкент, 2009

**9-mavzu: Tasviriy san'at bo'yicha boshlang'ich sinf o'quvchilarining
kreativ layoqatini shakllantirish**

Reja:

1. Boshlang'ich sinf o'quvchilarining tasviriy san'at bo'yicha qiziqishlarini aniqlash va rivojlantirish.
2. Boshlang'ich sinf o'quvchilarini asosiy va qo'shimcha ranglar bilan ishlash ko'nikmasini tarkib toptirish.
3. Tasviriy san'atning qalam tasvir va rang tasvir turlari bo'yicha boshlang'ich sinf o'quvchilarining ko'nikmalarini shakllantirish.
4. Boshlang'ich sinf o'quvchilarini tasviriy san'at faoliyati bilan shug'ullanishga yo'naltirish.

Tayanch tushunchalar: boshlang'ich sinf, tasviriy san'at, o'quvchilar, kreativ layoqat, anglash, rivojlantirish, yo'naltirish.

Boshlang'ich sinf o'quvchilarining tasviriy san'at bo'yicha qiziqishlarini aniqlash va rivojlantirish. Boshlang'ich sinf o'quvchilarining ART texnologiya va kreativ fikrlash layoqatini shakllantirishda ularning tasviriy san'at bo'yicha qiziqishlarini aniqlash va rivojlantirish muhim ahamiyatga ega. Shu sababli bu borada quyidagicha ish tutish kutilgan samarani beradi:

- 1) o'quvchilarning tasviriy san'at turlari bo'yicha qiziqishlarini aniqlash;
- 2) o'quvchilarning qiziqishlarini rivojlantirish metodikasini belgilab olish;
- 3) o'quvchilarning qiziqishlarini rivojlantirish bo'yicha reja tuzish.

Bunday yondashuv boshlang'ich sinf o'quvchilarining tasviriy san'at bo'yicha qiziqishlarini aniqlash va rivojlantirish bo'yicha aniq tizimni beradi. Kuzatishlar va qiziqishlar shuni ko'rsatadiki, boshlang'ich sinf o'quvchilari ko'p hollarda tasviriy san'atning rangtasvir va haykaltaroshlik turlariga qiziqishadi.

Bunga sabab ular ta'limning keyingi bosqichlarida tasviriy san'atning grafika turini o'qishi bilan belgilanadi. Shu sababli boshlang'ich sinf o'quvchilarining rangtasvir va haykaltaroshlik turlariga bo'lgan qiziqishini aniqlashda ularning mustaqil ishlamalariga e'tibor berish, maxsus testlar o'tkazish va mutaxassislar ishtirokida o'rganishlarga tayanish samarali hisoblanadi. Shundan keyin o'quvchilar o'z qiziqishlari bo'yicha tasviriy san'atning turlariga ko'ra guruhlariga ajratiladi hamda ular bilan individual ishlash bo'yicha mutaxassis yoki o'quvchilar tanlanadi.

Boshlang'ich sinf o'quvchilarining tasviriy san'at bo'yicha qiziqishlarini rivojlantirish metodikasini aniq belgilab olish muhim ahamiyatga ega. Bu borada mutaxassis-pedagoglar sinflar kesimida metodikani tanlash va amalga oshirishni tavsiya etishadi.²⁴ Unga ko'ra, 1-sinf o'quvchilari tabiat va voqeilarni, ularni tasvirlashning muhim jihatlari kuzatishga o'rgatiladi, 2-sinf o'quvchilari badiiy materiallardan o'rinni foydalanishga ko'niktiriladi, 3-sinf o'quvchilarida badiiy tasavvur shakllantiriladi va 4-sinf o'quvchilarida o'z qiziqishlari bo'yicha mustaqil tasviriy san'at ishlamalari yaratish ko'nikmasi tarkib toptiriladi. Bu metodika o'quvchilarning qiziqishiga ko'ra tasviriy san'at asosida kreativ layoqatini shakllantirishda muhim o'rin tutadi.

Boshlang'ich sinf o'quvchilarining tasviriy san'at turlari bo'yicha qiziqishlari aniqlanib, ular guruhlariga bo'lingach va guruhlar bilan ishlash metodikasi tanlanib olingach maxsus rivojlantirish Rejasi tuziladi. Unday rejada maktabning aniq shart-sharoiti, o'quvchilarning imkoniyatlari va o'qituvchilarning tajribalariga tayangan holda amaliy mashg'ulotlarni o'tkazish hamda ularning samarasini baholash masalalari o'z ifodasini topadi. Natijada boshlang'ich sinf o'quvchilarining tasviriy san'at turlari bo'yicha qiziqishlarini rivojlantirish tizimi asosda amalga oshiriladi. Buning uchun eng muhimi Tasviriy san'at o'quv fani mashg'ulotlari va amaliy tugaraklarning ta'sirchan omillaridan oqilona foydalanish taqozo etiladi.

²⁴ Педсоветов в жизни детей. - Москва, 1991, С. 52-54

Boshlang'ich sinf o'quvchilarini asosiy va qo'shimcha ranglar bilan ishlash ko'nikmasini tarkib topdirish. Ta'kidlab o'tilganidek, boshlang'ich sinf o'quvchilari o'zlarining rivojlanish xususiyatlariga egaligi bilan tasviriy san'atning rangtasviriga bo'lgan qiziqishini ustuvor darajada bildirishadi. Shu sababli bu o'rinda ularning *rang turlari* bilan ishlash ko'nikmasini tarkib topdirish muhim ahamiyatga ega. Buning uchun quyidagilarga e'tibor berish maqsadga muvofiq bo'ladi:

- 1) o'quvchilarni asosiy ranglar bilan tanishtirish;
- 2) o'quvchilarni qo'shimcha ranglar bilan tanishtirish;
- 3) o'quvchilarni asosiy va qo'shimcha ranglar uyg'unligida yangi ranglar tasdikl etishga o'rgatish.

Tasviriy san'atda ranglarning asosiy turlari 3 ta bo'lib (qizil, yashil, sariq), mazkur ranglar va ularning xususiyatlari bilan boshlang'ich sinf o'quvchilari yetarli darajada tanishtirishi kerak. Kezi kelganda ta'kidlab o'tish lozimki, tadrijiy rivojlanish jarayonida ranglarning turlari o'zgarib turgan va bugungi kunda ana shu uchta rang asosiy rang sifatida e'tirof etiladi. Misol uchun, o'rta asrlarda (Kamoliddin Behzod davrida) qora rang ham asosiy rang turiga kiritilgan.²⁵ Umuman bu o'rinda boshlang'ich sinf o'quvchilarini yuqorida ta'kidlangan ranglarning asosiy turlari bilan tanishtirishi maqsadga muvofiq bo'ladi.

Boshlang'ich sinf o'quvchilari qo'shimcha ranglar turlaridan ham xabardorlar bo'lishi Tasviriy san'at o'quv fanining metodologik asoslaridan biri hisoblanadi. Qo'shimcha ranglar asosiy rang turlarining o'zaro qo'shilishi natijasida hosil qilinadi. Bunday yondashuv boshlang'ich sinf o'quvchilarining ranglar va ularning xususiyati bo'yicha tushuncha va amaliy ko'nikmaga ega bo'lishi uchun muhim omil hisoblanadi. Oliy pedagogik ta'lim jarayonida bo'lajak boshlang'ich sinf o'quvchilari mazkur masalalar bo'yicha nazariy, metodik va texnologik ko'nikmalarni egallashi kerak.

²⁵ Каранг: Камолддин Бехзод – Марказий Осиё бадиий маданияти тамалдув/динининг буюк вакили. Илмий мақолалар тўплами. – Тошкент, 1999

Boshlang'ich sinf o'quvchilari asosiy va qo'shimcha ranglar ishlash ko'nikmasiga ega bo'lishi kerak. Bu o'rinda ular tasvirning qaysi o'rinlarida asosiy rang turlarini va qaysi jihatlarda qo'shimcha rang turlarini ishlatish bo'yicha tushunchaga ega bo'lishi muhim hisoblanadi. Shuni ta'kidlash lozimki, qo'shimcha ranglar nisbatan yengilligi va o'ziga jalb etuvchanligi bilan ajralib turadi, asosiy ranglar esa quyugligi hamda boshlang'ich sinf o'quvchilarida munosabat uyg'otishi omillariga ega. Bu hol boshlang'ich sinf o'quvchilarining ranglar bilan ishlash ko'nikmasi shakllanish bosqichida ekanligi bilan belgilanadi. Umuman boshlang'ich sinf o'quvchilarini bosqichma-bosqich ranglar bilan ishlashga o'rgatish muhim ahamiyatga.

Boshlang'ich sinf o'quvchilarining ranglar bilan ishlash ko'nikmasini tarkib topdirish natijasida ularda kreativ, ya'ni ijodiy va mustaqil fikrlash ko'nikmasining hosil bo'lishiga erishiladi. Bunda tasviriy san'at o'ziga xos vosita vazifasini bajaradi.

Tasviriy san'atning qalantastir va rangtasvir turlari bo'yicha boshlang'ich sinf o'quvchilarining ko'nikmalarini shakllantirish. ART texnologiya va kreativlik o'quv fanida tasviriy san'atning qalantastir va rangtasvir turlari bo'yicha boshlang'ich sinf o'quvchilarining ko'nikmalarini shakllantirish muhim ahamiyatga ega. Buning uchun quyidagilarga e'tibor berish maqsadga muvofiq bo'ladi:

- 1) o'quvchilarning ranglar bo'yicha tushunchasini shakllantirish;
- 2) o'quvchilarni qalantastir bo'yicha tushunchasini shakllantirish;

Boshlang'ich sinf o'quvchilariga ranglar bo'yicha tushuncha berish muhim hisoblanadi. Ranglar asosiy va qo'shimcha turlarga bo'linadi. Asosiy ranglar qizil, sariq va zangori ranglardan iborat. Qo'shimcha ranglar ana shu asosiy ranglarni bir-birlari bilan aralashdirish orqali hosil qilinadi. Masalan, qizil va sariq ranglar aralashuvidan zang'aldoq, sariq va zangori ranglar aralashuvidan yashil rang, qizil va zangori ranglar aralashuvidan esa binafsha ranglar olinadi. Bu o'rinda

amaliyotdagi asosiy ranglarning lug'atiga e'tiboringizni tortamiz va boshlang'ich sinf o'quvchilariga ularni shunday tushuntirish samarali hisoblanadi.

Oq – paxta rangi;

Qora – ko'mir rangi;

Kulrang – yongan o'tindan hosil bo'lgan kul rangi;

Qizil – anor gulining rangi;

Qirmizi – anor mevasi donalarining rangi;

Binafsha – binafsha gulining rangi;

Pushti – atirgul rangini eslatuvchi nim qizg'ish rang;

Lolaro'y – lola gulining rangi;

Zarg'aldoq – apelsin rangi;

Sariq – qoqi o't gulining rangi;

Havorang – osmon rangi;

Zangori – to'q osmon rangi va h.k.

Boshlang'ich sinf o'quvchilariga ranglar to'g'risida shunday tushuncha berish, ularning tasviri san'atga bo'lgan qiziqishini oltiradi va layoqatini rivojlantiradi. Shuningdek, tasviri san'at mutaxassislar ranglarning inson didi va estetikasiga ta'sirini ham farglab qo'rsatishadi. Shu jihatdan boshlang'ich sinf o'quvchilariga iliq va sovuq ranglar to'g'risida ham ma'lumot berish maqsadga muvofiq bo'ladi. Masalan, sariq, qizil, zarg'aldoq kabi ranglar iliq ranglar, zangori, havorang, moviy, yashil kabi ranglar esa sovuq ranglar hisoblanadi. Boshlang'ich sinf o'quvchilarining jismoniy va estetik xususiyatlari ranglar haqida ana shunday tushunchalar berishni taqozo etadi.

Boshlang'ich sinf o'quvchilarining qalamtasvir bo'yicha ko'nikmalarini shakllantirish muhim ahamiyatga ega. Buning uchun quyidagilarga e'tibor berish kutilgan samarani beradi:

- qalamlar to'g'risida tushuncha berish;
- tasvirni dastlab qalamda chizish bo'yicha o'rgatish;
- rangli qalamlar bilan ishlashga ko'niktirish.

80

Pedagogik tajribalar shuni ko'rsatadiki, boshlang'ich sinf o'quvchilari qalam vositasida tasvir yaratishda qulaylikka ega bo'ladi, lekin ular qalamlar bilan ishlashda murakkabliklarga duch keladi. Shu sababli o'quvchilarning rangli qalamlar bilan ishlashga ko'niktirish maqsadga muvofiq bo'ladi. O'quvchilarning ko'pchiligi oddiy (qora) qalamda rasm chiza oladi, chunki bunda o'chirish inkoniyatlari mavjudligi jiboy ta'sir ko'rsatadi, ayni paytda ular rangli qalam bilan ishlashda ko'nikmaga ega bo'lishi samarali hisoblanadi. Kuzatishlarga ko'ra, 3-4-sinf o'quvchilari rangli qalamlar bilan ishlash ko'nikmasini tez o'zlashtiradi va aynan mana shu sinflarda qalamtasvirga o'rgatish samarali hisoblanadi.

Boshlang'ich sinf o'quvchilarining rangtasvir ko'nikmasini shakllantirish ham muhim ahamiyatga ega. Buning uchun ularni ranglar bilan ishlash ko'nikmasiga o'rgatish, qo'shimcha ranglar hosil qilish malakasini tarkib toptirish va tasvirlash jarayonida ranglardan oqilona foydalanishga o'rgatish kerak bo'ladi. Tajriba shuni ko'rsatadiki, tasviri san'at bo'yicha layoqatga ega o'quvchilar ko'p hollarda ranglar bilan ishlash va rangtasvir namunalari yaratishda qiyinalishmaydi, biroq qolgan ko'pchilik o'quvchilar ranglar bilan ishlash jarayonida murakkaablikka duch keladi. Bunda eng asosiy o'quvchilarda o'ziga bo'lgan ishonchni uyg'otish kutilgan samarani beradi. Unga ko'ra, o'quvchilarning rangtasvir ishlanmalarini ishlashda bir martalik qoidasiga o'rgatish maqsadga muvofiq bo'ladi. Chunki bunday usdagi asarlarni ishlash jarayonida o'chirish inkoniyati yo'qligi ma'lum.

Boshlang'ich sinf o'quvchilarini tasviri san'at faoliyati bilan shug'ullanishga yo'naltirish. "Tasviri san'at" o'quv fanining asosiy vazifalaridan biri boshlang'ich sinf o'quvchilarini tasviri san'atga yo'naltirishdan iborat. Buning uchun quyidagilarga e'tibor berish kerak bo'ladi:

- a) o'quvchilarning tasviri san'at bo'yicha layoqatini aniqlash;
 - b) inkongadar o'quvchilar bilan yakka tartibda ishlash;
 - v) amaliy to'garaklar vositasida o'quvchilarning ijodkorligini tarkib toptirish.
- O'quvchilarning tasviri san'at bo'yicha layoqatini aniqlashda ularning turlarga qiziqishiga e'tibor berish kerak. Bunda mustaqil ishlanmalar yaratish

81

topshirig'ini berish, maxsus testlar va suhbatlar vositasida o'quvchilarning layoqatini aniqlash samarali hisoblanadi. Misol uchun, muayyan tasvirni chizish topshirig'i berilganida o'quvchilar ko'p hollarda o'z layoqatlari darajasidan kelib chiqib topshiriqlarni bajaradi. Shunda ularning tasviriy san'at turlari bo'yicha ham qiziqishlari namoyon bo'ladi. Aynan mana shunday mezon asosida o'quvchilarning layoqatini aniqlash kutilgan samarani beradi.

Boshlang'ich sinf o'quvchilarini tasviriy san'at turlari bo'yicha layoqatlari aniqlangandan keyin ular yakka tartibda ishlash maqsadga muvofiq bo'ladi. Bunda maxsus reja tuzish va shu reja asosida o'quvchilarning layoqatini shakllantirish va ularning tasviriy san'at turlari bo'yicha ishlanma yaratish ko'nikmalariga ega bo'lishga erishish muhimdir. Kuzatishlar shuni ko'rsatadiki, eng muhim mashg'ulotlardan hisoblangan yakka tartibda ishlash o'quvchilardan faollikni taqozo etadi. Shu sababli bunda Amaliy to'garaklar tashkil etish va ularga mutaxassislarni jalb qilgan holda o'quvchilar bilan yakka tartibda ishlash shakliga ega bo'lish samarali hisoblanadi. Aks holda maktab o'quvchisining o'quvchilar bilan yakka tartibda ishlash bo'yicha imkoniyatlari yetmaydi.

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022 yil 21 fevraldagi "Madaniyat va san'at sohalarini yanada rivojlantirish bo'yicha qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida"gi Qaroriga asosan umumiy o'rta ta'lim maktablari Tasviriy san'at va Musiqi madaniyati o'quv fanlari bo'yicha Amaliy to'garaklar tashkil vazifasi belgilangan. Mazkur vazifaning ijrosi 2022-2023 o'quv yilidan boshlab yo'lga qo'yilgan. Shu jihatdan layoqatli boshlang'ich sinf o'quvchilarini bunday to'garaklar vositasida tarbiyalash samarali hisoblanadi. Chunki amaliy to'garaklarni olib boruvchilar eng avvalo amaliyotchi mutaxassislardan iborat bo'ladi. Bunday mutaxassislar o'quvchilarning amaliy ishlanmalarini ro'yogga chiqarish va ularning o'z layoqlarini namoyon qilishlarida muhim maslahatchilar hisoblanadi.

Shunday qilib boshlang'ich sinf o'quvchilarning ART texnologiya va kreativlik asosida tasviriy san'at turlari bo'yicha ijodkorligi, mustaqil fikrlashi va

estetik didining rivojlanishini ta'minlash o'ziga xos xususiyatlarga ega bo'lgan dargahni tortadi. Shu sababli mazkur masalalar bo'lgan boshlang'ich sinf o'quvchilari tomonidan oliy pedagogik ta'lim jarayonida o'zlashtirishi taqozo etiladi.

Mustahkamlash uchun savollar:

1. Boshlang'ich sinf o'quvchilarining tasviriy san'at bo'yicha qiziqishlarini aniqlash va rivojlantirish deganda nimani tushunasiz?
2. Boshlang'ich sinf o'quvchilarini asosiy va qo'shimcha ranglar bilan ishlash ko'nikmasini tarkib topirish qanday metodikaga asoslanadi?
3. Tasviriy san'atning qalantasi va rangtasvir turlari bo'yicha boshlang'ich sinf o'quvchilarining ko'nikmalarini shakllantirishda nimalarga asoslanadi?
4. Boshlang'ich sinf o'quvchilarini tasviriy san'at faoliyati bilan shug'ullanishga yo'naltirish qanday amalga oshiriladi?

Mustaqil ta'lim uchun topshiriq:

Boshlang'ich sinf o'quvchilarining tasviriy san'at bo'yicha layoqatini aniqlashga doir referat tayyorlang.

10-mavzu: Amaliy san'at boshlang'ich sinf o'quvchilarining ART - kreativlik ko'nikmasini shakllantirish omili

Reja:

1. Amaliy san'at turlari
2. Boshlang'ich sinf o'quvchilarining naqsh san'ati bo'yicha ko'nikmalarini shakllantirish
3. Boshlang'ich sinf o'quvchilarining o'ymakorlik san'ati bo'yicha ko'nikmalarini tarkib topirish
4. Boshlang'ich sinf o'quvchilarini kashtachilik san'ati asoslari bilan tanishtirish

Tayanch tushunchalar: amaliy san'at, boshlang'ich, o'quvchi, ART, kreativlik, ko'nikma, omil, metodika

Amaliy san'at turlari. Tasviriy san'atning muhim turlaridan biri amaliy san'atdir. Amaliy san'at – bu shaxs iste'dodining hosilasi bo'lib, unda asosan loyihalar tayyor mahsulotga aylantiriladi. Boshlang'ich ta'lim nazariyasi va metodikasiga ko'ra, amaliy san'atning boshlang'ich sinf o'quvchilariga xos turlari o'qitilishi maqsadga muvofiq hisoblanadi. Hozirgi zamon insoniyat taraqqiyotida amaliy san'at turlari, nazariyasi va tarixi muhim o'rin tutadi. Shu jihatdan mamlatimiz amaliy san'ati Tasviriy san'atning tarkibi sifatida juda qadimiy tarixga ega. Misol uchun, tosh, yog'och, temir, suyak kabi ashyolarga o'yib ishlangan amaliy san'at namunalari butun mamlatimiz bo'ylab bugungi kunda ham milliy madaniy meros sifatida asrab-avaylab kelinmoqda. Misol uchun, Jizzax viloyatining Zarafshon tog'larida toshga o'yib ishlangan amaliy san'at namunalari xalqimizning milliy qadriyatlarini, madaniy turmush-tarzi, san'ati hamda jamiyatining yuksak ifodasi sifatida YUNESKOning umuminsoniyat milliy madaniy merosi Ro'yxatiga kiritilgan. Natijada bu milliy san'atimiz namunalari insoniyatning bugungi kundagi fahri va g'ururi sifatida o'rganilmoqda.

Boshlang'ich sinf o'quvchilariga ularning yosh, jismoniy, aqliy va estetik imkoniyatlariga mos san'at turlari o'rgatilishi metodik jihatdan to'g'ri hisoblanadi. Mamlatimizda amaliy san'atning yog'och o'ymakorligi, ganch o'ymakorligi, kulolchilik, gilando'zlik, kashachilik, za'garlik, zardo'zlik kabi turlari mavjud. Kezi kelganda ta'kidlash lozimki, amaliy san'at turlariga quyidagi xususiyatlar xos bo'ladi:

- 1) muayyan halqning milliy qadriyatlarini ifodalaydi;
- 2) ayni paytda milliy qadriyat zaminida umuminsoniy qadriyatlarga xos mazmunlar mavjud bo'ladi;
- 3) bunday san'at turlarining tarbiyaviy ahamiyati milliy ruhga boyligi bilan belgilanadi.

Shu jihatdan amaliy san'at turlarida aks etadigan milliy qadriyatlar ruhi ularning qadimiyligi, tarbiyaviy ahamiyatiga egaaligi va inson tafakkurining ifodasi ekanligi bilan belgilanadi. Shuni ta'kidlash lozimki, bitor xalqning amaliy san'at turlari o'z xalqlarining shunday san'at turlariga aynan mos bo'lmaydi, chunki amaliy san'at turlari bevosita o'zi mansub xalqning ruhini ifodalaydi. Mazkur san'at turlarida ifodalangan umuminsoniy qadriyatlar esa inson tafakkurining ifodasi va xalq turmush-tarziining xosilasi sifatida umumiy xususiyatlarga ega bo'ladi. Pedagogik tajribadan ma'lumki, hamisha tarbiyaviy jarayonda amaliy san'at turlarining ana shunday umuminsoniy xususiyatlaridan foydalanish metodik jihatdan tavsiya etiladi. Bunday san'at turlaridagi milliy ruh rus pedagog olimi K.D. Ushinskiy ta'kidlaganidek, ²⁶ bevosita xalqning ruhi, orzu-umidlari va ideallarini ifodalaydi. Shu sababli amaliy san'at turlardan yosh avlodni milliy ruhda tarbiyalashda foydalanish pedagogik nazariyada e'tirof etilgan.

Xalqimiz amaliy san'ati o'zida Sharq xalqlari falsafasi, tarbiyaviy ideallari va ta'limiy muddaolarini aks ettirgan. Misol uchun, yog'och o'ymakorligi amaliy san'at turi namunalarda ishlangan turli tasvirlar muayyan ma'nolarga ega. Yoki, qadimiy obidalarimiz devorlariga tasvirlangan naqshlarda ham o'ziga xos mazmunlar ifodalangan. Shu sababli bunday amaliy san'at namunalari o'rganish, ularning lug'atini tuzish va ta'lim tizimida foydalanish metodikasini ishlab chiqish dolzarb bo'lib turibdi. Oliy pedagogik ta'lim jarayonida bo'lajak boshlang'ich sinf o'quvchilarining amaliy san'at nazariyasi, metodikasi va undan tarbiyaviy jarayonda foydalanish amaliyoti bo'yicha ko'nikmalarni egallashi maqsadga muvofiq hisoblanadi.

Boshlang'ich sinf o'quvchilarining naqsh san'ati bo'yicha ko'nikmalarini shakllantirish. Boshlang'ich sinf o'quvchilariga amaliy san'atning bir necha turlari bo'yicha tushuncha va ko'nikmalar berish Tasviriy san'at o'quv fanining davlat ta'lim standartlari va makala talablarida belgilangan. Shu jihatdan bu borada bizning yondashuvimizga ko'ra, boshlang'ich sinf o'quvchilariga amaliy

san'atning quyidagi turlari bo'yicha tushuncha va ko'nikmalar berish maqsadga muvofiq bo'ladi:

- 1) naqqoshlik amaliy san'ati;
- 2) o'yimakorlik amaliy san'ati;
- 3) kashachilik amaliy san'ati.

Pedagog olimlarning umumiy fikricha, boshlang'ich sinf o'quvchilari *ijodiylikka* qiziqishadi.²⁷ O'quvchilarning mazkur xususiyatlardan unumli foydalangan holda ularga amaliy san'atning ta'kidlangan turlari bo'yicha ko'nikmalar berish metodik jihatdan to'g'ri, didaktik jihatdan qiziqarli va nazariy jihatdan samarali hisoblanadi. "Naqsh" tushunchasi arabcha bo'lib, "bezak", "gul", "tasvir" kabi ma'nolarni anglatadi, naqqoshlik atamasi esa ana shunday bezaklar amaliy mahsulotlarni yaratish mazmunida ishlatiladi. Shu ma'noda boshlang'ich sinf o'quvchilariga naqqoshlik amaliy san'ati bo'yicha ko'nikma berishda ularning ijodiy, erkin va mustaqil harakat qilishlariga e'tibor berish kerak. Dastlab ularga naqqoshlik to'g'risida to'g'ri tushuncha berib, mazkur amaliy san'at bo'yicha yaratiladigan mahsulotlar jonli ravishda ko'rsatilib, ulardan foydalanish o'rgatiladi. Bunda o'quvchilarning erkin ijod qilishi metodikasiga asoslanish samarali bo'lishini ta'kidlab o'tish lozim. Chunki ko'p hollarda bugungi kunga qadar naqqoshlik namunasi ko'rsatilib, uni yasash metodikasiga asosan mashg'ulotlar o'tkazilib kelinmoqda. Tajriba shuni ko'rsatadiki, o'quvchilar namuna asosida naqqoshlik mahsulotlarini yasaganlarida ko'p hollarda aynan namunaga o'xshatish uchun harakat qilishadi. Lekin erkin va ijodiy mavzuda naqqoshlik namunalarini yaratish topshirig'i berilganida ularning nisbatan ijodiy yondashuvi yaqqol namoyon bo'ladi.

Diqqat qilinsa, boshlang'ich sinf o'quvchilariga nashq san'ati bo'yicha ko'nikmalar berish tarbiyaviy jihatdan muhim ahamiyatga ega. Shu sababli har bir mamlatkada pedagog mutaxassislar o'z halqining amaliy sakn'at turlari bo'yicha o'quvchilariga ko'nikma berish metodikasiga asoslaniladi. Bizning halqimizga xos

bo'lgan amaliy san'at turlari, jumladan, nashq san'ati milliy va umuminsoniy ruhga boyligi bilan muhim madaniy hodisa hisoblanadi. Shu jihatdan mazkur imkoniyatlardan foydalangan holda boshlang'ich sinf o'quvchilarining tarbiyasini kuchaytirish maqsadga muvofiq bo'ladi.

Boshlang'ich sinf o'quvchilarining o'yimakorlik amaliy san'ati bo'yicha ko'nikmalarini tarkib topitish. Boshlang'ich sinf o'quvchilariga o'yimakorlik amaliy san'ati bo'yicha ko'nikmalar berish hozirgi boshlang'ich ta'lim nazariyasi va metodikasining muhim masalalaridan hisoblanadi. Chunki bu bilan milliy qadriyatlarga asoslangan amaliy san'at turi bilan o'quvchilar tanishtiriladi va ularning estetik didi hamda qarashlari dastlabki bosqichda shakllantiriladi. Kezi kelganda ta'kidlash lozimki, o'yimakorlik amaliy san'atimiz bugungi kunda insoniyatning madaniy meros tarkiblaridan birini tashkil etadi. Mazkur masalalar bo'yicha bo'lajak boshlang'ich sinf o'quvchilarining nazariy bilim va metodik ko'nikmalarga ega bo'lishi maqsadga muvofiq hisoblanadi.

Boshlang'ich sinf o'quvchilariga o'yimakorlik amaliy san'ati bo'yicha ko'nikmalar ham berish muhim ahamiyatga ega. "O'yimakorlik" tushunchasi o'zbekcha bo'lib, ma'nosi biror buyum yoki narsaga aniq predmet vositasida bezak berib ishlash demakdir. O'yimakorlikda ko'p hollarda yog'och, mahsus gipslar kabi materiallardan foydalaniladi. O'yimakorlik amaliy san'ati namunalari boshlang'ich sinf o'quvchilarining xususiyatlariga mos bo'lib, ularda ijodiy fikrlash va erkin yondashish ko'nikmalarini tarkib topitiradi. O'yimakorlik amaliy san'at turlarini yasashda boshlang'ich sinf o'quvchilarining imkoniyatlaridan kelib chiqib ashyolar tashlash metodikasiga tayanish lozim. Chunki o'yimakorlikda ko'p hollarda o'tkir ilg'itilgan predmetlardan foydalaniladi. Shu jihatdan misol uchun, boshlang'ich sinf o'quvchilarini bu san'at namunalarini yasashga o'rgatishda yumshoq yog'ochlardan foydalanish yoki turli ashyolardan (loy, plastilin kabildan) foydalanish maqsadga muvofiq bo'ladi.

Boshlang'ich sinf o'quvchilarini kashachilik san'ati asoslari bilan tanishtirish. Boshlang'ich sinf o'quvchilarini kashachilik amaliy san'atimiz turi

²⁷ Лявов М. Р. Речь младших школьников и пути её развития. — М.: "Просвещение", 1975. — С. 110

bilan tanishtirish ham muhim amaliy amaliy ahamiyatga ega. Chunki buguni kunda mazkur san'atimizning noyob turlari nafaqat mamlakatimizda, balki dunyoning barcha mamlakatlarida qiziqish bilan o'rganilmoqda. Misol uchun, eramizdan avvalgi asrlarda yaratilgan shoxona to'n kashachilik bilan bezalgan bo'tib, u bugungi kunda Indoneziyaning noyob durdonalar muzeyida saqlanmoqda va insoniyatning umummiyligi madaniy merosi hisoblanadi. Mazkur kashachilik san'ati namunasi 2022 yil avgust oyida Samarqand shahrida bo'tib o'tgan halqaro madaniyat forumida namoyish etildi va dunyoning san'atshunos ekspertlari tomonidan yuksak baholandi. Mazkur masalalar bo'yicha bo'lajak boshlang'ich sinf o'quvchilarining malakaga ega bo'lishi taqozo etiladi.

Kashachilik amaliy san'at turi o'quvchilarning estetik didi va ijodiy layoqatini kutilgan darajada shakllantirish xususiyatlariga ega. Shu sababli boshlang'ich sinf o'quvchilarini mazkur amaliy san'at turi bilan tanishtirish, ularga uning namunalari yaratishga o'rgatish va ularning yaratgan namunalari yuqori baholash muhim ahamiyatga ega. Avvalo ta'kidlash lozimki, "kashachilik" atamasi forschaga bo'tib, bezakli gul yasayman ma'nosini anglatadi. Chunki kashpa namunalarning har bir chiziqlari va hatto gullaridagi ranglari ham muayyan ma'noni anglatadi. Shu jihatdan kashachilik nafaqat amaliy san'atning namunasi, balki inson hayotlari va estetik didining ifodasi ham hisoblanadi. XV asrda yashab o'tgan Husain Voiz Koshifiy "Futuuvvatnoma" (Mardnoma) asarida kashachilikdagi ba'zi gullarning ma'nolarini ta'kidlab ko'rsatadi. Misol uchun, atirgulg'a o'xshash gul shakli olamni, gullarning shohi inson umirini va gullarning yaprog'i insonning orzu-umidlarini bildirishni alohida izohlab o'tgan. Shu jihatdan boshlang'ich sinf o'quvchilariga amaliy san'atning mazkur turi bo'yicha ko'nikmalar berish ularning go'zallikka muhabbat, ijodiylikka layoqat va nafosatni his qilish ko'nikmalarini shakllantirishda vositalardan biri bo'tib hisoblanadi.

E'tibor berilsa amaliy san'atning mazkur eng asosiy turlarini boshlang'ich sinf o'quvchilariga o'rgatish bevosita estetik tarbiya bilan bog'liq jarayondir. Shu

muhabbi bo'lajak boshlang'ich sinf o'quvchilariga amaliy san'at turlari bo'yicha chuqurlashtirilgan ko'nikmalar hosil qilish tavsiya etiladi.

Shunday qilib amaliy san'atning nazariy, metodik va amaliy ahamiyati boshlang'ich ta'limda muhim o'rin tutadi. Mazkur masalalar bo'yicha nazariy bilim va metodik ko'nikmalarni egallash bo'lajak boshlang'ich sinf o'quvchilarining kasbiy kompetensiyasi tarkibiga kiradi.

Mustahkamlash uchun savollar:

Amaliy san'at turlari nimalardan iborat?

Boshlang'ich sinf o'quvchilarining naqsh san'ati bo'yicha ko'nikmalarini shakllantirish qanday metodikaga asoslanadi?

Boshlang'ich sinf o'quvchilarining o'yimakorlik san'ati bo'yicha ko'nikmalarini tarkib topirishda nimalarga ahamiyat berish lozim?

Boshlang'ich sinf o'quvchilarini kashachilik san'ati asoslari bilan tanishtirish uchun qanday metodikaga asoslanish samarali hisoblanadi.

Mustaqil ta'lim uchun topshiriq:

Amaliy san'at turlari bo'yicha referat tayyorlang.

II-mavzu: Boshlang'ich sinflarda ART texnologiya va kreativlikning metodlari

1. ART texnologiya – boshlang'ich sinf o'quvchilarining san'at turlari bo'yicha bilim va ko'nikmasini shakllantirish asosi.

2. Boshlang'ich sinf o'quvchilarining estetik, badiiy va musiqiy madaniyatini shakllantirishda ART texnologiya vositalari.

3. Boshlang'ich sinf o'quvchilarining ijodiy layoqatini shakllantirishda kreativ metodlar.

4. Kreativ texnologiyalar va boshlang'ich sinf o'quvchilarining estetik tarbiyasi.

Tayanch nushunchalar: ART, texnologiya, kreativlik, boshlang'ich, sinf, metod, bilim, ko'nikma.

ART texnologiya – boshlang'ich sinf o'quvchilarining san'at turlari bo'yicha bilim va ko'nikmasini shakllantirish asosi. Hozirgi zamon insoniyatining rivojlanish jarayonida texnika va texnologiyalarning taraqqiy etib borayotganligi shaxsning estetik didi, ongi va madaniyatini talab darajasida shakllantirishni taqozo etadi. Chunki texnika va texnologiyalarning rivojlanishi shaxs ongida texnoikratik fikrlash, ya'ni go'zallik hissining susayishi va aksincha reallikning ustuvor bo'lishi tarkib topadi. Shu sababli pedagog mutaxassislar keyingi yillarda ART texnologiya vositasida ta'lim oluvchilarning ongini shakllantirish va ularning kreativ fikrlash ko'nikmasini tarkib topirishga alohida e'tibor berishmoqda. Mazkur masala bo'yicha ham mamlakatimizda maxsus pedagogik fanlar ta'sis etilib, ulardan birini "ART texnologiya va kreativlik" o'quv fani tashkil qiladi. Mazkur o'quv fani vositasida oliy pedagogik ta'lim jarayonida bo'lajak boshlang'ich sinf o'quvchilarining kasbiy kompetensiyalarini shakllantirish muhim vazifalardan hisoblanadi.

ART texnologiya boshlang'ich sinf o'quvchilarining san'at turlari bo'yicha bilim va ko'nikmalarini shakllantirishning muhim asoslaridan biri sifatida amaliy ahamiyatga ega. Chunki bu masala quyidagilar bilan belgilanadi:

- 1) ART texnologiya vositasida boshlang'ich sinf o'quvchilarining estetik tarbiyasini amalga oshirish;
- 2) ART texnologiya vositasida boshlang'ich sinf o'quvchilarining san'at bo'yicha ko'nikmalarini tarkib topirish;
- 3) ART texnologiya vositasida boshlang'ich sinf o'quvchilarining ijodiy yondashuvini rivojlantirish.

Bugungi kunda boshlang'ich sinf o'quvchilari kompyuter kabi o'quv-texnik vositalardan keng foydalanmoqda. Ayniqsa, kompyuter vositasida juda ko'p yangi ma'lumotlarni olish imkoniyatiga ega bo'lishmoqda. Shu sababli ularda texnoikratik fikrlashning tarkib topirishini susaytirishda ART texnologiyaning

ahamiyati muhim. Chunki ART texnologiya so'z san'ati vositasida boshlang'ich sinf o'quvchilarining nutq madaniyatini, musiqa san'ati vositasida ularning estetik tuyg'ularini va tavsiri san'at vositasida esa ularning estetik didini kutilgan darajada shakllantirish imkoniyatiga ega. Bu borada ayniqsa, o'quvchilarning kitobxonlik, musiqa tanlay olish va tavsiri san'at namunalari tahlil qilish ko'nikmalarini shakllantirish muhim ahamiyatga ega. Chunki kitobxonlik ART texnologiyasining so'z san'ati negizini tashkil etadi, musiqa tanlay olish ko'nikmasi esa musiqa san'atining muhim asosidir va tavsiri san'at namunalari esa mazkur san'atning tarbiyaviy ahamiyatini belgilaydi. Shu sababli texnologik rivojlanish jarayonida boshlang'ich sinf o'quvchilarini ART texnologiya asoslari vositasida tarbiyalash muhim amaliy ahamiyatga ega.

Boshlang'ich sinf o'quvchilarining rivojlanish jarayonida bo'lganligi aynan ART kabi texnologiyalar vositasida tarbiyalash kutilgan samarani beradi. Shu jihatdan boshlang'ich sinf o'quvchilarining so'z va uning ma'nolaridan zavqlanish, musiqaning estetik ta'siridan ruhanish hamda tavsiri san'at namunalaridan estetik ruh olishi tarbiyaviy jarayonning muhim komponentlarini tashkil qiladi. Bugungi kunda boshlang'ich ta'lim bo'yicha mutaxassislar o'quvchilarning nihoyatda keng ma'lumotlar olamida yashayotganligi va ularni to'g'ridan-to'g'ri qabul qilayotganligi muammosi qiziqarmoqda. Axborot olamida turli-tuman ma'lumotlarning mavjud bo'lishi ART texnologiya kabi tarbiya vositalarining imkoniyatlaridan keng foydalanishni taqozo etadi. Chunki bunday texnologiyalar boshlang'ich sinf o'quvchilarini o'rinsiz asabiylik, tushkunlik, o'ziga ishonchsizlik kabi illatlardan himoya qiladi. Aksincha, ularning fazilatlarini shakllantirishda muhim vosita vazifasini bajaradi.

Boshlang'ich sinf o'quvchilarining estetik, badiiy va musiqiy madaniyatini shakllantirishda ART texnologiya vositalari. Boshlang'ich sinf o'quvchilarining estetik madaniyati asosini ularning go'zallik tuyg'usini shakllantirish, badiiy madaniyati negizini esa ularda badiiy idrokni tarkib topirish va musiqa madaniyati asosini esa musiqadan ruhli ta'sirlanish tashkil qiladi. Shu sababli bu borada ART

texnologiya vositalaridan foydalanish maqsadga muvofiq bo'ladi. Bunday vositalarning eng muhimlari quyidagilardan iborat:

- 1) tasviriy san'at namunalari asosida estetik madaniyatni shakllantirish;
- 2) so'z san'ati namunalari binoan badiiy madaniyatni shakllantirish;
- 3) musiqa san'ati namunalari vositasida musiqa madaniyatini shakllantirish.

Tasviriy san'at namunalari asosida boshlang'ich sinf o'quvchilarining estetik madaniyatini shakllantirish muhim ahamiyatga ega. Bunda ularning rasm chizish, o'z ishlarni tahlil qila olish va ularda ijodkorlikni tarkib topirishga e'tibor berish samarali hisoblanadi. Agar boshlang'ich sinf o'quvchilari tasviriy san'at namunalari qiziqsa, ularning go'zallik tuyg'ulari kutilgan darajada shakllanadi va natijada o'quvchilarning kompyuter kabi texnik vositalardan o'rinsiz foydalanishlari susayib boradi. Aslida kompyuter kabi texnik vositalardan foydalanishda manba sifatida yondashish muhim ahamiyatga ega. Shu ma'noda bo'ljak boshlang'ich sinf o'quvchilari kompyuter texnologiyalari inkoniyatlarga suyangen holda o'quvchilarning tasviriy san'at namunalari yaratish ko'nikmalarini shakllantirish ham metodik jihatdan to'g'ri hisoblanadi. Bu metod o'quvchilar uchun qiziqarli bo'lib, ularni tasviriy san'at olamiga olib kirishning eng maqbul yo'llaridan biridir.

Boshlang'ich sinf o'quvchilarini ART texnologiyaning so'z san'ati vositasida badiiy madaniyatini shakllantirish ham muhim ahamiyatga ega. Bunda badiiy madaniyat deganda kitobxonlik, so'z ma'nolarini tushunish, lug'at boyligiga ega bo'lish va adabiy tilda yozish ko'nikmalarini egallash kabilar nazarda tutiladi. Shu ma'noda boshlang'ich sinf o'quvchilarini so'z san'ati vositasida tarbiyalashda yangicha metodlarga asoslanish dolzarb bo'lib turibdi. Misol uchun, dastlabki bosqichda so'z ma'nolarini o'zlashtirish, nutq asoslarini egallash yoki kitobxonlik ko'nikmasini tarkib topirishda kompyuter texnologiyalariga asoslanish mumkin. Bu bilan o'quvchilarda qiziqish hosil qilinadi. Tajribalar shuni ko'rsatadiki, tavsifa etiladigan kitoblarning elektron kompyuterli variantini o'qish vositasida o'quvchilarning kitobxonlik ko'nikmasini tarkib topirib, ularni bosqichma-bosqich

bevosita kitob o'qishga o'rgatish maqbul metodlardan biridir. Bu borada boshlang'ich sinf o'quvchisi turli yondashuvlar va yangiliklarga asoslanishi maqsadga muvofiq bo'ladi.

Boshlang'ich sinf o'quvchilarining musiqa san'ati namunalari vositasida musiqa madaniyatini shakllantirish ART texnologiyaning eng muhim inkoniyatlaridan biri hisoblanadi. Bunda asosiy e'tibor o'quvchilarning musiqa qo'shiq va rags ijrochiligi ko'nikmasini shakllantirishga qaratilishi maqsadga muvofiq bo'ladi. Chunki olmon faylasufi Fridrix Gyote aytganidek, "daholarning ko'pchiligi boshlang'ich sinflarda paydo bo'ladi"²⁸. Shu jihatdan boshlang'ich sinf o'quvchilarining musiqiy, ashula va rags ijrochiligi ko'nikmalarini shakllantirish ularni chinakkam musiqa madaniyatiga yo'naltirishning muhim inkoniyatlaridan biridir.

ART texnologiyasi mana shunday inkoniyatlarga egaligi bilan boshlang'ich sinf o'quvchilarining estetik, badiiy va musiqiy madaniyatini shakllantirishda muhim metodik hamda amaliy ahamiyatga ega. Mazkur masalalar bo'ljak boshlang'ich sinf o'quvchilari tomonidan idrok etilishi, ularning asos o'zlashtirilishi va ayniqsa, yangiliklarga imtilish ko'nikmasini egallash bugungi kunda dolzarb masalalardan biri bo'lib turibdi.

Boshlang'ich sinf o'quvchilarining ijodiy layoqatini shakllantirishda kreativ metodlar. Boshlang'ich sinf o'quvchilarining ijodiy layoqati tabiiy vositalar asosida shakllantirilishi maqsadga muvofiq bo'ladi. Bunda quyidagi kreativ metodlarga asoslanish tavsiya etiladi:

- 1) o'quvchilarning ijodiy ishlarni ustuvor bilish;
- 2) o'quvchilarning o'z ijodiy layoqatlarini namoyon qilishlari uchun sharoitlar yaratish;
- 3) o'quvchilarni o'z ijodi namunalari bilan fahrlanishga o'rgatish.

Pedagog olimlarning fikricha, boshlang'ich sinf o'quvchilarining ishlamlarini past darajada baholash metodik jihatdan o'zini oqlamaydi.²⁹ Chunki boshlang'ich sinf o'quvchilari ko'p hollarda o'z ishlamlarini mukammal deb tasavvur qilishadi. Shu jihatdan boshlang'ich sinf o'quvchilarining ijodiy layoqatini shakllanishda ularning ishlamlarini ustuvor bilish kreativ metodi muhim amaliy ahamiyatga ega. Bu metodga ko'ra, o'quvchilarning ijodiy ishlamlari nisbiy tarzda yuqori baholanadi va ulardagi kamchiliklar individual asosda o'quvchining o'ziga tushuntiriladi. Boshlang'ich sinf o'quvchilarining ijodiy ishlamlaridagi kamchiliklarni ommaviy va oshkora tarzda e'ton qilish o'quvchilarda iklilanish, o'ziga bo'lgan ishonchning pasayishi hamda ijodiylikning sustlashuvi tarkib topishiga olib keladi. Shu sababli ularning ijodiy ishlamlarini yuksak baholash o'quvchilarga ruh bag'ishlaydi va o'zining ijodiy imkoniyatlarga bo'lgan ishonchini tarkib topiradi.

O'quvchilarning ijodiy layoqatlarini namoyon qilishlari uchun sharoit yaratish kreativ metodi ham bu borada maqbul yo'nalishlardan hisoblanadi. Mazkur metodga ko'ra, o'quvchilarga ijodiy muhit, texnik imkoniyatlar va ijod uchun vositalar majmui yaratilishi kerak. Misol uchun, o'quvchilarda ijodiy layoqatini tarkib topirish yoki ularni mazkur ko'nikmaga yo'naltirish uchun ko'rgazmali vositalar, namunalar va kompyuter kabi o'quv-texnik imkoniyatlardan foydalanish kutilgan samarani beradi. Bu borada shunday yondashish kerakki, o'quvchilar tabiiy ravishda o'z layoqatlarini namoyon qilish imkoniyatiga ega.

Boshlang'ich sinf o'quvchilarini o'z ijodiy ishlamlari namunalari bilan fahrlanishga o'rgatish muhim ahamiyatga ega. Chunki bu bilan o'quvchilarda ijodni qadrlash, ijodiy asosda yaratilgan asarlarga mehr bilan munosabada bo'lish, o'zgaralarning ishlamlarini hurmat qilish kabi ko'nikmalarining shakllanishiga erishiladi. Pedagogik tajribalar shuni ko'rsatadiki, 1-2-sinlarda boshlang'ich sinf o'quvchilarining jamoa bo'lib o'z ijodiy namunalaridan fahrlanish hissi kuzatiladi, 3-4-sinlarda esa bu masala individuallasha boshlaydi. Shu sababli e'tibor berilsa,

bu o'rinda umumiylikdan individuallikka tamoyili mazkur kreativ metodning asosi hisoblanadi. Amaliy tajribalarga ko'ra, o'zining ijod namunalari bilan fahrlangan o'quvchilarda umuman ijod namunalariga nisbatan jibiy munosabatning shakllanganligi namoyon bo'ladi. Shu sababli mazkur masalada bo'tajak boshlang'ich sinf o'quvchilari kreativ metodlarning turli ko'rinishlariga asoslanishi maqsadga muvofiq bo'ladi.

Kezi kelganda ta'kidlash lozimki, kreativ metodlar ko'p hollarda o'quvchilarga erkinlik, ijodiylik va mustaqillik imkoniyatlarini beradi. Shu jihatdan boshlang'ich sinf o'quvchisi muntazam ravishda ta'lim muhiti va imkoniyatlaridan kelib chiqib, kreativ metodlarning turli shakllari va ko'rinishlaridan foydalanib borishi maqsadga muvofiq bo'ladi. Aslida har bir o'quvchi o'zining kreativ metodini tajribalari asosida kashf etadi. Shu sababli kreativ metodlar mazmunida noan'anaviylikka asoslanish ustuvor hisoblanadi.

Kreativ texnologiyalar va boshlang'ich sinf o'quvchilarining estetik tarbiyasi. Kreativ texnologiyalar – bu zamonaviy texnologik imkoniyatlarga asoslangan va pedagogik tajribalarga tayangan holda ishlab chiqilgan yondashuvlar, vositalar hamda omillar majmui hisoblanadi.³⁰ Bu o'rinda "kreativ" tushunchasining ijodiylik, ijodkorlik va yaratuvchanlik ma'holariga e'tibor berish lozim bo'ladi. Chunki kreativ texnologiyalarga quyidagi xususiyatlar xos bo'lishini ta'kidlab o'tish lozim:

- 1) ijodiy yondashuv asosida tartibga solinganlik;
- 2) texnologiyani ishlab chiquvchining ijodkorligi namoyon bo'lganligi;
- 3) muayyan texnologiyaning qayta yaratilganligi.

Shu jihatdan kreativ texnologiya deganda asosiy e'tibor ijodiy yondashishga inkon beradigan xususiyatlarga qaratilishi kerak. Misol uchun, o'ynakorlik amaliy san'at turini o'rgatishda ta'lim beruvchining faolligi ustuvor turadi va bu metodika yillar tajribasidan o'tganligi bilan an'anaviy hisoblanadi. Endi, shu an'anaviy metodikani kreativ texnologiyaga aylantirish uchun oddiy yondashuv,

²⁹Беренский Т.И. Приобщение к искусстве. – М.: «Просвещение», 1990. – С. 45

³⁰Иванова Ф. ва Бошқ. Умумий педагогика асослари. – Тошкент, 2020. 547-бет.

yani ta'lim oluvchiga erkinlik berish va uni ijodiy yondashuv asosida o'ymakorlikni o'rganishga yo'naltirish lozim bo'ladi, mahsulot tayyor bo'lgach ta'lim oluvchi va ta'lim beruvchi mazkur ishlanmani muhokama qiladi. Agar ishlanma metodik jihatdan to'g'ri bajarilgan bo'lsa, u e'tirof etiladi va kamchiliklar bo'lsa Ustoz-shogird an'anasiga binoan tuzatiladi. Huddi mana shunday yondashuv kreativ texnologiya mazmunini ifodalaydi.

Kreativ texnologiyani tarkib topirishining yana bir usuli quyidagicha: ta'lim oluvchiga amaliy san'at turi bo'yicha o'z qiziqishi va layoqatiga binoan ishlanmalar yaratish vazifasi beriladi, bunda ta'lim beruvchining vazifasi unga sharoit yaratib berishdan iborat bo'ladi xolos. Ta'lim oluvchi tomonidan yaratilgan ishlanma o'quvchilar guruhini tomonidan muhokama qilinib baholalanadi. Demak, bunda ta'lim oluvchining ijodkorligi asosiy vazifani bajaradi. Bunday yondashuv ham kreativ texnologiya hisoblanadi.

Boshlang'ich sinf o'quvchilarini krayetiv texnologiyalar asosida estetik tarbiyalash muhim hususiyatlarga ega. Buning uchun quyidagicha yo'l tutish maqsadga muvofiq bo'ladi:

- 1) boshlang'ich sinf o'quvchisi tomonidan mustaqil yaratilgan ishlanmaning ijodiy xususiyatini aniqlash;
- 2) yaratilgan ishlanmaning estetik jihatlariga e'tibor berish;
- 3) bunday yondashuv asosida boshlang'ich sinf o'quvchisining estetik tarbiyalanganlik darajasini aniqlash.

Boshlang'ich sinf o'quvchisi tomonidan mustaqil yaratilgan amaliy san'at turi bo'yicha ishlanmalarining ijodiy xususiyatini aniqlashda ularning erkin yondashuv asosida yaratilganligiga e'tibor berish kerak. Misol uchun, oddiy ishlanma ham did, tasavvur va diqqat-e'tibor bilan yaratilgan bo'lsa, unda ijodiylik mayjud bo'ladi. Shuningdek, yaratilgan ishlanmaning estetik jihatining go'zalligi, jozibadorligi va o'ziga jalb etuvchanlik xususiyatlari bilan belgilanadi. Ayni paytda, aynan ishlanmaning ijodiy va nafis yaratilganligini aniqlash bilan boshlang'ich sinf o'quvchisining estetik tarbiyalanganlik darajasini belgilash

munimkin. Chunki estetik tarbiyalanganlik shaxsning go'zallikni his etishi, nafis munosabati va yangiliklarga intiluvchanligi bilan belgilanadi. Aksincha, palapartish yaratilgan ishlanmalarda estetik jozibadorlik bo'lmaydi va bu hol o'quvchi bilan individual tarzda estetik tarbiya masalasida ishlashni taqozo etadi.

Boshlang'ich sinf o'quvchilarini estetik tarbiyalashda asosiy e'tibor ularlarda jozibadorlik, nafosatlik va go'zallikka muhabbat uyg'otishga qaratiladi. Buning natijasida boshlang'ich sinf o'quvchilarining estetik didi, tasavvuri va idroki shakllanish jarayoniga kiradi. Bunda amaliy san'at turlarining g'oyatda tarbiyaviy imkoniyatlaridan foydalanish maqsadga muvofiq bo'ladi.

Shunday qilib boshlang'ich sinflarda ART texnologiya va kreativlikning metodlari o'ziga xos xususiyatlarga egaligi bilan ajralib turadi. Mazkur masala bo'yicha bo'ljak boshlang'ich sinf o'quvchilarining kasbiy kompetensiyaga ega bo'lishi taqozo etiladi. Bu borada bo'ljak boshlang'ich sinf o'quvchilarining imkonqadar mustaqil o'qib o'rganishlari, ijodiy izlanishlari va hamisha yangiliklarga intilish ko'nikmasini egallashlari maqsadga muvofiq bo'ladi.

Mustahkamlash uchun savollar:

1. ART texnologiya – boshlang'ich sinf o'quvchilarining san'at turlari bo'yicha bilim va ko'nikmasini shakllantirish asosi nimalardan iborat?
2. Boshlang'ich sinf o'quvchilarining estetik, badiiy va musiqiy madaniyatini shakllantirishda ART texnologiya vositalarini nimalar tashkil etadi?
3. Boshlang'ich sinf o'quvchilarining ijodiy layoqatini shakllantirishda kreativ metodlari qanday xususiyatlarga ega bo'ladi?
4. Kreativ texnologiyalar va boshlang'ich sinf o'quvchilarining estetik tarbiyasi qanday amalga oshiriladi?

Mustaqil ta'lim uchun topshiriq:

Kreativ metodlar va texnologiyalar xususiyatlarini o'rganing hamda konspekt qiling.

12-mavzu: ART texnologiyasi va kreativlikda amaliy to'garaklar

Reja:

1. Sinf amaliy to'gaklari
2. Maktab amaliy to'gaklari
3. Maktabdantashqari amaliy to'garaklar
4. Maxsus amaliy to'garaklar.

Tayanch tushunchalar: amaliy to'garaklar, ART texnologiya, kreativlik, yondashuv, bilim, ko'nikma.

Sinf amaliy to'gaklari. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022 yil 28 fevraldagi "Madaniyat va san'at sohasini yanada rivojlantirishga doir qo'shimcha chora-tadbirlari to'g'risida"gi Qarorida umumiy o'rta ta'lim maktablarida *amaliy to'garaklar* tashkil etish va ular vositasida ta'lim-tarbiya jarayonining amaliyotini kuchaytirish vazifasi qat'iy belgilangan. Shu sababli 2022-2023 o'quv yilidan boshlab umumiy o'rta ta'lim maktablarida gumanitar fanlar turkumi bo'yicha Amaliy to'garaklarni tashkil etish jarayoni yo'lga qo'yilmogda. Unga ko'ra, amaliy to'garaklar – bu sinfda o'zlashtirilgan nazariy tushunchalar va bilimlarni bevosita amaliy shart-sharoitlar asosida tajribaga aylantirish tizimidir. Shu ma'noda amaliy to'garaklar metodikasi ham takomillashtirilmogda.

Boshlang'ich sinf o'quvchilarini ART texnologiya va kreativlikda amaliy to'garaklar vositasida tarbiyalash muhim va dolzarb hisoblanadi. Bu borada sinf amaliy to'garaklarini tashkil etish va ular vositasida boshlang'ich sinf o'quvchilarining ART texnologiya va kreativlik bo'yicha ko'nikmalarini kutilgan darajada shakllantirish maqsadga muvofiq bo'ladi. Buning uchun quyidagilarga e'tibor berish kutilgan samarani beradi:

a) boshlang'ich sinflarda ART texnologiyasi va kreativlikning asoslaridan biri bo'lgan so'z san'ati bo'yicha amaliy to'garaklar tashkil etish;

b) ART texnologiyasi va kreativlikning negizlaridan bo'lgan musiqa san'ati bo'yicha boshlang'ich sinflarda amaliy to'garaklar tashkil etish;

v) boshlang'ich sinflarda ART texnologiya va kreativlikning muhim omillaridan bo'lgan tasviriy hamda amaliy san'at turlari bo'yicha amaliy to'garaklar tashkil etish.

Diqqat qilinsa, bunday yondashuv boshlang'ich sinflarda gumanitar fanlar turkumlarini o'qitishda integrativ jarayonni ta'minlaydi va o'quvchilarning turbiyalanish jarayonini kuchaytiradi. Shu jihatdan so'z san'ati bo'yicha tashkil etiladigan amaliy to'garaklarda boshlang'ich sinf o'quvchilarining so'zni his qilish, ma'nosini anglash va so'zlar tizimidan oqilona foydalanishni o'rganishi maqsadga muvofiq bo'ladi. Chunki so'z san'ati vositasida boshlang'ich sinf o'quvchilarini tarbiyalashning kreativ asoslari o'ziga xos bo'lib, uning negizini milliy yondashuvlar tashkil etadi. Shu sababli so'z san'ati va uning imkoniyatlaridan foydalangan holda amaliy to'garaklar mashg'ulotlarini tashkil etish, ularda imkon qadar shoirlar va adiblarning uchrashuvlari, suhbatlari hamda treninglarini amalga oshirish muhim hisoblanadi. Chunki boshlang'ich sinf o'quvchilari ko'p hollarda ko'rgan narsasiga ishonadi va tasavvur xosli qiladi. Bu hol so'z san'ati bo'yicha tashkil etiladigan amaliy to'garaklarning butunlay yangi tadbirlar vositasida amalga oshirilishini taqozo etadi. Eslatib o'tish joizki, mamlakatimizning barcha umumiy o'rta ta'lim maktablariga mashg'ul yozuvchilar, shoirlar va adiblar birlashtirilgan. Bunday imkoniyatlardan to'garaklar mashg'ulotlarida oqilona foydalanish kutilgan samarani beradi.

ART texnologiya va kreativlikning muhim asoslaridan biri musiqa san'atidir. Shu sababli musiqa san'ati vositasida tarbiya jarayonini tashkil etish uchun boshlang'ich sinflar kesimida amaliy to'garaklar tashkil etish ularda o'quvchilarning kuy hamda qo'shiq ijrochilik ko'nikmalarini shakllantirish maqsadga muvofiq bo'ladi. Negaki kuy va qo'shiq ijrochiligining o'zi kreativlik, ya'ni ijodiylikdan iborat. Bu o'rinda ta'kidlash lozimki, boshlang'ich sinflarda raqs san'ati bo'yicha amaliy to'garaklar 3-sinfdan boshlab tashkil etilishi maqsadga

muvofiq bo'ladi, chunki mazkur yoshda o'quvchilarning paylar va mushaklari quvvatlanadi. 1-2-sinfda boshlang'ich sinf o'quvchilarining pay va mushaklari cho'ziluvcchan xususiyatga ega bo'ladi, shu sababli ularning tez zararlaniishi eximoli yuqori hisoblanadi. Ayni payida, musiqa san'ati bo'yicha tashkil etiladigan amaliy to'garaklarda bolalar musiqa san'ati nanusnalariga asosan mashg'ulotlarni olib borish metodik jihatdan to'g'ri hisoblanadi. Misol uchun, boshlang'ich sinf o'quvchilariga ishq muhabbat g'oyasi ustuvor bo'lgan qo'shiqlarni kuylatish xatodir. Shu jihatdan boshlang'ich sinflarda Musiqa madaniyati o'quv fanining mashg'ulotlari va amaliy to'garaklarini tashkil etish metodikasini takomillashitirishga ehtiyoj mavjud. Masalan, boshlang'ich sinflarda o'quvchilarning xor ijrochiligini shakllantirish nazarda tutilgan, bundan maqsad o'quvchilarni jamoa bo'lib ijro etishga o'rgatishdan iborat xolos. Lekin bu xol bevosita xor janridagi asarlarni kuylash ekanligini ko'rsatmaydi. Shu ma'noda Musiqa madaniyati o'quv fanining metodikasini yangilash va unda aniq atamalarni ishlatishni joriy etish dolzarb bo'lib turganligini eslatib o'tish joiz.

Tasviriy va amaliy san'at ART texnologiya va kreativlikning muhim omillaridan biridir. Shu jihatdan boshlang'ich sinflar kesimida tashkil etiladigan tasviriy va amaliy san'at bo'yicha to'garaklarda ko'proq e'tibor bolalarning mustaqil ishlashi hamda ijodiy ishlamlar yaratishiga qaratilishi maqsadga muvofiq bo'ladi. Bunda o'quvchilarning o'z tashabbuslari asosida ijod qilishlari shakllantirishi va ularning ijodiy layoqatini rivojlantirishga e'tibor berilishi kutilgan samarani beradi. Kuzatishlar shuni ko'rsatadiki, Tasviriy san'at o'quv fanining metodikasini ham bugungi ehtiyojlar asosida takomillashitirish zaruriyat bo'lib turibdi. Misol uchun, mazkur faning hozirgi o'qitish metodikasida o'quvchining faolligi ustuvor hisoblanadi va shu jihatdan ushbu fan bo'yicha tashkil etiladigan amaliy to'garaklarda o'quvchilarning faolligi ustuvor bo'lishiga asoslanish lozim. Shunda o'quvchilarning tasviriy va amaliy san'at turlari bo'yicha layoqatlari kutilgan darajada shakllanadi hamda ularning ijodiy ishlamlarga ishlamlari ortib boradi.

Bularning barchasi boshlang'ich sinflarda musiqa, so'z va tasviriy san'at turlari bo'yicha tashkil etiladigan amaliy to'garaklar hamda ulardan o'quvchilarni tarbiyalashda foydalanish bo'yicha metodikani ishlab chiqishni taqozo etadi. Bizning yondashuvimizga ko'ra, "Umumiy o'rta ta'lim maktablarida amaliy to'garaklar metodikasi" maxsus kursini tashkil etish va uni oliy pedagogik ta'lim jarayonida tanlov fani sifatida o'qitish maqsadga muvofiq bo'ladi. Bu bilan bo'lajak boshlang'ich sinf o'quvchilarining, umuman bo'lajak o'quvchilarning ART texnologiya va kreativlik asoslari bo'yicha professional ko'nikmalarga ega bo'lishiga erishiladi.

Maktab amaliy to'garaklari. Umumiy o'rta ta'lim maktablarida ART texnologiya va kreativlik bo'yicha maktab zamonaviy amaliy to'garaklarini tashkil etish dolzarb bo'lib turibdi. Bizningcha, bunday zamonaviy amaliy to'garaklarni tashkil etishda quyidagilarga asoslanish maqsadga muvofiq bo'ladi:

- a) boshlang'ich sinflar uchun maktab amaliy to'garaklari;
- b) tayanch o'rta ta'lim (5-9-sinflar) uchun maktab amaliy to'garaklari;
- v) to'liq o'rta ta'lim (10-11-sinflar) uchun maktab amaliy to'garaklari.

Chunki maktab amaliy to'garaklari sinflar amaliy to'garaklarini kengaytiruvchi va kuchaytiruvchi tizim hisoblanadi. Shu jihatdan boshlang'ich sinflar uchun tashkil etiladigan so'z, musiqa va tasviriy san'at turlari bo'yicha amaliy to'garaklarda mazkur bosqich o'quvchilarning xususiyatlari hamda inkomiyatlari hisobga olinib, keng ko'lamli mashg'ulotlar tashkil etilishi maqsadga muvofiq bo'ladi. Ta'kidlash lozinki, boshlang'ich sinflar uchun maktab amaliy to'garaklarida bevosita san'at sohalarning mutaxassislari ishtirok etishi samarali hisoblanadi.

Tayanch o'rta ta'lim (5-9-sinflar) uchun tashkil etiladigan maktab amaliy to'garaklarida mashg'ulotlar ko'lanining kengayishi, o'quvchilarning nisbatan ijodiy va ijodiy ishlamlar yaratishi, ularning layoqatini maxsus rivojlantirishi o'ziga xos xususiyatlar hisoblanadi. Bunday to'garaklarda ham amaliyotchi mutaxassislariga o'quvchilarni birtiktirib qo'yish samarali hisoblanadi. Misol uchun,

tasviriy san'at amaliy to'garagi mashg'ulotlarida asosiy e'tibor bevosita amaliy asarlar namunalarini yaratishga qaratiladi. Bunda rassomlarning o'quvchilar bilan hamkorlik qilishi kutilgan samarani beradi.

To'liq o'rta ta'lim (10-11-sinflar) uchun tashkil etiladigan maktab amaliy to'garaklarida o'quvchilar bevosita kasbga yo'naltiriladi. Bunda o'quvchilarning layoqatiga asosan ularni musiqa, so'z hamda tasviriy va amaliy san'at yo'nalishlariga yo'naltirish maqsadga muvofiq hisoblanadi. Buning uchun o'quvchilar tomonidan yaratilgan mustaqil ishlarni mutaxassislar ishtirokida o'rganib chiqilishi va shunga asosan o'quvchilarning mazkur sohalar bo'yicha mutaxassislikka yo'naltirish metodikasiga asoslanish kutilgan samarani beradi.

E'tibor berilsa, maktab amaliy to'garaklarini umumiy o'rta ta'lim bosqichlariga asosan tashkil etish va ular asosida o'quvchilarning ART texnologik va kreativlik ko'nikmalarini kutilgan darajada shakllantirish maqsadga muvofiq bo'ladi. Bunda asosiy e'tibor o'quvchilarda san'at sohalar bo'yicha tushunchalar, layoqatlarning tarkib topishi va ularida kreativ tafakkurning shakllanishiga qaratilishi dolzarb bo'lib turtibdi. Shu sababli oliy pedagogik ta'lim jarayonida bo'lajak o'qituvchilarning amaliy to'garaklar metodikasi asoslarini chuqur egallashi taqozo etiladi.

Maktabdan tashqari amaliy to'garaklar. Boshlang'ich sinf o'quvchilariga ART texnologiya va kreativlik bo'yicha ko'nikmalar berish hamda mazkur imkoniyatlardan foydalangan holda ularni tarbiyalash bugungi innovasion jamiyatning eng muhim ehtiyojlaridan hisoblanadi. Shu jihatdan maktabdan tashqari amaliy to'garaklar tashkil etish maqsadga muvofiq bo'ladi. Bunday to'garaklarni hududlardagi quyidagi imkoniyatlardan kelib chiqib tashkil etish samarali hisoblanishini ta'kidlash lozim:

a) umumiy o'rta ta'lim maktabiga yaqin bo'lgan mahalla fuqarolar yig'inlari guzarlarida tashkil etiladigan amaliy to'garaklar;

b) umumiy o'rta ta'lim maktabiga nisbatan yaqin bo'lgan tuman (shahar) Madaniyat markazlarida tashkil qilinadigan amaliy to'garaklar;

v) tashabbuskor tadbirkorlar tomonidan moslashtirilgan binolarda tashkil etiladigan amaliy to'garaklar.

Keyingi besh yil davomida barcha mahalla fuqarolar yig'inlari guzarlarida kutubxonalar va klublar tashkil etish jarayoni amalga oshirilmoqda. Shu sababli mahalla guzarlarining binolari bunday faoliyatga moslashtirilmoqda. Ana shunday zamonaviy mahalla guzarlarida musiqa, so'z va tasviriy san'at bo'yicha o'quvchilar uchun amaliy to'garaklarni tashkil etish maqsadga muvofiq bo'ladi. Chunki bunday to'garaklarda turli maktablarda ta'lim olayotgan o'quvchilar ommaviy tarzda tengdoshlari bilan hamkorlikka kirish imkoniyatiga ega bo'ladi, shuningdek, bunday to'garaklarning shart-sharoitlari mahalla faollari tomonidan kengaytirib boriladi va nazorat qilinadi.

Bugungi kunda barcha tuman markazlari va shaharlarida zamonaviy Madaniyat markazlari faoliyat yuritmogda. Ularda turli to'garaklar, klublar va xarakatlar amaliyotchi mutaxassislar tomonidan olib boriladi. Shu sababli bunday markazlarda tashkil etilgan to'garaklarda ishtirok etadigan o'quvchilarning faoliyati Sinf rahbarlari va maktab jamoasi tomonidan nazorat qilib borilishi maqsadga muvofiq bo'ladi. Chunki bunday to'garaklarning mashg'ulotlarida o'rganiladigan asarlar umumiy o'rta ta'lim maktablari, ayniqsa, boshlang'ich ta'lim o'quv dasturlariga mos kelishi kerak.

2020 yildan boshlab O'zbekiston Respublikasi Prezidentining tashabbusi bilan tadbirkorlar maktabgacha va umumiy o'rta ta'lim muassasalari yaqinlarida Madaniyat maskanlarini tashkil etishi amalga oshirilmoqda. Bunday maskanlardagi to'garaklar mashg'ulotlarning dasturlari umumiy o'rta ta'lim maktablarining tajribali o'qituvchilari tomonidan hamkorlik asosida ishlab chiqilishi maqsadga muvofiq bo'ladi. Shu sababli boshlang'ich sinf o'qituvchilari bunday madaniyat maskanlarining moddiy va ijtimoiy imkoniyatlaridan oqilona foydalangan holda, o'zlarining amaliy to'garaklarini tashkil qilishi maqsadga muvofiq bo'ladi. Bunday to'garaklarda asosiy e'tibor amaliyotchi mutaxassislar bilan hamkorlik qilishga qaratilishi kutilgan samarani beradi.

E'tibor berilsa, maktabdan tashqari tashkil etiladigan amaliy to'garaklar muayyan tizim va metodikaga asoslanishi shart. Chunki bundan asosiy maqsad o'quvchilarning ART texnologik va kreativlik ko'nikmalarini amaliy jihatdan rivojlantirishdan iborat. Shu sababli oliy pedagogik ta'lim jarayonida bo'lajak boshlang'ich sinf o'quvchilarning maktabdan tashqari amaliy to'garaklar metodikasi asoslari bilan qurollanishi maqsadga muvofiq bo'ladi.

Kezi kelganda ta'kidlash lozimki, mashhur va yirik shaharlarimizda o'ziga xos muzeylar, obidalar majmui va madaniyat maskanlari mavjud. Ularda amaliy to'garaklarni tashkil etish imkoniyatlari keng. Shu sababli nafaqat boshlang'ich sinf o'quvchilarning, balki umuman pedagog kadrlarning bunday maskanlarda amaliy to'garaklarni tashkil etish va ular vositasida o'quvchilarni tarbiyalash metodikasi bilan qurollantirish maqsadga muvofiq bo'ladi.

Maxsus amaliy to'garaklar. ART texnologiya va kreativlik bo'yicha amaliy to'garaklarni tashkil etish jarayonida barcha o'quvchilar tarkibini qamrab olish taqozo etiladi. Shu jihatdan boshlang'ich sinf o'quvchilari uchun quyidagi shakllarda maxsus amaliy to'garaklar tashkil etish taqozo etiladi:

a) jismoniy imkoniyati cheklangan o'quvchilar uchun maxsus amaliy to'garaklar;

b) inklyuziv ta'limga muhtoj o'quvchilar uchun maxsus amaliy to'garaklar;

v) o'quvchilarni yo'naltiruvchi maxsus amaliy to'garaklar.

Jismoniy imkoniyati cheklangan (jismoniy nuqsoni mavjud, natqiy kamchiliklarga ega kabi) o'quvchilarning ta'lim olish huquqini ro'yobga chiqarish mamlakatimiz ta'lim siyosatining asosiy yo'nalishlaridan biri hisoblanadi. Shu sababli jismoniy imkoniyati cheklangan o'quvchilar uchun maktabda, oilada yoki ular davolanadigan muassasalarda individual shakldagi amaliy to'garaklarni tashkil etish maqsadga muvofiq bo'ladi. Chunki pedagogik tajribalar shuni ko'rsatadiki, jismoniy imkoniyati cheklangan o'quvchilarda ruhiy his etish, idrok qilish va ijodkorlik tuyg'ulari nisbatan kuchli bo'ladi. Aynan mana shu asoslar bunday toifa o'quvchilar uchun maxsus amaliy to'garaklarni tashkil etish va ularning kreativ

layoqatlarini maqsadli rivojlantirish imkonini beradi. Misol uchun, ko'p hollarda jismoniy imkoniyati cheklangan o'quvchilar she'r yarat, tasviriyl va amaliy san'at asarlari yaratishga juda qiziqishadi. Shu sababli ularning mana shu layoqatlarini rivojlantirish uchun maxsus amaliy to'garaklarning ahamiyati katta.

Inklyuziv, ya'ni oilada yakka tartibda ta'lim olishga muhtoj o'quvchilar uchun maxsus amaliy to'garaklar tashkil etish kutilgan samarani beradi. Bunday to'garaklarning asosiy faoliyati boshlang'ich sinf o'quvchilarning rasm chizish, she'r yodlash, ijod qilish yoki amaliy san'at namunalari yaratish ko'nikmalarini shakllantirishga qaratilishi maqsadga muvofiq bo'ladi. Kuzatishlar shuni ko'rsatadiki, inklyuziv ta'lim oluvchilar bilan yakka tartibda amaliy to'garaklar tashkil etish o'quvchilarning layoqatini rivojlantiradi, o'zi va o'zgalarga bo'lgan ishonchini shakllantiradi, ijod vositasida hayot kechirish ko'nikmalarini tarkib topiradi. Buning uchun boshlang'ich sinf o'quvchilari inklyuziv ta'lim oluvchilar uchun yakka tartibdagi maxsus amaliy to'garaklarni tashkil etish metodikasidan xabardor bo'lishi maqsadga muvofiq bo'ladi.

Maxsus ta'limga ehtiyoj sezuvchi o'quvchilar uchun yakka tartibda tashkil etiladigan maxsus amaliy to'garaklarning umumlashmasi shaklida o'quvchilarni yo'naltiruvchi to'garaklar faoliyatini yo'lga qo'yish maqsadga muvofiq bo'ladi. Unga ko'ra, jismoniy imkoniyati cheklangan va inklyuziv ta'limga muhtoj o'quvchilar uchun umumiy o'rta ta'lim maktabi joylashgan hududlarda umumlashgan maxsus amaliy to'garaklar tashkil etilishi o'quvchilarni yo'naltirishda muhim imkoniyatlarni beradi. Bunday to'garaklar jismoniy imkoniyati cheklangan o'quvchilar uchun umumiy maxsus to'garak va inklyuziv ta'lim oluvchi o'quvchilar uchun umumiy maxsus to'garak shakllarida tashkid etilishi maqsadga muvofiq bo'ladi. Bunday to'garaklarda o'quvchilar o'zlarini mansub toifalar asosida ART texnologiya va kreativlik sohalariga yo'naltiriladi. Chunki ko'p hollarda o'quvchilarni toifasiga ko'ra yo'naltirish muhim amaliy namunalarni beradi.

Shunday qilib ART texnologiya va kreativlikda amaliy to'garaklar tashkil etish, ularning imkoniyatlaridan foydalangan holda boshlang'ich sinf o'quvchilarini tarbiyalash va layoqatlarini rivojlantirish muhim xususiyatlarga ega. Buning uchun oliy pedagogik ta'lim jarayonida bo'lajak boshlang'ich sinf o'quvchilari sinflar kesimida, maktab, maktabdan tashqari va maxsus amaliy to'garaklar tashkil etish metodikasi bilan qurollantirishi maqsadga muvofiq bo'ladi.

Mustahkamlash uchun savollar:

1. Sinf amaliy to'garaklari deganda nimani tushunasiz?
2. Maktab amaliy to'garaklarini tashkil etish asoslari nimalardan iborat?
3. Maktabdan tashqari amaliy to'garaklar metodikasi asoslarini nimalar tashkil etadi?
4. Maxsus amaliy to'garaklar qanday tashkil etiladi?

Mustaqil ta'lim uchun topshiriq:

Maxsus amaliy to'garaklar tashkil etish asoslarini o'rganing va konspekt qiling.

13-mavzu: Boshlang'ich sinf o'quvchilarining kreativlik layoqatini shakllantirish

Reja:

1. Boshlang'ich sinf o'quvchilarining kreativlik layoqati xususiyatlari
2. Boshlang'ich sinf o'quvchilari kreativ layoqatini shakllantirishda sahna san'atining o'rni
3. Boshlang'ich sinf o'quvchilari kreativ layoqatini shakllantirishda tasviriy va amaliy san'atning ahamiyati
4. Kreativ layoqatlilik boshlang'ich sinf o'quvchilarining malakalik asosi sifatida

Tayanch tushunchalar: ta'lim, boshlang'ich sinf, o'quvchilar, kreativlik, layoqat, bilim, ko'nikma.

Boshlang'ich sinf o'quvchilarining kreativlik layoqati xususiyatlari. ART texnologiya va kreativlik asoslaridan biri texnologik rivojlanish davrida boshlang'ich sinf o'quvchilarining kreativlik layoqatini shakllantirish dolzarb hisoblanadi. Shu jihatdan *kreativ layoqat* deganda boshlang'ich sinf o'quvchilarida ijodkorlik, mustaqil fikrlash va ijodiy namunalar yaratish ko'nikmasini tarkib topirish tushuniladi. Mazkur masalada quyidagilarga e'tibor berish maqsadga muvofiq bo'ladi:

- a) o'quvchilarda kreativ layoqatning tabiiy mavjud bo'lishi;
- b) kreativ layoqat o'quvchilarning rivojlanishiga mos ravishda shakllanishi;
- v) o'quvchilarda kreativ layoqatning darajalarga bo'linishi.

Boshlang'ich sinf o'quvchilarida kreativ layoqat tabiiy mavjud bo'ladi, chunki u insonning tug'ma iste'dodi tarkibiga kiradi. Buyuk mutafakkir pedagoglar Abu Ali Ibn Sino, Yan Amos Komenskiy, Konstantin Dimitriyevich Ushinskiy kabilar bolalarda iste'dodning tug'ma bo'lishini pedagogik jihatdan asoslab berishgan va mazkur masala Pedagogika fanida yakdillik bilan e'tirof etilgan.³¹ Shu sababli boshlang'ich sinf o'quvchilarining kreativ, ya'ni ijodkorlik layoqati tabiiy ravishda mavjud bo'lishini hisobga olib, uni rivojlantirish mumkinligi ta'kidlanadi. Nimaki tabiiy holda mavjud bo'lsa, u rivojlanish xususiyatiga ega bo'ladi. Ayni paytda, Sharq pedagog mutafakkiri Abu Hamid G'azzoliy (XI asr) layoqatning tug'ma bo'lishi uning yetukligini anglatmaydi, layoqat yetuklikka aylanishi uchun rivojlantirishi lozim. - deb tavsiya beradi. Mazkur metodik tavsiyaga asosan boshlang'ich sinf o'quvchilarining kreativ layoqatini rivojlantirish ishiga ishonch bilan kirishish kutilgan samarani beradi.

Pedagogik tajribalardan ma'lumki, kreativ layoqatlilik o'quvchilarning yoshiga mos ravishda shakllanadi va rivojlanib boradi. Shu jihatdan 1-2-sinf o'quvchilarida kreativ layoqatlilikni tartibga solish va 3-4-sinflarda maxsus yondashuvlar asosida uni rivojlantirish metodik jihatdan samarador hisoblanadi. Chunki kichik maktab yoshidagi o'quvchilar yoshining xususiyatlariga ko'ra

³¹Капран: Узбек педагогикаси антологияси. 1-Том. -Т.: "Ўқитувчи", 1996

ma'lumolarni tez qabul qiluvchi va tez unutuvi bosqichlarda bo'ladi. Shu sababli 3-4-sinlarda o'quvchilarning kreativ layoqatini o'quv fanlarini o'qitish jarayonida, amaliy to'g'araklar vositasida va individual yondashuv asosida rivojlantirish maqsadga muvofiq bo'ladi.

Kezi kelganda ta'kidlash lozimki, inson tabiatan bir-biriga o'xshamaydigan mavjudot hisoblanadi. Shu jihatdan o'quvchilarda kreativ layoqat quyi, o'rta va yetuk darajalarda bo'lishi pedagogik tajribalardan ma'lum. Aynan mana shu xususiyatlarga asosan boshlang'ich sinf o'quvchilarining layoqat ko'nikmasini quyi va o'rta darajadan yetuk darajaga olib chiqish pedagogik vazifalardan biri hisoblanadi. Buning uchun boshlang'ich sinf o'quvchilari va Sinf rahbarlari qulay, oson hamda maqbul metodlar, yondashuvlar va texnologiyalarga asoslanishi maqsadga muvofiq bo'ladi. Bir xolatni ta'kidlash lozimki, maxsus slug'ullanish vositasida har qanday o'quvchining didi, shuuri va ongida yashirin bo'lgan kreativ layoqatni rivojlantirish imkoniyati mavjud.

Diqqat qilinsa, boshlang'ich sinf o'quvchilarining kreativ layoqat ko'nikmasi o'ziga xos xususiyatlarga ega bo'lib, u albatta rivojlanish jarayonida bo'ladi. Bu omilga nazariy va metodik jihatdan e'tibor berish kutilgan samarani beradi.

Boshlang'ich sinf o'quvchilari kreativ layoqatini shakllantirishda sahna san'atining o'rni. ART texnologiya va kreativlikning asoslaridan biri bo'lgan so'z san'ati va uning turlari boshlang'ich sinf o'quvchilarining kreativ layoqatini shakllantirishda muhim asoslardan biri hisoblanadi. Shu ma'noda mazkur san'atning muhim turlaridan biri sahna san'ati bo'lib, uning tarbiyaviy va ta'limiy ahamiyati estetik jihatdan yuksak baholanadi. Boshlang'ich sinf o'quvchilarining kreativ layoqatini shakllantirishda sahna san'atidan foydalanish uchun quyidagilarga amal qilish maqsadga muvofiq bo'ladi:

- a) o'quvchilarni kichik sahna asarlari tashkil etishga o'rgatish;
- b) o'quvchilarni kichik sahna asarlari yaratishga yo'naltirish;
- v) imkon qadar o'quvchilarni teatr asarlari bilan tanishtirish.

Boshlang'ich sinf o'quvchilarini kichik sahna asarlari, ya'ni ko'rinishlar, pes'alalar va dramalarni sahnaga olib chiqishga o'rgatish ularning kreativ layoqatini shakllantirishdagi muhim omillardan biridir. Buning uchun boshlang'ich sinf o'quvchisi 1-2-sinlarga kichik sahna asarlari tanlab berishi va 3-4-sinlarda o'quvchilarning mustaqil ravishda sahna asarlari tanlashiga yordam berishi taqozo etiladi. Shuningdek, aksarlarni sahnalashtirish uchun o'quvchilarni obrazlarga tayyorlashda o'ziga xos san'atkorona yondashish tavsiya etiladi. Chunki boshlang'ich sinf o'quvchilari har qanday obrazni qiziqish, ilhom va hayajon bilan ijro etishadi. Aynan sahna asarlarining obrazlari bolalarning ijodkorligini amaliy jihatdan rivojlantiruvchi muhim vositadir.

Boshlang'ich sinf o'quvchilarini kichik sahna asarlari yaratishga o'rgatish ham ularning ijodkorligini rivojlantirishdagi amaliy vositalardan biri hisoblanadi. Pedagogik tajribalar shuni ko'rsatadiki, ko'p hollarda 3-4-sinf o'quvchilari o'rtoqlari xarakteri, maktab hayoti, o'z oilasi va ustozlari to'g'risidagi mavzularda o'ziga xos kichik sahna asarlari (2-3 sahifali) yaratishga juda qiziqishadi. Aynan mana shu qiziqish ularni mavzu tanlash, so'zlardan o'rinni foydalanish va voqeilarni ifodalash kabi ko'nikmalarini shakllantirish uchun asos bo'ladi. Rossiyalik pedagog olimi L.Ye. Strelseva 30-yillik faoliyati davomida boshlang'ich sinf o'quvchilari tomonidan yaratilgan kichik sahna asarlarini to'plab, nusxa chiqargan va ularda voqeilikning yorqin ifodalanishini katta yoshli ijodkorlar uchun namuna sifatida talqin qilib bergan.³² Demak, boshlang'ich sinf o'quvchilarini kichik sahna asarlari yaratishga o'rgatish ularning kreativlik layoqatini rivojlantirishdagi muhim tayanchlardan biridir.

Bugungi kunda mamlakatimizning har bir hududiga professional teatrlar faoliyat ko'rsatmoqda va hududlardagi Madaniyat markazlarida Havaskor drama studiyalari turli-tuman sahna asarlarini jamoatchilikka taqdim etmoqda. Shu sababli boshlang'ich sinf o'quvchilarini imkon qadar har chorakda bir marotaba teatrga olib borilishi va o'ziga xos sahna asarlarini tamosha qilish tashkili etilishi

³² Искусство в жизни детей. Сборник. – Москва, 1990. – С. 107-120

maqsadga muvofiq bo'ladi. Bu bilan o'quvchilarning estetik ongi yuksaladi, madaniyatlik ko'nikmalari shakllanadi va ayniqsa ularda kreativlik, ya'ni ijodga qiziqish hislatlari paydo bo'ladi. Buning natijasida boshlang'ich sinf o'quvchilarning ahloqiy va estetik tarbiyasini amaliy jihatdan samarali tashkil etish imkoniyatlariga ega bo'linadi.

E'tibor berilsa, boshlang'ich sinf o'quvchilari kreativ layoqatini shakllantirishda sahna san'atining amaliy ahamiyati yuqoridir. Shu sababi bu borada boshlang'ich sinf o'quvchilari muayyan reja asosida faoliyat yuritishi maqsadga muvofiq bo'ladi.

Boshlang'ich sinf o'quvchilari kreativ layoqatini shakllantirishda tasviriy va amaliy san'atning ahamiyati. Boshlang'ich sinf o'quvchilari kreativ layoqatini shakllantirishda tasviriy va amaliy san'atning ahamiyati estetik hamda pedagogik jihatdan muhimdir. Bu borada quyidagilarga amal qilish kutilgan samarani beradi:

- a) o'quvchilarning tasviriy san'at asarlariga e'tibor berishi;
- b) o'quvchilarning amaliy san'at ishlamlarini rag'batlantirishi;
- v) o'quvchilarning tasviriy va amaliy san'at bo'yicha izlanishlarini yo'lga qo'yish.

Boshlang'ich sinf o'quvchilari tomonidan yaratilgan tasviriy san'at asarlari o'quvchilar, maktab jamoasi va imkon qadar mutaxassislar tomonidan baholab borilishi kerak. Chunki ijodkorga xos bo'lgan xususiyatlardan biri o'z asarlarining baholanishini kutishidir. Boshlang'ich sinf o'quvchilari mustaqil ravishda yaratgan tasviriy san'at asarlari o'ziga xos xususiyatlarga ega bo'lib, ular o'quvchining ichki dunyosidan darak beradi. Bunday namunalarni baholashda murosa metodiga asosan haqqoniy yo'l tutish va kamchiliklarini muhokama metodi asosida tushuntirish metodik jihatdan to'g'ri buladi. Pedagogik tajriba shuni ko'rsatadiki, o'quvchilar yaratgan tasviriy san'at asarlari namunalari hech qachon xunuklik yoki salbiy xususiyatlarga ega bo'lmaydi. Aynan bunday asarlarni baholab borish boshlang'ich sinf o'quvchilarini ixtomlantiradi. Bunda ijodning e'tibor talab qilishi tamoyiliga asoslanish tavsiya etiladi.

Boshlang'ich sinf o'quvchilari amaliy san'at namunalari ishlashda ham o'zlarining mustaqil ijodkorlik ko'nikmalariga tayyanadi. Ba'zilar oddiy loydan shunday mukammal amaliy san'at namunalari ishlaydi, ayrimlari yog'och o'yimakorligi bo'yicha o'ziga xos ko'nikmalarga ega bo'ladi. Umuman san'at nazariyasi va metodikasiga ko'ra, shaxsning san'at namunalari yaratishi bevosita uning iste'dodiga bog'liq bo'ladi. Shu jihatdan boshlang'ich sinf o'quvchilari amaliy san'at namunalari yaratayapdimi, demak ularda iste'dod uchquni bor. Boshlang'ich sinf o'quvchilarning bunday ko'nikmasini rivojlantirish uchun Amaliy to'garaklar imkoniyatlariga tayanish tavsiya etiladi. O'quvchi aynan bunday to'garaklarda ham ijod bilan shug'ullanadi, ham o'zining kreativlik layoqatini rivojlantirish imkoniyatiga ega bo'ladi.

Bugungi kunda ta'lim jarayonida o'quvchilarni o'z qiziqishlari bo'yicha izlanishlarga jalb qilish muhim vazifalardan hisoblanadi. Shu ma'noda boshlang'ich sinf o'quvchilarini tasviriy va amaliy san'at bo'yicha izlanishlarga yo'naltirish muhimdir. Bunda o'quvchilar tomonidan o'quvchilarga tegishli adabiyotlarni topishda yordam berishi, amaliy san'at turlari bo'yicha ishlamlar yaratish uchun kerakli ashyolarni izlash va topish, tasviriy san'at asarlari yaratish uchun jihozlar bilan ta'minlash ishlarining amalga oshirilishi maqsadga muvofiq bo'ladi. Bu borada maktab laboratoriyalari imkoniyatlaridan foydalanish tavsiya etiladi.

E'tibor berilsa, boshlang'ich sinf o'quvchilarning tasviriy va amaliy san'at vositasida kreativ layoqatini rivojlantirishda muhim imkoniyatlar mavjud. Mazkur masalalar bo'yicha bo'lajak boshlang'ich sinf o'quvchilarning kasbiy kompetensiyaga ega bo'lishi taqozo etiladi.

Kreativ layoqatlilik boshlang'ich sinf o'quvchilarning malakalik asosi sifatida. Bugungi kunda oliy ma'lumotli bo'lajak boshlang'ich sinf o'quvchilari uchun malakalar ko'lamini kengaytib bormoqda. Buning sababi innovasion jamiyat sharoitida ta'lim-tarbiya asoslarining yangilanib borayotganligi va milliy ta'lim tizimimizning halqaro baholash ta'lim dasturlariga moslashtirilayotganligidir.

Shu sababli bugungi kunda bo'ljak boshlang'ich sinf o'quvchilarining kreativ layoqatlik malakasiga ega bo'lishi dolzarb hisoblanadi. Mazkur malakani egallash uchun individual izlanish va mustaqil ta'lim vositasida quyidagilarga amal qilish tavsiya etiladi:

- a) so'z san'ati asoslari bo'yicha malaka egallash;
- b) musiqa san'ati negizlari bo'yicha ko'nikmaga ega bo'lish;
- v) tasviriy san'at metodikasi bo'yicha bilimi egallash.

So'z san'ati asoslari badiiy va ilmiy kitoblarni o'qish bilan egallanadi. Buning uchun talabalar har bir kitobni pedagogik tahlil vositasida o'qishi tavsiya etiladi. Bunday pedagogik tahlilning negizini so'z san'ati vositasida o'quvchilarni qanday tarbiyalash mumkin, degan savolga javob topish tashkil qiladi. Masalan, Abdullo Qodiriyning "O'tgan kunlar" romanida har bir obrazning o'ziga xos nutqi mavjud va bu nutq xususiyatlarini o'rganish bo'ljak boshlang'ich sinf o'quvchilarining kelgusi faoliyatida muhim omil bo'lib xizmat qiladi. Yoki, ilmiy adabiyotlarda bolalar adabiyoti metodikasi turkumiga oid kitoblarni o'qish maqsadga muvofiq bo'ladi. Aynan kitobxonlik madaniyatini o'zlashtirishda so'z san'ati vositasida boshlang'ich sinf o'quvchilarini tarbiyalash malakasiga ega bo'linadi. Kezi kelganda ta'kidlash lozimki, kitoblarning bosma va elektron variantlari kitobxonlik uchun muhim asos hisoblanadi. Chunki keyingi paytlarda kitoblarning elektron variantiga nisbatan ikkilanish paydo bo'ldi. Unutmashlik lozimki, kitoblarning elektron varianti bosma nashrga nisbatan ixchamlashtirilganligi bilan xarakterlanadi. Lekin bizning yondashuvimizga ko'ra, kitoblarning bosma va elektron variantlarini o'qish tavsiya etiladi.

Bo'ljak boshlang'ich sinf o'quvchilarining musiqa san'ati asoslaridan xabardor bo'lishi ham taqozo etiladi. Buning uchun asosiy e'tiborni bolalar musiqasi, bolalar qo'shiqlari va bolalar raqslarini o'rganishga qaratish tavsiya etiladi. Professor Ilyos Akbarovning 1997 yili nashr etilgan "Musiqa lug'ati" kitobida bolalar musiqa san'ati asoslari bo'yicha yetarli darajada ma'lumotlar berilgan. Mazkur kitobda tavsiya etilishi ko'ra, boshlang'ich sinf o'quvchilari

tavsiya etilgan har qanday kuylarni, qo'shiqlarni va raqslarni kutilgan darajada o'zlashtira oladi hamda ijro qiladi. Demak, bolalar musiqa san'ati asoslarini o'zlashtirish bilan bo'ljak boshlang'ich sinf o'quvchilari musiqa san'ati bo'yicha malakaga ega bo'lish mumkin.

Hozirgi zamon oliy pedagogik ta'lim jarayonida tasviriy san'at metodikasi bo'yicha tegishli malakalarni egallash nazarda tutilgan. Bu borada ayniqsa, bo'ljak boshlang'ich sinf o'quvchilarining malakaga ega bo'lishi muhim hisoblanadi. Tasviriy san'at metodikasini egallash uchun tasviriy va amaliy san'atning biror turi bo'yicha individual shug'ullanish maqsadga muvofiq bo'ladi. Chunki aynan individual shug'ullanish bo'ljak o'quvchi uchun muhim bo'lib, uning o'zlashtirgan nazariy bilimlarini amaliyot bilan bog'lash imkoniyatlarini beradi. Bu borada oliy pedagogik ta'lim jarayonining mavjud imkoniyatlaridan foydalanish tavsiya etiladi.

Shunday qilib boshlang'ich sinf o'quvchilarining kreativ layoqatini shakllantirish hozirgi zamon boshlang'ich ta'lim nazariyasi va metodikasida muhim o'rin tutadi. Buning uchun bo'ljak boshlang'ich sinf o'quvchilarining individual izlanishlar vositasida kreativ layoqatlik bo'yicha malakaga ega bo'lishi maqsadga muvofiq bo'ladi. Shu jihatdan bugungi oliy pedagogik ta'lim jarayoni faqat izlanishni taqozo etadi.

Mustahkamlash uchun savollar:

Boshlang'ich sinf o'quvchilarining kreativlik layoqati xususiyatlari nimalardan iborat?

Boshlang'ich sinf o'quvchilari kreativ layoqatini shakllantirishda sahna san'atining o'rni nimalar bilan belgilanadi?

Boshlang'ich sinf o'quvchilari kreativ layoqatini shakllantirishda tasviriy va amaliy san'atning ahamiyatideganda nimani tushunasiz?

Kreativ layoqatilik boshlang'ich sinf o'quvchilarining malakalik asosi sifatida qanday xususiyatlarga ega?

Mustaqil ta'lim uchun topshiriq:

Kreativ layoqatilik malakasini egallash uchun so'z, musiqa, tasviriy va amaliy san'at asoslarini tegishli lug'at kitoblari vositasida o'zlashtirib hamda konspekt qiling.

14-mavzu: ART texnologiyasi va kreativlik bo'yicha o'quvchilarning individual mashg'ulotlari

Reja:

1. O'quvchilarning ART texnologiyasi bo'yicha individual mashg'ulotlari.
2. O'quvchilarning kreativlik bo'yicha individual mashg'ulotlari.
3. O'quvchilarning individual mashg'ulotlariga qo'yiladigan talablar.
4. O'quvchilarning ART texnologiyasi va kreativlik bo'yicha individual mashg'ulotlarining ahamiyati.

Tayanch tushunchalar: ART, kreativlik, o'quvchi, individuallik, mashg'ulot, bilim, ko'nikma, malaka.

O'quvchilarning ART texnologiyasi bo'yicha individual mashg'ulotlari.

Hozirgi zamon oliy pedagogik ta'lim jarayonida bo'lajak boshlang'ich sinf o'quvchilarining ART texnologiyasi bo'yicha malakaga ega bo'lishi taqozo etiladi. Chunki umumiy o'rta ta'lim maktablarining boshlang'ich sinflarida musiqa, so'z va tasviriy san'at bo'yicha o'quv fanlari amalda bo'lib kelmogda. Mazkur fanlar ART texnologiyasining negizi bo'lib, ular bo'yicha malakaga ega bo'lish bo'lajak boshlang'ich sinf o'quvchilarining kasbiy kompetensiyasini

kengaytiradi. Shu jihatdan bo'lajak boshlang'ich sinf o'quvchilarining ART texnologiyasi bo'yicha individual mashg'ulotlarini tashkil etish maqsadga muvofiq bo'ladi.

Bugungi kunda oliy pedagogik ta'lim jarayonida bo'lajak boshlang'ich sinf o'quvchilari 4+2 tizimi asosida ta'lim olmogda. Shu jihatdan ularning haftalik amaliyoti davrida ART texnologiyasi bo'yicha individual mashg'ulotlarini tashkil qilish kutilgan samarani beradi va bunday mashg'ulotlar ularning ushbu yo'nalish bo'yicha malakalarini amaliy tarkib topirishga asos bo'ladi. Bunday individual mashg'ulotlarni quyidagi taribda tashkil qilish maqsadga muvofiq hisoblanadi:

a) "Ona tili va o'qish savodxonligi" o'quv fani bo'yicha So'z san'ati mavzusida amaliy mashg'ulotni tashkil etish;

b) "Musiqa madaniyati" o'quv fani bo'yicha Musiqa san'ati mavzusida amaliy mashg'ulotni tashkil etish;

v) "Tasviriy san'at" o'quv fani bo'yicha Tasviriy va amaliy san'at mavzusida amaliy mashg'ulotni tashkil etish.

Bunday individual mashg'ulotlar o'quvchilarning bo'sh vaqtlarida va qo'shimcha shaklda tashkil etilishi maqsadga muvofiq bo'ladi. Bunda maktab hisobidagi o'quv soatlardan foydalanish samarali hisoblanadi. Shu jihatdan So'z san'ati mavzusida tashkil etiladigan individual mashg'ulot muhim ahamiyatga ega. Musiqa san'ati bo'yicha ham o'quvchilarning individual mashg'ulotlarini tashkil etish maqsadga muvofiq bo'ladi. Bunda ART texnologiyasi imkoniyatlaridan foydalangan holda o'quvchilarning musiqa ijrochiligini va cho'lg'u ijrochiligini shakllantirishga asosiy e'tibor berish metodik jihatdan samarali hisoblanadi. Shuningdek, Tasviriy va amaliy san'at bo'yicha o'quvchilarning mashg'ulotlarini tashkil etish ham maqsadga muvofiq bo'ladi. Bunda asosiy e'tibor o'quvchilarning individual ishlashiga qaratilishi kutilgan samarani beradi.

E'tibor berilsa, boshlang'ich sinf o'quvchilarining mustaqil individual mashg'ulotlarni tashkil qilish bilan o'quvchilarning kreativlik ko'nikmasini amaliy shakllantirish imkoniyatlariga ega bo'linadi. Buning uchun umumiy o'rta ta'lim

maktablarida imkoniyatlar yetarli, ayni paytda maktab laboratoriyalari yangi texnologiyalar asosida jilozlanayotganligini eslatib o'tish joiz. Bunday imkoniyatlardan foydalanish va ular vositasida boshlang'ich sinf o'quvchilarning ART texnologiya va kreativlik bo'yicha ko'nikmalarini talab darajasida shakllantirish asosiy vazifalardan hisoblanadi.

O'quvchilarning kreativlik bo'yicha individual mashg'ulotlari.

Boshlang'ich sinf o'quvchilarning kreativlik bo'yicha individual mashg'ulotlarini tashkil etish bugungi kunda dolzarb bo'lib turibdi. Buning uchun quyidagilarga asoslanish kutilgan samarani beradi:

a) gumanitar fanlar bo'yicha o'quvchilarning individual mashg'ulotlarini tashkil etish;

b) aniq fanlar bo'yicha o'quvchilarning indiqidual mashg'ulotlarini tashkil etish;

v) san'atkor mutaxassislar ishtirokida individual mashg'ulotlarni tashkil etish.

Gumanitar fanlar bo'yicha tashkil etiladigan o'quvchilarning individual mashg'ulotlarida "Ona tili va o'qish savodxonligi", "Musiqqa madaniyati" va "Tasviriy san'at" o'quv fanlari bo'yicha chuqurlashtirilgan saboqlarni amalga oshirish muhimdir. Bunda faqat o'quvchilarning ART texnologiyasi bo'yicha ko'nikmalarini shakllantirishga asosiy e'tibor qaratish va albatta ularda kreativlikni tarkib topirish asosiy vazifalardan hisoblanadi. Chunki kreativlik ko'nikmasi o'quvchilarning fikrlash va ijod qilish layogatinini kutilgan darajada tarkib topiradi.

Aniq fanlar bo'yicha tashkil etiladigan individual mashg'ulotlar o'quvchilarning mustaqil fikrlash ko'nikmasini tarkib topirishda muhim hisoblanadi. Misol uchun, Matematika o'quv fani bo'yicha o'quvchilarning individual mashg'ulotlari o'quvchilarda matematik tafakkurni, fikrlashni va o'zining layogatinini namoyon eta olish ko'nikmasini tarkib topiradi. Shu sababli o'rta asrlarda va hozirgi zamon xorij Pedagogikasida Matematika o'quv fani san'at fanlari tarkibiga kiritilgan. Shu sababli mazkur fan bo'yicha o'quvchilarning

individual mashg'ulotlarini tashkil etish so'z, musiqqa, tasviriy va amaliy san'at asoslarini idrok etish uchun qo'shimcha ko'nikma vazifasini bajaradi.

Boshlang'ich ta'limda san'atkor (musiqachi, ashulachi, raqqos, rassom) mutaxassislar ishtirokida o'quvchilarning individual mashg'ulotlarini tashkil etish ham muhim masalalardan hisoblanadi. Bunday yondashuv individual mashg'ulotlarning amaliy jihatlari kuchaytiradi va o'quvchilarning faolligiga asos bo'ladi. Kezi kelganda ta'kidlash lozimki, mutaxassis ishtirokida tashkil etiladigan o'quvchilarning individual mashg'ulotlari haffasiga ikki marotaba amalga oshirilishi yetarli hisoblanadi.

Diqqat qilinsa, boshlang'ich sinf o'quvchilarning o'quvchilarda kreativlik ko'nikmasini shakllantirish uchun individual mashg'ulotlar tashkid etishi amaliy va metodik jihatdan keng imkoniyatlarni beradi. Bunda o'quvchilarning faolligiga ehtiyoj seziladi. Shu jihatdan oliy pedagogik ta'lim jarayonida bo'lajak boshlang'ich sinf o'quvchilari o'zlarining individual mashg'ulotlarini tashkil etish asoslari bilan qurollanishi maqsadga muvofiq bo'ladi.

O'quvchilarning individual mashg'ulotlariga qo'yiladigan talablar.

Boshlang'ich sinflarda o'quvchilarning ART texnologiya va kreativlik ko'nikmasini rivojlantirish bo'yicha tashkil etiladigan o'quvchilarning individual mashg'ulotlariga bir necha talablar qo'yiladi. Bunday talablarning asosylari quyidagilardan iborat:

a) o'quvchilar uchun qulay vaqt va imkoniyatlar mavjud sinf xonalarining (laboratoriyalarining) tanlanishi;

b) individual mashg'ulotlarda asosiy e'tibor amaliyotga qaratilishi va mashg'ulotlarning o'quvchilarni mustaqil ishlashga yo'naltirilgan bo'lishi;

v) individual mashg'ulotlarning samarasini kuzatib borish va tahlil qilish.

O'quvchilarning individual mashg'ulotlari o'quvchilar uchun qulay vaqtlarda tashkil etilishi shart. Buning uchun eng maqbul sinf xonalar tanlanishi, kerakli uskunalar va jilozlarning mavjud bo'lishi, individual mashg'ulotlarning reja asosida olib borilishi tagozo etiladi. Bugungi kunda umumiy o'rta ta'lim

maktablarda nisbatan shart-sharoitlar mavjud va faqat bunday sharoitlardan o'qituvchilarning ustamonlik bilan foydalanishi maqsadga muvofiq bo'ladi. Individual mashg'ulotlar o'qituvchilar uchun qulay vaqt va sharoitlarda tashkil etilmasa, ular kutilgan samarani bermaydi.

Individual mashg'ulotlarni tashkil etishdan asosiy maqsad o'qituvchilarning mustaqilligiga asoslangan amaliy saboqlarni berishdir. Bizning yondashuvimizga ko'ra, har bir o'quvchida layoqat mavjud va bunday layoqat aynan individual mashg'ulotlar vositasida amaliy rivojlanirladi. Chunki individual mashg'ulotlarda boshlang'ich sinf o'quvchilari o'zaro tajriba almashishadi, bir-biridan o'rganishadi va o'zlarining mustaqil ishlannmalarini taqdim etishadi. Shu sababli individual mashg'ulotlarni olib borishda o'qituvchilar deyarli har bir mashg'ulotda ijodiy yondashuvlarga asoslanishi kerak.

Individual mashg'ulotlarning samaradorligiga har bir mashg'ulotni kuzatib borish bilan erishiladi. Buning uchun har bir mashg'ulot o'ziga xos va original tashkil etilishi kerak, shu sababli bunday mashg'ulotlar individual deb ataladi. Individual mashg'ulotlarning bir-biriga o'xshashi metodik jihatdan kamchilik hisoblanadi. Shu sababli o'qituvchilar tomonidan har bir mashg'ulot tahlil qilinishi, uning yutuq va kamchiliklari aniqlanishi maqsadga muvofiq bo'ladi. Ayniqsa ART texnologiyasi va kreativlik bo'yicha tashkil etiladigan individual mashg'ulotlar yangicha asoslarga ega bo'lishi pedagogik talablardan biridir, chunki bu masala ijod bilan bog'liq hodisa hisoblanadi.

Pedagogikamiz tajribasida individual mashg'ulotlarni tashkil etish metodikasi an'anaviy xarakterga ega. Bugungi rivojlanish jarayoni esa mazkur metodikani innovasion yondashuv asosida takomillashirib borilishi taqozo etmoqda. Shu jihatdan kompyuter kabi axborot-kommunikasion vositalardan umumli foydalangan holda ART texnologiya va kreativlik bo'yicha individual mashg'ulotlarni tashkil etish asoslari ishlab chiqilishi kerak. Misol uchun, biz boshlang'ich sinf o'quvchilarining kompyuter vositasida musiqa san'ati ijrochiligini, so'z san'atining asoslarini, tasviriy va amaliy san'atning turlari bo'yicha namunalarni yaratishini

tabiiy qabul qilamiz. Chunki hozirgi zamon innovasion rivojlanish sharoitida mavjud texnologiyalardan foydalanish dolzarb bo'lib bormoqda. Bizning kuzatishimizga ko'ra, Yevropa mamlakatlarida o'quvchilarning mustaqil fikrlash, ijodkorlik va ijodiy asarlar yaratish ko'nikmalarini tarkib topirishda kompyuterga asoslangan zamonaviy texnologiyalardan keng foydalanilmoqda. To'g'ri, kompyuter vositasida yaratilgan san'at asarlari inson his-tuyg'usini yuz foiz darajada aks ettirmaydi. Biroq, aynan boshlang'ich sinf o'quvchilarini musiqa, so'z va tasviriy san'at olamiga olib kirish, ularni bu sohalariga qiziqirish uchun kompyuter texnikasiga asoslangan metodikalar kutilgan samarani beradi. Natijada o'quvchilarning qiziqishi ko'nikmaga aylanib boradi. Shu jihatdan kompyuterli texnologiyalardan foydalanish uchun aniq va samarali metodikalarga tayyanish tavsiya etiladi.

O'qituvchilarning ART texnologiyasi va kreativlik bo'yicha individual mashg'ulotlarining ahamiyati. Boshlang'ich sinf o'qituvchilarning ART texnologiya va kreativlik bo'yicha individual mashg'ulotlari muhim ahamiyatga ega. Bunda quyidagi imkoniyatlarga ega bo'linadi:

- a) o'quvchilar bilan individual ishlash va hamkorlik qilish jarayoni kuchayadi;
- b) o'quvchilarning mustaqil ko'nikmalarini shakllantirish imkoniyatlariga ega bo'linadi;
- v) ART texnologiya va kreativlik bo'yicha o'quvchilarning ishlannmalarini realizatsiya qilish yuzaga keladi;
- g) boshlang'ich sinf o'qituvchilarining kasbiy faolligi oshadi;
- d) o'quvchilarning bo'sh vaqtlarini maktabda tashkil etish jarayoniga erishiladi.

Bunday imkoniyatlarga ega bo'lish boshlang'ich ta'limda o'quv jarayoni va tarbiyaviy tadbirlarning amaliy samaradorligini oshirishga xizmat qiladi. O'qituvchi va o'quvchilarning ijodiy faolligi oshadi, ular o'rtasidagi o'ziga xos

hankorik asosida ART texnologiyasi va kreativlik bo'yicha ko'nikmalarni kutilgan darajada egallash yuzaga keladi.

Kezi kelganda ta'kidlash lozimki, bu o'rinda ART texnologiyasi va kreativlik masalasining amaliy ahamiyatiga e'tibor berish lozim. Chunki san'at va ijod o'quvchilarning ahloqiy fazilatlarini kuchaytiradi, ularni turli illatlardan himoya qiladi va o'quvchilarda ijodiy faollikni tarkib toptiradi. Shu sababli boshlang'ich ta'lim pedagogikasida mazkur masalaga alohida e'tibor berilmoqda. Chunki 3-4-sinf o'quvchilari kompyuter inkoniyatlaridan keng foydalanmoqda. Aynan mana shu jarayonni tartibga solish uchun "Kompyuter savodxonligi" o'quv fanini kiritilgan. Gumanitar fanlarni o'qitish jarayonida mazkur o'quv fanining inkoniyatlaridan keng foydalanish maqsadga muvofiq bo'ladi.

E'tibor berilsa, ART texnologiya va kreativlik boshlang'ich ta'limda "Ona tili va o'qish savodxonligi", "Musiqqa madaniyati" hamda "Tasviriy san'at" o'quv fanlarini o'qitish jarayonini kuchaytiradi. Shu sababli bu borada o'quvchilarning o'z individual mashg'ulotlariga ega bo'lishi taqozo etilmoqda. Oliy pedagogik ta'lim jarayonida bo'lajak boshlang'ich sinf o'quvchilarini ta'kidlangan fanlar bo'yicha yangiliklarga asoslangan individual mashg'ulotlarni tashkil etish ko'nikmasini egallashi kerak.

Mutaxassislik (pedagogik) majburiy fanlar va tanlov fanlarining dasturlariga Individual mashg'ulotlarni tashkil etish metodikasi mavzusining kiritilishi maqsadga muvofiq bo'ladi. Chunki bunday mavzuni nazariy o'zlashtirish hamda talabalarning haftalik amaliyoti davrida tajribalardan o'tkazish inkoniyatlari mavjud. Buning natijasida bo'lajak boshlang'ich sinf o'quvchilari individual mashg'ulotlarni tashkil etish bo'yicha o'ziga xos ko'nikmalarga ega bo'lishadi.

Shunday qilib ART texnologiya va kreativlik bo'yicha boshlang'ich sinf o'quvchilarning individual mashg'ulotlari nazariy, metodik va amaliy jihatdan muhim ahamiyatga ega. Mazkur masalada oliy pedagogik ta'lim jarayonida chuqur o'zlashtirilishi va imkon qadar har bir bo'lajak boshlang'ich sinf o'quvchisining o'z individual metodiga ega bo'lishligiga erishish maqsadga muvofiq bo'ladi.

Mustahkamlash uchun savollar:

1. O'quvchilarning ART texnologiyasi bo'yicha individual mashg'ulotlari qanday tashkil etiladi?
2. O'quvchilarning kreativlik bo'yicha individual mashg'ulotlari mazmunini nimalar tashkil qiladi?
3. O'quvchilarning individual mashg'ulotlariga qo'yiladigan talablar nimalar iborat?
4. O'quvchilarning ART texnologiyasi va kreativlik bo'yicha individual mashg'ulotlarining ahamiyati deganda nimani tushunasiz?

Mustaqil ta'lim uchun topshiriq:

ART texnologiya va kreativlik bo'yicha individual mashg'ulot ishlanmasini yarating.

15-mavzu: Boshlang'ich sinflarda ART texnologiya va kreativlikni o'zlashtirganlik darajasini baholash

Reja:

1. Boshlang'ich sinf o'quvchilarning ART texnologiya tushunchalari va ko'nikmalarini baholash indikatorlari.
2. Boshlang'ich sinf o'quvchilarning kreativlik layoqati shakllanganlik darajasini baholash mexanizmlari.
3. Boshlang'ich sinf o'quvchilarning ART texnologiya va kreativlik ko'nikmalarining shakllanganligini tashhislash tizimi.

Tayanch tushunchalar: boshlang'ich, ta'lim, ART, texnologiya, kreativlik, o'zlashtirganlik, bilim, ko'nikma, baholash.

Boshlang'ich sinf o'quvchilarning ART texnologiya tushunchalari va ko'nikmalarini baholash indikatorlari. Boshlang'ich sinf o'quvchilarning ART texnologiyasi tushunchalarini o'zlashtirish va u bo'yicha ko'nikmaga ega

bo'lishini baholash indikatorlari (mezonlari) shakllantirishi lozim. Pedagogik adabiyotlar, metodik tavsiyalar, ta'limga oid me'yoriy hujjatlar va tajribamizga tayangan holda bunday indikatorlarning asosiy sifatlari quyidagilarni belgilab ko'rsatish mumkin:

a) boshlang'ich sinf o'quvchilarining so'z boyligi rivojlanganligi;

b) boshlang'ich sinf o'quvchilarining bolalar musiqasi, qo'shiqlari va raqs ijrochiligi bo'yicha tushunchalarga ega bo'lganligi;

v) boshlang'ich sinf o'quvchilarida tasviriy va amaliy san'at namunalarini yaratish ko'nikmasining tarkib topganligi.

Bu indikatorlar asosida o'quvchilarning ART texnologiyasi bo'yicha ko'nikmalarini baholash imkoniyati mavjud. Shu jihatdan boshlang'ich sinf o'quvchilarining so'z boyligi va ulardan foydalana olish ko'nikmasini aniqlash uchun Bayon yoki Insho yozish uslublaridan foydalanish maqsadga muvofiq bo'ladi. Bu bilan ular o'zlarida mavjud so'zlarning ko'lamini, fikrini bayon eta olish ko'nikmasi va adabiy tilda yozish uslubini namoyon qiladi. Shuningdek, ular tomondan yozilgan bayon yoki inshoning mazmunini ularning o'zlar tomondan so'zlab berishi o'quvchilarda og'zaki nutqning shakllanganligini bildiradi. Aynan boshlang'ich sinf o'quvchilarining yozma va og'zaki nutq darajasi ularning so'z san'ati bo'yicha ko'nikmaga ega bo'lganligini namoyon qiladi. Shu sababli mazkur masalada ushbu indikatorga tayanish maqsadga muvofiq bo'ladi.

Boshlang'ich sinf o'quvchilarining bolalar musiqasi, qo'shiqlari va raqslarini ijro etish ko'nikmasini aniqlash uchun har bir o'quvchining individual ijrosini kuzatish hamda tahlil qilish maqsadga muvofiq bo'ladi. Chunki boshlang'ich sinf o'quvchilari musiqa san'atining mazkur uch turidan qaysi birida layoqatga ega ekanligini aynan ijro jarayonida namoyon etadi. Shu sababli musiqa san'ati bo'yicha boshlang'ich sinf o'quvchilarining ko'nikmasini shakllanganlik darajasini aniqlashda amaliy ijrochilik uslubiga tayanish tavsiya etiladi.

Boshlang'ich sinf o'quvchilarining tasviriy va amaliy san'at bo'yicha ko'nikmalarga ega bo'lganligini aniqlashda ularning mustaqil ishlamlariga

e'tibor berish kutilgan samarani beradi. Aynan mustaqil ishlamlar o'quvchilarning ijodiy layoqati, estetik didi va ijodkorlik ko'nikmalarini yaqqol ko'rsatadi. Mustaqil ishlamlar vositasida boshlang'ich sinf o'quvchilarining ART texnologiyasi bo'yicha ko'nikmaga ega bo'lishini aniqlash metodik jihatdan samarali hisoblanadi. Aynan mustaqil ishlamlar o'quvchilarning kreativ talafkurini ham namoyon etadi.

E'tibor berilsa boshlang'ich sinf o'quvchilarining ART texnologiya va kreativlik bo'yicha ko'nikmalarini baholash indikatorlarida eng maqbul hamda qulay metodlarga asoslanish kerak. Aks holda bu borada murakkab metodlarni tanlash kutilgan samarani bermaydi. Eng asosiy e'tibor boshlang'ich sinf o'quvchilarining musiqa, so'z va tasviriy san'at bo'yicha tushunchalarga ega bo'lganligiga qaratilishi kerak. Mazkur yondashuv o'quvchilarning keyingi ta'lim bosqichida ART texnologiyasi va kreativlik bo'yicha faol bo'lishiga asos yaratadi. Ayni paytda, o'quvchilarning tushunchalarini baholash indikatorlarida amaliy masalalarga diqqat qilinishi kerak. Bunday indikatorlarni shakllantirishda boshlang'ich sinf o'quvchilari, maktab jamoasi va amaliyotchi mutaxassislarining hamkorligi taqozo etiladi. Mazkur masalalar oliy pedagogik ta'lim jarayonida bo'lajak boshlang'ich sinf o'quvchilari tomondan chuqur o'zlashtirilishi maqsadga muvofiq bo'ladi.

Boshlang'ich sinf o'quvchilarining kreativlik layoqati shakllanganlik darajasini baholash mexanizmlari. Boshlang'ich sinf o'quvchilarining kreativlik layoqati shakllanganlik darajasini baholashning yangicha mexanizmlarini ishlab chiqish ehtiyoji mavjud. Bunday mexanizmlarning oqilona belgilanishi o'quvchilarning kreativlik layoqatini va uning darajasini to'g'ri baholash imkonini beradi. Shu jihatdan bizning yondashuvimizga ko'ra, bunday mexanizm yozma va og'zaki shaklda amalga oshirilishi maqsadga muvofiq bo'ladi. E'tibor bering:

1. *Yozma shakl.* Bunda quyidagilarga asoslanish samarali hisoblanadi:
 - so'z san'ati layoqati bo'yicha o'quvchilarga mustaqil kichik hikoyalar, she'rlar va sahna asarlari yozishni tavsiya qilish;

- musiqa san'ati layoqati bo'yicha musiqa, qo'shiq va raqs tahlili bo'yicha insho yozishni tavsiya qilish;

- tasviriy va amaliy san'at layoqati bo'yicha mustaqil ishlamlar yaratishni tavsiya qilish.

Amalg'a oshirilgan yozma shakllar o'qituvchilar yoki maxsus tuzilgan hay'at tomonidan baholanishi maqsadga muvofiq bo'ladi.

2. *Og'zaki shakl.* Bunda quyidagilarga asoslanish maqsadga muvofiq bo'ladi:

- o'quvchilarga o'qigan kitoblarini hikoya qilib berishni tavsiya etish va ularning nutqiga e'tibor berish;

- o'quvchilarga o'zi o'rganagan musiqa, qo'shiq va raqs to'g'risida so'zlab berishni tavsiya etish va ularning tahliliga diqqat qilish;

- o'quvchilarga tasviriy va amaliy san'at bo'yicha o'zlari yasagan ishlamlarni tahlil qilib berishni tavsiya etish hamda ularning mustaqil fikrlashiga e'tibor berish.

Yozma shakllasosida amalg'a oshirilgan aniqlash ishlari albatta, maxsus hay'at tomonidan baholanishi kerak.

Boshlang'ich sinf o'quvchilarining kreativ layoqati shakllanganlik darajasini baholash mexanizmlarida ularning ijodiy faolligi, mustaqil fikrlashi va qiziqish ko'laniga ham diqqat qilish tavsiya etiladi. Tajribalar shuni ko'rsatadi, ba'zi o'quvchilarning yozma nutqi va ayrim o'quvchilarning og'zaki nutqi nisbatan rivojlangan bo'ladi. Shu sababli ularning kreativ layoqati darajasini baholashda o'rta yo'l, ya'ni yozma va og'zaki shakllarda bajarilgan ishlarning balansiga asoslanish maqsadga muvofiq bo'ladi.

Boshlang'ich sinf o'quvchilarining kreativlik layoqati shakllanganlik darajasini baholashda choraklik muddatlarga asoslanish maqsadga muvofiq bo'ladi. Chunki har bir chorakda mazkur layoqatning tadrijiy rivojlanishiga e'tibor berish imkoniyatiga ega bo'linadi va shuningdek, o'quvchilar bilan individual ishlash yo'nalishlari belgilab olinadi. Kezi kelganda ta'kidlash lozimki, baholash

mexanizmlarida shaffoflik va holislik tamoyillariga asoslanish metodik jihatdan to'g'ri hisoblanadi. Ayni paytda, baholashni to'g'ri mexanizmlar asosida amalg'a oshirish qaysi o'quvchining qaysi san'at turi bo'yicha layoqatga ega ekanligini namoyon qiladi. Shu sababli bu borada butunlay yangi uslublar va yondashuvlar ustida izlanishlar olib borish tavsiya etiladi. Oliy pedagogik ta'lim jarayonida bo'lajak o'quvchilarning baholash mezonlari bo'yicha tushuncha, bilim va metodlarni o'zlashtirish maqsadga muvofiq bo'ladi. Bunday o'zlashtirishga ko'p hollarda mustaqil ta'lim vositasida erishiladi. Buning uchun o'quvchilar talabalarni to'g'ri yo'naltirishi, metodik tavsiya berib borishi va ularning faoliyatini tahlil qilishi tavsiya etiladi. Buning natijasida bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilari o'quvchilarning kreativlik darajasini baholash mexanizmlari kutilgan darajada o'zlashtiriladi.

Boshlang'ich sinf o'quvchilarining ART texnologiya va kreativlik ko'nikmalarining shakllanganligini tashxislash tizimi. Boshlang'ich sinf o'quvchilarining ART texnologiya va kreativlik bo'yicha o'zlashtirganlarini tashxislash metodikasi umumiy pedagogik qonuniyatlardan va metodologiyasiga asoslanadi. Chunki tashxislash boshlang'ich sinf o'quvchilarining ta'limning keyingi bosqichida san'at va ijodiylik bo'yicha shakllangan ko'nikma asosida faoliyat berish uchun asoslarni yaratadi.

Bugungi kunda ART texnologiya va kreativlik yangi yo'nalish bo'lganligi uchun ularni o'quvchilar tomonidan o'zlashtirish darajasini baholash metodikasini ishlab chiqish dolzarb bo'lib turibdi. Xorijiy pedagogik tajribalar, milliy pedagogik tadqiqotchilimizda tavsiya etilgan tavsiyalar va ta'limga oid me'yoriy hujjatlar asosida tashxislashning asoslarini shakllantirish mumkin. Bu borada quyidagilar tavsiya etiladi:

a) boshlang'ich sinf o'quvchilarida san'at va ijodiylikka bo'lgan qiziqishning muvjudligini aniqlash;

b) boshlang'ich sinf o'quvchilarida ijodiy tafakkurning shakllanganligini aniqlash;

v) boshlang'ich sinf o'quvchilarida ijod qilish ko'nikmasining rivojlanganligini aniqlash.

Mazkur mezonlar bo'yicha tashhislashni amalga oshirishda bizningcha, test va ko'rik-tanlov tadbirlaridan foydalanish maqsadga muvofiq bo'ladi. Chunki test boshlang'ich sinf o'quvchilarining ijodiy layoqatini pedagogik-psixologik jihatdan namoyon qilsa, ko'rik-tanlov esa mazkur o'quvchilarning ijodiy ishlarnalarini yaqqol ko'rsatadi. Natijada tashhislash jarayoni xolis, shaffof va ommaviy ravishda amalga oshiriladi.

Hozirgi zamon texnologik rivojlanish jarayonida Test imkoniyatlaridan oqilona foydalanish tashhislashning haqoniyligini belgilaydi va shu sababli olingan test natijalarini kompyuter vositasida baholash tavsiya etiladi. Chunki bunday yondashuv test natijalarining haqoniy bo'lishi imkonini beradi. Shuningdek, tashhislashning ko'rik-tanlov shaklida esa albatta mutaxassislardan iborat maxsus hay'atning bo'lishi metodik jihatdan to'g'ri hisoblanadi. Bulardan asosiy maqsad boshlang'ich sinf o'quvchilarining ART texnologik va kreativlik bo'yicha layoqatini shakllanganlik darajasini to'g'ri tashhislashdir, bunda individual yondashuv yoki xususiy mulohazalarga metodik jihatdan noto'g'ri hisoblanadi.

Shunday qilib boshlang'ich sinflarda ART texnologiya va kreativlikni o'quvchilarning o'zlashtirganlik darajasini baholashda o'ziga xos indikatorlar, mexanizmlar va tashhislash jarayoniga asoslanish maqsadga muvofiq bo'ladi. Mazkur masalalar bo'lajak boshlang'ich sinf o'quvchilari tomonidan oliy pedagogik ta'lim jarayonida o'zlashtirilishi taqozo etiladi.

Mustaqil ta'lim uchun savollar:

Boshlang'ich sinf o'quvchilarining ART texnologiya tushunchalari va ko'nikmalarini baholashning asosiy indikatorlarini nimalar tasdiqlaydi?

Boshlang'ich sinf o'quvchilarining kreativlik layoqati shakllanganlik darajasini baholash mexanizmlari nimalardan iborat?

Boshlang'ich sinf o'quvchilarining ART texnologiya va kreativlik ko'nikmalarining shakllanganligini tashhislash tizimi qanday asoslarga tayyanadi?

Mustahkamlash uchun topshiriq:

Boshlang'ich sinf o'quvchilarining ART texnologiyasi va kreativlikni o'zlashtirganlik darajasini baholash indikatorlari, mexanizmlari va tashhislash asoslarini konspekt qiling

Mustaqil ta'lim uchun mavzular va topshiriqlar

1. So'z san'ati ART texnologiyasi asosida boshlang'ich sinf o'quvchilarining notiqlik ko'nikmasini shakllantirish

2. Boshlang'ich sinf o'quvchilarining o'qib tushunish ko'nikmasi asoslari

3. Boshlang'ich sinf o'quvchilarining badiiy matnni idrok etish ko'nikmasi xususiyatlari

4. Boshlang'ich sinf o'quvchilarining kitobxonlik madaniyatini rivojlantirish

5. Boshlang'ich sinf o'quvchilarining badiiy ijod ko'nikmasini tarkib toptirish

6. Boshlang'ich sinf o'quvchilarini so'z san'ati asoslarini o'rganishga yo'naltirish

7. Musiqqa san'ati ART texnologiyasi vositasida boshlang'ich sinf o'quvchilarining estetik ongini tarkib toptirish

8. Boshlang'ich sinf o'quvchilarining musiqqa tinglash madaniyatini shakllantirish

9. Boshlang'ich sinf o'quvchilarining qo'shiq tanlash va tinglash madaniyatini tarkib toptirish

10. Boshlang'ich sinf o'quvchilarining raqs san'atini idrok etish ko'nikmasini rivojlantirish

11. Boshlang'ich sinf o'quvchilarini bolalar musiqqa asarlarini o'rganishga ko'niktirish

12. Boshlang'ich sinf o'quvchilarining musiqiy-estetik layoqatini rivojlantirish

13. Tasviriy san'at ART texnologiyasi bilan boshlang'ich sinf o'quvchilarining badiiy idrokini rivojlantirish
 14. Boshlang'ich sinf o'quvchilarining rasm ishlash ko'nikmasini tarkib toptirish
 15. Boshlang'ich sinf o'quvchilarining naqqoshlik san'ati asarlari bo'yicha badiiy idrokini tarkib toptirish
 16. Boshlang'ich sinf o'quvchilarining haykaltaroshlik ko'nikmasini shakllantirish
 17. Boshlang'ich sinf o'quvchilarining tasviriy, amaliy va xaykaltaroshlik san'ati bo'yicha layoqatlarini rivojlantirish
 18. Boshlang'ich sinf o'quvchilarini san'at asarlarini o'rganishga yo'naltirish
 19. Boshlang'ich sinf o'quvchilarini kinosan'ati asoslari bilan tanishtirish
 20. Boshlang'ich sinf o'quvchilarini teatr san'ati xususiyatlari bilan tanishtirish
 21. Boshlang'ich sinf o'quvchilarini sahna asarlarini tashkil etishga o'rgatish
 22. Boshlang'ich sinf o'quvchilarining televideniya va radio bolalar neshitirishlarini ko'rishga yo'naltirish
 23. Boshlang'ich sinf o'quvchilarining san'at asarlarini mustaqil tahlil qilish ko'nikmasini shakllantirish
 24. Boshlang'ich sinf o'quvchilarini badiiy san'at ishlamalarini yaratishga o'rgatish
 25. Boshlang'ich sinf o'quvchilarining ijodkorlik ko'nikmalarini amaliy tarkib toptirish
 26. Boshlang'ich sinf o'quvchilarining o'z ijod asarlarini tahlil qilish ko'nikmasini shakllantirish
1. Abdullayev N.U. San'at tarixi. –T.: "O'qituvchi", 1986
 2. Avdeyeva G. Uzbekskaya tansy. –T.: "Musiq", 2005
 3. Akbarov I. Musiq lug'ati. –T.: "O'qituvchi", 1996
 4. Azimova B. Naturnorm tuzish va tasvirlash metodikasi. –T.: "O'qituvchi", 1984
 5. Azimov K. O'zbekiston direytorlari. –T.: "Musiq", 2001
 6. Amir Temur va temuriylar davrida madaniyat va san'at (maqolalar). –T.: G'ofur G'ulom nomidagi Adabiyot va san'at nashriyoti. 1996
 7. Bulatov S.S. O'zbek xalq amaliy bezak san'ati. –T.: "O'qituvchi", 2009
 8. Karimova O. Bolalar musiq san'ati. –T.: "Musiq", 2011
 9. Matyqubov O. O'zbek klassik musiqasi. Ikki tomli. –T.: "Musiq", 2015
 10. Iskustvo v jizni detey. Opyat xudojstvennix zanyatiy s mladshimi shkolnikami. Sbornik. –M.: «Prosvetuyeniye». 1991
 11. Jabborova O., Umarova Z. Boshlang'ich ta'lim pedagogikasi, innovatsiya va integratsiya. –T.: "Malik-prins", 2021
 12. Jabborova O., Umarova Z. Boshlang'ich ta'limda "Tartib" fanini o'qitish metodikasi. –T.: "Zebo-print", 2022
 13. Jabborova O. Boshlang'ich ta'lim metodikasining yangi nazariy masalalari. –T.: "Zebo-print", 2022
 14. Yo'lichiyeva M. An'anaviy xonandalik. –T.: "Musiq", 2017
 15. Oyidinov N. Rassom-o'qituvchilar tayyorlash muammolari. –T.: "Ziyo-noshir", 1997
 16. Fitrat A. O'zbek klassik musiqasi va uning tarixi. –T.: "Kamalak", 1993
 17. Hasanov R. Tasviriy san'at asoslari. –t.: G'ofur G'ulom nomidagi nashriyot matbaa-ijodiy uyi. 2009
 18. Hasanboyev J. va boshq. Pedagogika fanidan izohli lug'at. –T.: "Fan va texnologiya", 2009
 19. Hotamov A. Adabiyotshunoslikka kirish. –T.: "Fan", 2009
 - 20.
 21. Ergasheva M. O'zbek raqslari. –T.: "Akademika", 2018

Glossariy

Avtoliografiya – yunoncha “toshga chizaman” degan ma’noni anglatadi. Unda rassom o’z asarini tosh ustiga ishlab so’ngra undan qog’ozga tasvir oladi.

Avangard – so’zi fransuz tilidan olingan bo’lib, “oldindagi qo’riqchi” ma’nosini anglatadi. Avangardizm oqimi XX asr boshlarida Fransiyada paydo bo’lgan. Uning tarafdorlari san’atni tubdan yangilashni maqsad qilib olganlar. Avangardizm oqimi vakillari o’sha davrgacha mavjud bo’lgan realizm, romantizm, impresionizm kabi oqimlarni tanqid qilib, san’at asarlariga zamonaviylikni olib kirishga uringanlar. Ularning g’oyalari XX asr boshlarida mavjud bo’lgan qubizm, formalizm, futurizm, syurrealizm, ekspressionalizm kabi oqimlarda o’z aksini topgan.

Avtoportret – “Avto” so’zi yunon tilidan olingan bo’lib, o’zim ma’nosini anglatadi. Avtoportret esa o’zining portretini demakdir. Ko’pchilik rassomlar oynaqa qarab o’zlarining portretlarini ishlaydilar. Avtoportretlarda rassomlar o’zlarining xarakterlari, tabiati, ichki dunyosini ko’rsatmoqchi bo’lishadi.

Akvarel – lotin tilidan olingan bo’lib, suv ma’nosini anglatadi. U suvda yaxshi eriydigan va yuviladigan mayin, shaffof bo’yoq. Akvarel tasviri nihoyatda rangli, naftis va nozik bo’lib, ular ko’pincha qog’oz ustiga ishlanadi.

Asosiy ranglar – qizil, sariq, zangori ranglar asosiy ranglar deb ataladi. Bu ranglarni bir-biri bilan aralashtirib, qo’shimcha ranglar hosil qilinadi.

Axromatik ranglar – yunon tilidan olingan bo’lib, rangsiz degan ma’noni anglatadi. Ular oq, qora, kulrang va ularning aralashmasidan hosil bo’lgan turlardir.

Binafsha – rang nomi, binafsha gulining rangi.

Bo’yoq – tasviriy san’atda, shuningdek, badiiy bezak ishlarida ishlatiladigan qorishma. Uning moybo’yoq, akvarel, guashb, tempera, emal, emulsiya kabi turlari bor.

Galereya – tasviriy va amaliy san’at asarlari saqlanadigan va ko’rgazmalar o’tkaziladigan maxsus bino.

Gravyura – fransuzcha so’z bo’lib, “o’yish” ma’nosini bildiradi. Gravyura metall, yog’och, linoleum, tosh kabi materiallarni maxsus asboblardan bilan o’yish orqali hosil qilinadigan va ulardan qog’ozga ko’chiriladigan tasvir turidir.

Guash – italyan tilidan olingan bo’lib, suvli bo’yoq ma’nosini anglatadi. U suvda yaxshi eriydi. Guash bo’yoqi akvareldan uni qog’oz yuzasiga bir necha qavat qilib turlicha qalindlikda berilishi mumkinligi bilan farqlanadi.

Dastgohli rangtasvir – rangtasvirning dastgoh (molbert)ga o’rnatib ishlanadigan turi. Rangtasvirning bu turida tasvirlanayotgan odam, hayvon va boshqalarning o’lchamlari o’zining haqiqiy o’lchamidan katta bo’lmasligi lozim.

Devoriy rangtasvir – (freska, afresko) – uy shifli, devorga berilgan suvoq qurib ulgurmasdan uning ustiga ishlangan tasvir. Ular ba’zan shifli, devor ustiga qoplangan mato, qog’oz ustiga ham ishlanadi.

Yorug’ (shu’la) – tasviriy san’atning nazariy asoslariga oid atama bo’lib, nur va soya qonuniga tegishlidir. Ma’lumki, har qanday narsa va mavjudot hajmlidir. Rasmda ularning hajmli ekanligini yorug’lanitmasdan turib ko’rsatib bo’lmaydi. Bunda narsaning yorug’lik manbaiga qaragan qismi yorug’, teskari tomoni soya bo’ladi. Ularning o’rtasidagi qismi yarim soya deyiladi. Yorug’ atamasi shundan kelib chiqqan.

Jaur – hayot lavhalari, ko’rinishlarini uning mazmuniga ko’ra tasvirlovchi badiiy asar turidir. Masalan, manzara, natyurnmort, maishiy, portret va boshqa tasviriy san’at janrlari mavjuddir.

Jigarrang – rang nomi, hayvonlarning jigari rangiga o’xshash rang. Ba’zan uni “qo’ng’ir” deb ham atashadi.

Zalg’aldoq – rang noma apelsin, mandarin yoki qovoqning ichki rangiga o’xshash rang.

Zangori – rang nomi, to’q osmon rangi.

Za’faron – rang nomi, to’q sariq rang.

Zumrad – rang nomi, yashil yartiroq tosh rangigacha yaqin rang.

Iltiq rang – kishilarda iltiqlik (issiqlik) hislarini uygʻotuvchi ranglar. Ular qizil, sariq, zarfʼaldoq, malla, novvoti, qimrizi, pushli kabi ranglardir.

Kompozisiya – badiiy asarlarda (adabiyot, musiqa, tasviriy sanʼat, amaliy sanʼat) qoʻllaniladigan atama boʻlib, u “tuzish”, “qurish” maʼnosini anglatadi. Asarda badiiy obrazlar va vositalarning oʻz oʻrnida shakl, rang, mazmun jihatidan qurilishi uning kompozitsiyasini anglatadi va kompozitsiya badiiy obrazlarning ifodaviyligini oshirishga xizmat qiladi.

Kubizm – kub soʻzidan olingan boʻlib, XX asrning birinchi choragida Fransiyada paydo boʻlgan ijodiy oqimdir. Bu yoʻnalishdagi rassomlar realistik sanʼat namunalari inkor etgan holda oʻz asarlarida har qanday mavjudot va narsalarni – kub, shar, silind, konus, piramidalar va ularning oʻzaro qoʻshilmasidan iborat shakllar yordamida tasvirlaydilar.

Kumushrang – rang nomi, kumush metall rangiga yaqin rang.

Keshuv nuqtasi – maʼulmki, har bir oʻlchamdagi predmetlar kishi koʻzidan uzoqlashgan sari kichrayib koʻrinadi. Bora-bora ular nuqtaga aylanib qolgandek tuyuladi. Bu hodisa ufq chizigʻiga borganida roʻy beradi. Yoki uzoqlarga qarab yoʻnalgan ikki parallel chiziq borgan sari bir-biriga yaqinlashib chiziqlar oraligʻi kamayib borayotgandek tuyuladi. Oxir oqibatda bu ikki chiziq bir-birlari bilan kesishgandek tuyuladi va bu ufq chizigʻi ustida roʻy beradi. Unga keshuv nuqtasi deyiladi. Masalan, temir yoʻl, tramvay izini kuzatish orqali bunga ishonch hosil qilish mumkin. Buning uchun temir yoʻl yoki tramvay izlarining oʻrtasida turib temir izlarining borgan sari bir-birlariga yaqinlashib boraveradilar va oxirida bu ikki parallel izlar ufq chizigʻiga borganida uning ustida kesishib bir nuqtaga aylanib qoladi.

Lolaroʻy – rang nomi, lola gulining rangiga oʻxshash rang.

Lojvard – rang nomi, eng toʻq zangori rang.

Manzara-tasviriy sanʼatning janrlaridan biri. Unda tabiat, shahar, shuningdek, industrial, yaʼni sanoat korxonalari va uskunalariga oid koʻrinishlar tasvirlanadi.

Malla – rang nomi, limon mevasining och tusi.

Mahobatti rangtasvir – tasvirlanuvchilarning haqiqiy oʻlchamidan katta qilib ishlangan suvat. Ular koʻproq devoriy rangtasvirda koʻp qoʻllaniladi.

Moyboʻyoq – rangtasvirda ishlatiladigan asosiy material (boʻyoq) boʻlib, u maxsus qorishma moy yordamida criib ishlatiladi.

Moviy – rang nomi, erta tongdagi sof osmon rangi.

Moshrang -rang nomi, mosh rangiga yaqin bulgan rang.

Moʻygalam – qilqalam, rassomlar ishlatadigan ish quroli. Ular asosan jundan yoki sintetik materiallardan tayyorlanadi.

Musavvir – arabcha soʻz boʻlib, “rassom” degan maʼnoni bildiradi.

Naturnmort - fransuzcha “jonsiz natıra” degan maʼnoni anglatadi. Mazkur janrda gullar, meva va sabzavotlar, uy-roʻzgʻor buyumlari, sanʼat va sport anjomlari aks ettiriladi.

Nilgun – rang nomi, och jigʻar rang.

Noranjyash - rang nomi, apelsin rangiga yaqin rang.

Novvoti - rang nomi, novvot rangiga oʻxshash rang.

Novshadi - rang nomi, oʻtkir, yorqin yashil rang.

Nofarmon – rang nomi, och binalfshta rang.

Oq –rang nomi, paxta rangi.

Palitra – fransuzcha “yupqa plastink” degan maʼnoni anglatadi. Ular yogʻochdan ishlanadi. Palitralar metall, plastmassa, chinni kabi materiallardan ham ishlanishi mumkin. Palitralar boʻyoqlarni aralashtirish uchun tayyorlangan boʻlib, rangtasvirchi rassomning ish quroli hisoblanadi. Akvarel boʻyoqlarni aralashtirish uchun bir nechta toza qogʻoz ham palitra vazifasini oʻtashi mumkin.

Panno – lotin tilidan olingan boʻlib, “mato parchasi” maʼnosini anglatadi. Pannolar koʻpincha moyboʻyoq bilan mato ustiga ishlanadi. Ular maxsus joyga oʻrnatish uchun ishlangan boʻlib, rangli, relyefli va naqshli hoshiya bilan chegaralangan boʻladi.

Plakat – fransuz tilidan olingan bo‘lib, “e‘lon” ma‘nosini anglatadi. Plakat tasviri san‘atning grafika turiga kiradi. Plakatlarda kishilar hayotidagi eng muhim bo‘lgan muammolarning yechimiga qaratiladi. Plakat – g‘oyaviy tashviqot va targ‘ibot vositasidir. Masalan, tinchlik, ekologiya, OITS kabi muammolar bu janr uchun o‘ta muhimdir. Plakatlarda ko‘pincha katta o‘lchamda va rangli qilib ishlanadi.

Plastilin – haykaltaroshlikda ishlatiladigan maxsus qorishma. U mum, loy kabi moddalardan tashkil topgan bo‘lib, hamisimon bo‘ladi. Plastilindan haykaltaroshlar haykallarining maketini tayyorlashda foydalanadilar.

Plastika – yunon tilidan olingan bo‘lib, “muloyim”, “go‘zal” ma‘nosini anglatadigan haykaltaroshlikka doir atama. Unga ko‘ra, obrazlar bo‘rtirilgan holda ifodali qilib, uyg‘unlik qoidalarini asosida yaratilgan bo‘ladi.

Plener – fransuz tilidan olingan bo‘lib, “ochiq joy”, “keng ko‘rinish” ma‘nosini anglatadi. Ko‘pincha rassomlar o‘z asarlari uchun etyud, qoralama, ranglavhalarni plenerda bajaradilar. Ochiq havoda qoralamalar, ranglavhalar ishlabdan maqsad kunduzi tabiat va boshqa ob‘yektning shakllari, ranglari haqida aniq tasavvur hosil etishdan iboratdir.

Portret – fransuz tilidan olingan bo‘lib, “tasvir” aniqrog‘i “odam tasviri” ma‘nosini anglatadi. Portret tasviri san‘atning alohida bir janri hisoblanadi. Portretda bir yoki bir nechta shaxs tasvirini ishlashni mumkin. Ularda odamning boshi yoki belgacha bo‘lgan yoki to‘liq qonati tasvirlanadi.

Rakurs – odam, hayvon, manzara va boshqa narsalarning ufq chizig‘idan ancha yuqori yoki pasidan turib ishlangan tasviri. Bunda tasvirlanadigan narsalari sezilarli darajada qisqarib ko‘rinadi.

Rassom – rangtasvir va grafika turida ijod qiluvchi mutaxassis.

-14041/51-

Jabborova O., Toshpo‘latova D.

ART TEXNOLOGIYA VA KREATIVLIK

(oliy pedagogik ta‘lim muassasalari boshlang‘ich ta‘lim yo‘nalishi talabarlari uchun o‘quv qo‘llanma)

Muharrir:	X. Taxirov
Tehnik muharrir:	S. Melikuziyo
Musahhir:	M. Yunusova
Sahifalovchi:	A. Ziyamuhamedov

Nashriyot litsenziya № 2044, 25.08.2020 й

Bichimi 60x84¹/₁₆ “Times new roman” garniturasida, kegli 14.

Offset bosma usulida bosildi. Shartli bosma tabog‘i 8,5. Adadi 100 dona.

Buyurtma № 1424013

Yangi chiqqan kitob MCHJda chop etildi.